NICOLAE RADU

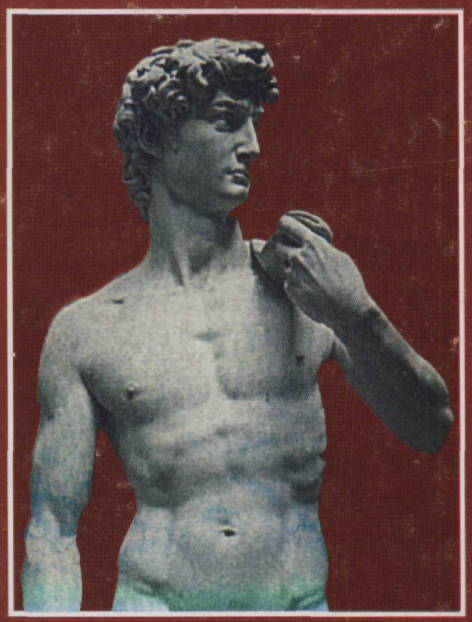

PSIHOLOGIA VÂRSTELOR

Adolescența

SCHIȚĂ DE PSIHOLOGIE ISTORICĂ

FUNDAȚIA ROMÂNIA DE MÂINE
CULTURA ȘTIINȚA ÎNVĂȚĂMÂNT

Conf.dr. **Nicolae RADU**

PSIHOLOGIA VÂRSTELOR

ADOLESCENȚA

- schiță de psihologie istorică -

ANDRIEȘ C. LUCIAN
Nr 2768
Biblioteca Personală

București - 1995

Coperta: **Stan BARON**

Redactor: **Maria CERNEA**
Tehnoredactor: **Mihai George MANEA**

Nicolae RADU • ADOLESCENȚA

ISBN 973-9202-50-0

CÂTEVA ÎNTREBĂRI ŞI UNELE LĂMURIRI PRELIMINARE

La întrebarea: *Ce este adolescenţa ?* societăţile europene au încercat să răspundă în feluri diferite. Prin J.J.Rousseau, secolul al XVIII-lea ne-a oferit prima expresie teoretizată a unui răspuns deplin şi, în acelaşi timp, prima expresie a conştiinţei teoretice a Europei cu privire la acest fenomen. M.Evard, G.Compayré, E.Claparède, J.Piaget şi mulţi alţii au dat şi ei variate răspunsuri aceluiaşi subiect, dar toate au fost marcate de două limite:

a) răspunsul se referea "doar la varianta de adolescenţă albă şi civilizată", aşa cum întreaga psihologie a fost şi rămâne încă tot una a omului "alb şi civilizat" (ultima expresie aparţine lui T.Ribot), când nu încearcă să fie chiar mai mult, a omului de pretutindeni şi din toate timpurile;

b) răspunsul respecta tiparul atlantic, care a şi devenit modelul exemplar de a răspunde la întrebarea pusă. O anume "epistemologie leneşă", constând din "aclimatizare imitativă", a permis extinderea acestui punct de vedere în multe alte ţări şi părţi ale lumii; el rămâne dominant şi la noi, în cursurile universitare, în manualele şcolare etc.

De fapt, răspunsul la întrebarea *Ce este adolescența?* și, prin extensie, *Ce este o vârstă ?* trebuie înlocuit cu cel la o altă întrebare: Cum a văzut și cum văd culturile adolescența, vârstele în general? Altmiteri spus: Cum au răspuns și cum răspund diferitele culturi (și nu numai una singură) la întrebarea: *Ce este adolescența?*

Cu acest fel de a pune întrebarea amintită obținem o surprinzătoare mutație de înțeles. Adolescența apare mai curând ca rezultat al modului de raportare a celor "mari " și a celor "mici", la un interval de timp cuprins între 11/12 - 17/18 ani. Și câte culturi există, atâtea moduri de raportare se și constată, ca să nu mai vorbim de "variațiile" din interiorul fiecărei culturi.

Această schimbare de perspectivă își are consecințele chiar în modul de realizare al lucrării de față, căci urmează imediat o altă întrebare: Unde, în ce *documente* aflăm răspunsurile date de către societăți și culturi întrebării: ce este adolescența? În primul rând, în "experimentele mentale" ale literaturii, dar și în multe alte domenii: sociologie, filosofie, antropologie, istorie etc. Prin unele modele de raportare, vârsta adolescenței apare *comprimată*, redusă la "riturile de trecere" în cultura adulților - este cazul culturilor tribale și, uneori, a celor tradiționale, rurale - alteori adolescența *dispare* complet din pricina condițiilor dificile de viață. Secolul de aur spaniol este numai un exemplu din cele ce se pot da. Multe alte variante pot fi urmărite în paginile cursului de față. "*Adolescențele celebre*", care trimit spre formarea *personalităților exemplare*, ridică o serie de întrebări: Cam ce anume trebuie să se întâmple pentru ca un *copil* să se desprindă de condiția obișnuită pentru a deveni o mare personalitate? Ce ține de cultură, ce ține de întâmplare, ce ține de dotare? În care societăți rolul întâmplării este mai mare? Adolescențele deviate, pun în discuție problema *pericolului predominării modelelor negative într-o anumită societate*, și faptul are, inevitabil, o încărcătură practică pentru că ne duce spre o altă întrebare esențială: *Oare nu este adolescența o chestiune de interes național?* Nu cumva nivelul succesului unei națiuni își are rădăcinile și în vârsta adolescenței?

Inițial, lucrarea a cuprins și un capitol legat de "cazul" adolescenței românești în ultimile decenii, dar am renunțat la el deoarece, oricât de interesant, se abătea de la intenția noastră fundamentală, stârnind premature și inutile discuții colaterale. Lectura hermeneutică a istoriei ne-a permis să discutăm și problema "spectacolului lumii în fața adolescenței", căci în mintea adolescentului, lumea se reflectă și se răsfrânge creând un univers fenomenologic cu totul specific, în care surprizele nu lipsesc. Legea acestei vârste ar putea fi formulată astfel: lumea "celor mari" se crede apărată de ochii "celor mici", cei mari cred că văd și știu totul despre cei mici, dar, în realitate, cei mari - cel mai adesea - nu văd în cei mici decât propria lor lume adultă, lumea celor mici le rămâne, în mare măsură, ascunsă până în ziua de azi. În schimb, lumea adulților, ascunsă adesea și ea adânc sub nivelul mistificărilor de tot felul, este, de fapt, pentru adolescent "un spectacol la vedere", integral luminat. Cine pe cine judecă? Cine pe cine dirijează, în perspectivă istorică? O enormă deschidere psihologică și socială ne apare iarăși și ea se cere a fi analizată dincolo de interesul limitat al unei cărți. Limpede este totuși faptul că cei ce judecă sunt adolescenții,

iar cei ce conduc - adulții. Iată *adevărul nuclear* despre *morală* și *putere* în câmpul social. Cei ce sunt chemați să judece n-au putere, cei ce au putere pot pierde *putința* judecării. Și *a avea putere* poate aduce cu sine o imensă *neputință*, iar faptul este evident în societățile moderne. Ne putem întreba, în acest context, dacă nu cumva ceea ce se întâmplă cu adolescența, într-o epocă dată și într-o cultură dată, nu explică ceea ce se întâmplă cu epoca însăși și cu destinul societății respective în istoria mare a lumii? În multe privințe, se pare că da, cu aceiași oameni nu se poate zidi de două ori "Turnul Babel", spune un aforism și doar adolescenții au timpul necesar la dispoziție - pentru a o face eventual de două ori. În adolescență se sedimentează un anumit nucleu al timpului și în modul în care ea este tratată stă codat viitorul fiecărei societăți. O maturizare rudimentară și forțată poate duce la "predominarea modelelor negative", o anumită condensare dă "celebritatea timpurie", una pasivă, supraocrotită prefigurează "societățile de status" prin care Max Weber înțelege o societate care își concentrează motivațiile pe căutarea confortului, a prestigiului, sacrificând valori care aparțin epocilor inovatoare. Dar, dacă cel mai bun mod de a examina ceea ce o societate a făcut din și cu viitorul ei constă în a examina ce a făcut acea societate din adolescența ei, atunci acest tip de analiză devine o metodă valabilă a prospectivei. Mult mai corectă decât cea care extrapolează în viitor faptele lumii "celor mari" (adulții), căci în viitor nu vor trăi aceștia, ci aceia pe care astăzi lumea celor mari își experimentează puterea și neputința, aspirațiile și eșecurile, adică tocmai adolescenții. Analiza ar putea merge foarte departe, conturând noi orizonturi de explorare.

La urma urmelor, este vremea să ne amintim că există nu numai spații geografice, descoperite de marii exploratori, nu numai spații ale științei și tehnicii în care se înaintează treptat, nu numai etape ale evoluției istorice pe care cronicarii le înregistrează conștiincios. Există, de asemenea, și sunt la fel de importante, dimensiuni și spații spirituale, câmpuri și topologii morale, realități umane inedite, conștientizate cu dificultate, pe seama unor mari eforturi de gândire și creație. În acest sens, J.J Rousseau și E.Fromm, M.Mead sau D.Bell sunt descoperitori din cea mai pură speță. Din cea a lui Magellan, Cook, Newton, Einstein sau Wiener, a lui Darwin sau Mendel. Și dacă o astfel de comparație pare astăzi șocantă, cauza nu trebuie căutată în cele două serii de valori create de personalitățile amintite, ci în ierarhia subiectivă a valorilor noastre. Spațiul spiritualității este azi mai puțin important, în mentalitatea oamenilor, decât cel geografic, cosmic, matematic etc. Și totuși legile învățării ale creierului, regulile organizării și conducerii grupurilor umane, teoria aculturației sau a societăților marginale, caracteristicile vârstelor în diferite epoci istorice, nu mai pot fi realități de mâna a doua, la dispoziția unor cercetători, și ei considerați de mâna a doua, ci spații autentice și de primă importanță ale cunoașterii. Multe, foarte multe probleme umane rămân încă deschise pentru cercetarea științifică: teoria grupurilor, într-o lume în care indivizii nu se mai leagă natural între ei, așa cum se petreceau lucrurile în comunitățile tradiționale, educarea atitudinilor, într-o lume în care familia nu mai este în stare să o facă, fiind depășită de noile sarcini educative care stau în fața societății moderne,

tehnologiile instructive şi educative, într-o vreme în care formarea pentru viaţă, în marile colectivităţi şi în contact cu marile realizări ale ştiinţei, nu se mai poate realiza după vechile tipare. Rămâne în afara preocupărilor active formarea caracterului la vârstele mici şi sunt ignorate problemele vârstelor dincolo de pedagogia rutinară şi mediocră a ultimelor decenii. Ca să nu mai luăm în calcul problemele rău puse, greşit şi tendenţios rezolvate.

La toate acestea ne-am gândit şi la multe altele atunci când ne-am propus o ***Schiţă de psihologie istorică a adolescenţei***. Actualitatea ei era neîndoielnică, nu numai pentru lumea de azi, ci mai ales pentru cea de mâine, care este una a tinerilor în primul rând, aşa cum antichitatea fusese mai ales a bătrânilor. Pe de altă parte, fizionomia adolescenţei s-a modificat atât de mult în vremea noastră, încât se pune în mod serios problema dacă ea va mai exista în forma actuală, dacă va mai exista în general, dacă nu cumva se va "topi" în vârstele alăturate, aşa cum s-au mai petrecut lucrurile şi altă dată, adică în copilărie şi tinereţe. Căci adolescenţa este o vârstă "buclucaşă", extrem de fragilă şi de schimbătoare, ca apare şi dispare în istorie, iar în calitatea de placă turnantă a formării personalităţii, ea asigură acesteia din urmă punerea de acord cu exigenţele diferitelor culturi uimindu-ne prin conţinuturile subiective cele mai neobişnuite.

Iată cum o simplă lecţie banală din manualele de psihologie devine bruse, o dată cu integrarea ei în perspectiva istorică, o realitate nouă, deosebit de complexă, încadrată în certitudini mult mai puţine decât te-ai putea aştepta. Schiţa unei psihologii istorice a adolescenţei ni s-a părut dificilă nu din pricină că ştim prea puţine lucruri despre această vârstă, ci pentru că ştim prea multe lucruri inutile, contradictorii, incongruente, slab semnificative şi, nu de puţine ori, "oarbe", adică fără nici o deschidere spre ceva anume, rezultatul ingurgitării unor lecţii pregătite cândva în pripă, după mode trecătoare şi în cadrul unor sarcini "de serviciu". M-am gândit, în acest context, cu tristeţe la anii de studenţie, la vremea când ni s-au spus atât de multe lucruri de prisos şi când au fost omise atâtea din cele esenţiale.

Dar, un curs universitar rămâne ceea ce îşi propune să fie. Un anumit didacticism este inevitabil, stilul acid, spre care îndeamnă problematica, este înlocuit cu unul calm, eseistic şi accesibil, marile deschideri rămân şi ele schiţate, dincolo de firul general al tratării. Intenţia lucrării de faţă este aceea de a fi o completare a viziunii simpliste şi destul de sterile, oferite de actualele cursuri şi tratate de psihologia copilului. Justificarea unei astfel de tratări trebuie căutată dincolo de psihologie şi pedagogie, în antropologia psihologică de genul celeia practicate de M.Mead, în psihologia istorică, aşa cum o înţelege R.Mondrou şi mai ales Ph.Ariès. Nimic nu se poate naşte din nimic, iar dacă tot se pune problema modelelor, atunci este normal să te îndrepţi spre cele mari.

CAPITOLUL I

ÎN CĂUTAREA ADOLESCENȚEI

În Raportul-sinteză prezentat la cea de a XXI-a Sesiune a Conferinței Generale a UNESCO, termenul de adolescent nu mai apare. Nici atunci când este vorba de societatea tradițională şi nici când este vorba de cea modernă. "Studii ale UNICEF şi ale altor agenții guvernamentale, mai cu seamă din lumea a treia - ni se spune -, arată că o persoană de 11 sau 12 ani, sosită de curând dintr-un sat şi care se zbate să găsească de lucru sau pur şi simplu să supraviețuiască în oraş, nu mai este în mod cert un copil."*. El trebuie să se maturizeze înainte de vreme, ni se spune mai departe, şi să treacă uneori de la statutul de copil la cel de părinte. Chiar aşa se şi subintitulează unul din capitolele studiului amintit: "De la statutul de copil la cel de părinte".

Omiterea adolescenței nu se referă însă numai la prezent, căci nici trecutul nu pare să o fi cunoscut întotdeauna. În societățile tradiționale - ni se spune în acelaşi Raport-sinteză -, "de la copilărie la vârsta adultă se ajungea fără nici o etapă tranzitorie"**. Şi

---

* x x x - *Tineretul anilor '80.* Bucureşti, Editura Politică, 1985, p.30.

** Ibidem, p.17.

chiar atunci când se fac referiri la societatea rurală de azi, adolescența nu este amintită: "tineretul rural din anumite societăți tradiționale iese din copilărie și intră în viața adultă sau în starea tranzitorie de preadult înainte de a fi împlinit 15 ani" *.

Ne-am referit la acest Raport, deoarece el este mult mai semnificativ pentru problema care ne interesează decât cercetările limitate la o anumită țară și la un anumit grup de specialiști, cu o orientare particulară în câmpul conceptual al vârstelor. Dar, altfel, așa cum vom mai avea prilejul să constatăm, ori de unde am fi început analiza tineretului, limita inferioară de vârstă am fi găsit-o în mijlocul adolescenței sau adesea întinzându-se peste întreaga perioadă de timp considerată ca specifică ei.

Așadar, abordată din perspectiva conceptului de tineret, adolescența dispare, atunci când este vorba de prezent, dar și când se discută de trecut sau de societatea rurală actuală. Iar argumentele sunt solide, fiindcă nimic sau aproape nimic din ceea ce era considerat altădată ca specific adolescenței nu mai poate fi luat în considerație. Tinerii luptători ai Angolei sau ai Vietnamului, cei din Africa de Sud aveau adesea 14-15 ani și este greu să-i considerăm adolescenți în sensul clasic al cuvântului. Ei au fost ceea ce îi considerau toți, "tineri luptători". Grupurile care cutreieră orașele lumii industriale, în căutare de lucru, cuprind și ele muncitori de 14-16 ani sau chiar de vârste mai mici și nici aceștia nu sunt adolescenți, ci "tineri muncitori". Tinerii luptători, tinerii muncitori, tinerii savanți (apăruți ca urmare a eforturilor de maximalizare a talentelor), tinerii furioși, tinerii dezrădăcinați etc. sunt tot atâtea exemple care ne fac să ne gândim serios dacă nu cumva adolescența nu mai există, dacă nu cumva societatea contemporană a pierdut sensul acestei noțiuni.

Iată o realitate umană nouă, șocantă pentru mentalitatea dominantă încă în științele sociale de azi, care ne dă impresia că viața a făcut pe neașteptate un pas înainte, neținând seama de solidele cercetări ale primei jumătăți a secolului nostru, care reușiseră să ne convingă de faptul că adolescența este o vârstă obligatorie a evoluției umane. Să nu fi rămas nimic valabil din spectacolul teoretic și experimental al atâtor decenii de eforturi în direcția cunoașterii acestei vârste? Este greu de negat total contribuția lor ca și realitatea vremii noastre. Iar în privința viitorului, n-ar fi de mirare să se accentueze depărtarea de adolescență și, până la urmă, aceasta să dispară definitiv din experiența socială. Nu ar fi prima dată când s-ar produce un astfel de fenomen. La urma urmelor este cât se poate de firesc să se schimbe în timp conținutul sferei spirituale a omului, iar vârstele nu fac nici ele excepție de la această regulă. În fond, dacă ne gândim bine, nu numai ideea de adolescență, dar nici cea de copilărie, în sensul în care noi o înțelegem azi nu a existat dintotdeauna. Ph. Ariès, ciudatul și neobișnuitul istoric francez, va rezuma datele acestei paradoxale probleme, făcând următoarele precizări: în societatea feudală nu a existat ideea de copilărie, ceea ce nu înseamnă deloc o neglijare a vârstei; ideea de copilărie nu trebuie confundată cu dragostea pentru copii, aceasta din urmă poate exista foarte bine fără conștiința faptului că există un specific al

* Ibidem, p.30.

copilăriei, un specific care îl deosebeşte pe copil de adult; în epoca medievală lipsea această conştiinţă a specificului; de îndată ce se putea descurca fără ajutorul mamei, copilul aparţinea nu societăţii adolescenţilor, ci celei adulte. După acelaşi Ph. Ariès, copilăria, ca fenomen de sine stătător, necesitând instituţii pentru protecţia ei şi un tratament pe măsură, este o invenţie a timpurilor moderne.* Are dreptate Ariès, evul mediu a intrigat şi mai intrigă şi azi prin ciudăţeniile sale. Pe ruinele unor mari civilizaţii antice au apărut elementele unor culturi noi, impuse de "barbari", hibrizii culturali rezultaţi fiind numeroşi, diferiţi ca şanse de supravieţuire, dar coexistenţi în epocă. Au fost însă studiate prea puţin aspectele umane ale vremii, structurile contradictorii care au rezultat, implicaţiile antropologice ale unor caracteristici umane, ca cea a lui Carol cel Mare, înmormântat în catedrala din Aachen, cu Biblia în faţă, cu cartea milosteniei în mâini, în calitate de monarh evlavios, dar care, în viaţă fiind, nu a ezitat să execute într-o singură zi 4 500 de saxoni răsculaţi împotriva lui.

Rabelais a fost şi el un amestec de realism şi cinism cu mistică. În general, documentele istorice despre evul mediu nu lipsesc, lipsesc însă cele care privesc statutul copiilor şi al adolescenţilor, atât cât a existat. Nici epoca sclavagistă nu stă mai bine. Tacitus scrie despre germanii vremii lui că aveau copii pe care-i creşteau într-un anumit fel. În fiecare casă - ne spune el - , se vedeau copii mici, fii de ţărani şi de stăpâni, la fel de murdari şi de rău îmbrăcaţi, jucându-se şi trăind pe pământ printre animale, fără nici o deosebire. Tânărul german, gal sau britanic - ne spune şi Cezar - se bucura de puţină atenţie înainte de a se apropia de vârsta adultă, iar în timpul cât copilul era mic, îi era ruşine tatălui să fie văzut în compania lui.

Influenţa creştinismului a fost şi ea negativă. Accentul pe ascetism, statutul scăzut al femeii şi alţi factori au acţionat în acelaşi sens. Copiii sunt rar menţionaţi de scriitorii din sec. II şi III şi nu se spune aproape nimic despre instruirea lor. Natalitatea era, desigur, mare, dar şi mortalitatea, această caracteristică rămânând valabilă în toate societăţile tradiţionale, până în vremea noastră.

Copilăria era, în orice caz, scurtă, copiii se căsătoreau obişnuit la 14 ani, iar fetele chiar mai devreme, la 12. Lucrurile erau aranjate de părinţi şi, nu de puţine ori, fără acordul părţilor. Munca începea de timpuriu. Copiii provenind din clasele de sus erau trimişi în casele altor nobili pentru a deveni cavaleri, după trecerea unei ceremonii care aducea mult cu riturile de iniţiere ale antichităţii. Copiii oamenilor simpli creşteau în obiceiurile familiilor în care se năşteau, iar cei ce urmau să devină meşteri treceau în casa altor meşteri, pentru a învăţa cele necesare. În Anglia secolului al XVI-lea, de pildă, ucenicia era obligatorie pentru orice meserie (comerţ, meşteşug sau agricultură). Făceau excepţie copiii părinţilor care puteau dovedi că-i vor susţine material, chiar dacă aceştia nu urmau să practice o meserie. Bossard şi Böll ne oferă date interesante despre aspectele schiţate de noi mai sus, lămurindu-ne împreună cu Ariès şi cu alţi

---

* **Philippe Ariès**. *Centuries of Childhood*. New York, Knopf, 1962.

gânditori asupra problemei care ne preocupă, făcându-ne să înțelegem mai profund motivele pentru care chiar și în pictură, atunci când apar, copiii sunt niște adulți în miniatură, adulți reduși ca mărime. Minimalizarea se explică nu prin nepriceperea artiștilor, ci prin modul în care ei înțelegeau copilăria. Tiparele gândirii se impuneau realității, modificând-o și alterând-o. De altfel, nu este nici azi sigur că era vorba numai de o percepție greșită, din pricina modelului mental eronat, ori și de mimarea timpurie de către copii a unor comportamente și posturi adulte sau chiar de practicarea lor reală. Copilăria puritană este, poate, în această privință, cea mai elocventă. Amestecul copilăriei cu adolescența și cu starea de adult - specifică în societatea lor - va constitui una dintre cele mai ciudate și mai neobișnuite realități antropologice ale istoriei.

Așa cum se știe, istoria Americii a început cu imigrarea europenilor, mai ales a englezilor. Aceștia din urmă formează aici o adevărată colonie denumită "Noua Anglie" (New England) și câteva lucruri se cunosc azi cu destulă precizie, privind copiii și adolescenții trăitori în această societate. Familia era patriarhală, iar "patriarhul" avea o putere deplină asupra ei. Cunoaștem și faptul că numărul copiilor era foarte mare, după datele vremii, 10-12 copii la o familie era un lucru comun. În destule cazuri însă numărul lor trecea de 20. După datele lui Bossard și Böll, Sir William Phips era unul din cei 26 de copii ai aceleiași mame, Green, un tipograf din Boston, a avut 30 de copii, Benjamin Franklin, alt tipograf, provenea dintr-o familie cu 17 copii, reverendul Samuel Willard avea 20 de copii și provenea dintr-una de 17. Multe alte exemple ne pomenesc de familii cu peste 15 sau 20 de copii.

Numărul mare de copii nu este întâmplător. Pământurile noi aveau nevoie de brațe de muncă numeroase și acest fapt era resimțit organic de fiecare familie. În plantațiile Noii Anglii, copiii mici produceau mai mult decât era necesar pentru întreținerea lor. Firește, nu numai ei, ci și adulții munceau din greu, deoarece efortul prelungit era o necesitate pentru toți, lupta pentru existență în "lumea nouă" fiind o aspră realitate și acest lucru a fost pus clar în evidență de analiștii vremii. În aceste condiții, copiii și adolescenții familiilor puritane nu erau deloc răsfățați și nimeni nu-și pierdea vremea cu decelarea perioadelor de vârstă. De mici, copiii erau convinși - potrivit educației puritane - că păcatul originar îi condamnase, că păcatul lui Adam fusese transmis chiar în momentul concepției, ba chiar mai demult, dacă ne gândim la psalmii vechiului Testament. La puritani, reprimarea personalității devine, în orice caz, o regulă. John Demos vorbește despre educația puritană ca despre un proces de zdrobire a datelor inițiale, a copilăriei naturale - cum va spune Rousseau mai târziu. Toate celelalte aspecte ale dezvoltării caracterului - continuă Demos - depind de această procedură. În aceasta constă sarcina părinților și îndeplinirea ei este implicată în păcatul originar.

Educația puritană reprimă, așadar, copilăria și adolescența, înregimentându-le strict în cadrele severei lor concepții despre viață. Copiii se adresează tatălui cu „domnule" iar mamei cu „doamnă", în unele familii nu le este îngăduit să stea la aceeași masă cu părinții. Pentru acte de neascultare grave, aceștia prescriau pedeapsa capitală, chiar dacă

nu ajungeau niciodată până la ea. După E. Morgan, în familia puritană se pornea de la premisa că ignoranța și răutatea caracterizează copilăria, dar că ambele puteau fi depășite prin muncă și prin disciplină.

Iată o perioadă istorică și o categorie de populație pentru care nici copilăria și nici adolescența nu existau. În aceste condiții nu se punea problema dezvoltării personalității copilului sau adolescentului, a scoaterii la iveală a calităților personale și a stimulării dezvoltării lor căci pentru puritani nici un copil nu poseda de la natură calitățile dorite. Influențele favorabile puteau veni numai din exterior, de la educație și, în ultimă instanță, de la „duhul sfânt". Philip J. Greven Jr. consideră că una din caracteristicile fundamentale ale primei generații de puritani era prelungirea autorității paternale asupra copiilor, mult timp după căsătorie. De altfel, tatăl rămânea proprietarul pământului pe care se așezaseră copiii. În colecția Granger există un tablou, reprodus de **William M. Kephard** în lucrarea *The Family, Society and the Individual*, (1977, pag.87) în care tatăl este pe punctul de a aplica o pedeapsă corporală unuia dintre fiii săi, care, după figură, era trecut mult de vârsta adolescenței.

Puritanii nu sunt o excepție în istoria educației religioase pronunțate. Grupul religios denumit *Old Order Amish Family*, originar din Elveția, a atins America în secolul al XVI-lea tot din cauza persecuțiilor religioase. De atunci și până azi, modelele lor de viață nu s-au schimbat. Chiar și îmbrăcămintea le-a rămas aceeași, în ciuda faptului că este nepotrivită în unele condiții (de pildă, interdicția de a purta mănuși chiar când este foarte frig); ei resping, de asemenea, progresul tehnic (telefon, radio, automobil etc.). Relațiile dintre tineri erau restrânse, deoarece fiind cu toții prea ocupați cu munca, dansul, muzica, întrecerile atletice, cinematograful le erau interzise. Modelul tatălui și al mamei se perpetuează în același mod, dincolo de orice timp și spațiu previzibile. Desigur, modernizarea smulge continuu indivizii din chingile tradițiilor abuzive, uneori negative, iar progresul pătrunde încet, foarte încet uneori, și în viața comunităților închise, dar faptul antropologic rămîne: în unele comunități, adolescența și chiar copilăria sunt reprimate puternic până la pierderea oricărei specificități. În aceste condiții apare problema reală a oricărei teorii a vârstelor: în anumite epoci, unele diferențieri de vârstă nu apar pentru că nu există cu adevărat sau pentru că nu au condiții de a se manifesta? Răspunsul la această întrebare este deosebit de important pentru toate disciplinele umaniste, dar mai ales pentru cele sociale și politice. Dacă vârstele nu există în programul genetic al indivizilor, atunci totul este de gândit de aici înainte în ceea ce privește evoluția omului. Dacă ele sunt reale, dincolo de contextele în care se pot manifesta sau nu, atunci se pune problema utilizării optime a lor în condiții date. În ce ne privește, optăm pentru ipoteza existenței lor și considerăm neafirmarea unor caracteristici de vârstă ca un semn al reprimării lor extreme. Ne este imposibil însă să nu observăm că unele vârste, de pildă adolescența, sunt create de istorie. Ele nu au apărut uneori, nu atât din pricină că le-ar fi înăbușit cineva conștient, ci doar pentru că societatea nu era în stare să le dea un specific. Puritanii și amishii reprimau copilăria și adolescența, dar feudalii nu procedau astfel și totuși ambele categorii de vârstă nu existau pentru societate.

Nici copiii şi nici adolescenţii vremii nu aveau tiparniţe proprii şi nici pictori sau scriitori care să se refere la ei direct, liberi de orice determinare atitudinală din partea societăţii. De fapt, ceea ce ni s-a transmis nu este neapărat o realitate, s-ar putea să fie mai mult o atitudine. În orice caz, problema relaţiei dintre vârstele antropologice şi cele sociale, în ipoteza că ambele sunt recunoscute, ne confruntă cu mari dificultăţi teoretice şi experimentale, iar încercarea de a lămuri problema rămâne deosebit de importantă. Dar să încercăm să lăsăm faptele pe care le considerăm cele mai semnificative să se acumuleze şi să ne lămurească, pe cât posibil, chiar ele însele.

1. O vârstă descoperită de câteva ori

În 1914, la Neuchâtel, apare una din primele lucrări despre adolescenţă, care ne lămureşte pe deplin asupra modului în care era înţeleasă această problemă la începutul secolului nostru. Este vorba de lucrarea **Margueritei Evard**, intitulată *Adolescentul**, în care caracteristicile acestei vârste sunt clar definite, însoţite de constatarea că avem de-a face cu o realitate antropologică ale cărei particularităţi sunt încă ignorate. Mai recent - remarcă autoarea - Stanley Hall, P. Mendousse, G. Compayré şi A. Lemaître au atras atenţia asupra psihologiei adolescenţei. Cu 5 ani mai înainte, adică în 1909, apăruse o altă lucrare importantă, intitulată *Adolescenţa* **, datorată lui **G. Compayré**, care fusese totuşi considerată de autorul ei o scurtă şi mică încercare pe tema unui mare subiect, prea puţin studiat şi frecvent neglijat. Dacă dorim să împingem şi mai înapoi momentul apariţiei preocupărilor pentru studiul adolescenţei, îl vom găsi pe **Stanley Hall**, care publică în 1904 două volume pe aceeaşi temă a adolescenţei. ***. Şi mai înainte? Instrucţiunile ministeriale, care de prin 1890 însoţesc în Franţa publicarea noilor programe pentru învăţământul secundar şi în care se recomandă profesorilor să contribuie la elaborarea psihologiei copilului, aflată la acea dată în stare fragmentară, şi a celei a tinerilor, care lipsea cu desăvârşire. În legătură cu situaţia existentă, Compayré nota: "până în prezent, diversele apeluri par să nu fi fost auzite ... Dar, ceea ce la noi nu a fost decât o dorinţă, spiritul întreprinzător şi laborios al unui psiholog american a încercat să şi realizeze parţial."****

Autorul se referă la Stanley Hall, care publicase, aşa cum am mai spus, încă în 1904, două volume pe această temă, însumând 1372 de pagini.

Realizarea lui Stanley Hall a fost considerată, firește, parţială, dar a depăşit, cu mult în importanţă, tot ceea ce vor reuşi să facă în primele decade ale secolului nostru cercetările pe tema adolescenţei; de aceea nu trebuie să ne mire că de numele

* **Marguerite Evard**. *L'adolescente. Essai de psychologie expérimentale*. Neuchâtel, Delachaux et Niestlé, 1914.

** **Gabriel Compayré**. *L'adolescence*. Pari, Felix Alcan, 1909.

*** **Stanley Hall.** *Adolescence, Its Psychology and Its Relation to Phisiology. Anthropology, Sex, Crime, Religion and Education.* New York, Appleton, 1904.

**** **Gabriel Compayré.** *Op. cit.*, p.2.

autorului amintit se leagă descoperirea acestei vârste în înțelesul ei modern*. Tot în perspectivă istorică ar mai fi de notat două fapte pe care le credem deosebit de semnificative. Primul: Stanley Hall era american, deci aparținea unei țări a cărei industrializare devenise galopantă încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea; apoi, ca pedagog, cunoștea noua vârstă în forma ei concretă, tipică: de elev (al școlii secundare, dar și al altor tipuri de școli). Azi știm cu precizie că epoca industrială a afirmat adolescența în forma pe care o cunoaștem, de asemenea și faptul că forma în care i-a dat naștere a fost cea școlară. Țăranii veniți la oraș în căutare de lucru nu erau deloc adolescenții lui Hall și nici cei descriși în lucrările de psihologie, ci indivizi de vârsta adolescenței care treceau din cultura tradițională în cea urbană, ca meșteșugari, în calitate de slujnicari, băieți de prăvălie etc. fără să îndemne la vreun fel de abordare teoretică lumea științifică.

Și totuși, nu secolul al XX-lea a descoperit adolescența, așa cum nici epoca industrială nu a apărut o dată cu anul 1900. Cu mai bine de un secol înainte, **J.J. Rousseau**, în *Emil sau despre educație* se ocupă chiar de această vârstă și încă în sensul cel mai psihologic cu putință. Adolescența, la Rousseau, se întinde pe o perioadă de 3 ani (12-15 ani), și este considerată de el ca "o vârstă a rațiunii". Caracteristica ei este dezvoltarea forțelor fizice și a celor spirituale, mai repede decât sfera trebuințelor. Este perioada, unică în viață, în care copilul are forțe mai mari decât îi sunt necesare. Este epoca "muncilor, a învățăturilor și a studiilor".

Ca fin observator al vremii, Rousseau deosebește câteva categorii de adolescenți și este interesant acest lucru, deoarece acestea vor apărea și mai târziu în țările care vor reface trecerea de la societatea tradițională la cea industrială, așa cum vom constata atunci când vom analiza adolescența vremii noastre. Prima categorie o formează adolescenții țărani. "Văd la țară - spune Rousseau - băieți mari care ară, prășesc, țin coarnele plugului, urcă un butoi de vin, mână căruța ca și tatăl lor; i-ai lua drept bărbați dacă sunetul vocii lor nu i-ar trăda". A doua categorie de adolescenți sunt la oraș: "Chiar în orașele noastre, tineri muncitori, fierari, lăcătuși, potcovari sunt aproape tot așa de robuști ca și meșterii și care nu ar fi fost mai puțin apți dacă i-am fi pregătit la timp". În afara acestor două categorii de adolescenți mai există una, pe care J.J. Rousseau o indică doar, adăugând că nu se referă la "acele păpuși mișcătoare care călătoresc dintr-o cameră în alta, care cultivă plante într-un ghiveci și poartă greutăți de carton" **.

---

* În treacăt fie spus, numai parțială și unilaterală nu fusese lucrarea lui Hall, dacă o comparăm cu cele ale urmașilor. Dimpotrivă, Hall reușise să adune la un loc un mare număr de date și fapte, aproape tot ce fusese spus înaintea lui pe această temă nu numai în psihologie, dar și în etnografie, literatură etc., spre deosebire de alți cercetători care vor ignora mult timp acest gen de abordare.

** **J.J. Rousseau**. *Emil sau despre educație*. București, Editura Didactică și Pedagogică, 1973, p. 146.

Sunt interesante aceste pagini, în multe privințe. Când este vorba de adolescenții țărani, trebuie să recunoaștem că ei au existat sub forma unor numeroase cohorte, cum ar zice mai târziu K. Mannheim, și încă sub o formă evidentă pentru bunul simț. Au existat, dar n-au fost remarcați; Rousseau îi descoperă, pentru prima dată, la un nivel atât de elaborat, pe baza simplei observații și, din acest motiv, lui îi revine meritul de a fi descoperit pe deplin adolescența țărănească. Adolescenții orășeni apar și ei mai demult în istorie, o dată cu orașele și cu meseriile la care se referă Rousseau, dar nici ei nu sunt "văzuți" decât tot acum, de aceea putem considera că și aceștia sunt descoperiți. Cea de-a treia categorie nu intră în discuție, fiind "păpuși mișcătoare". Faptul cel mai interesant este însă altul: atunci când descrie primele două tipuri de adolescenți, autorul lui Emil pornește de la premisa că este necesar să o facă, deoarece obiecția îi va veni de pe poziția acestei a trei categorii de copii. "Presimt obiecția - spune Rousseau -, veți tăgădui că are forța pe care i-o atribui...".

Câteva lucruri trebuie semnalate în acest caz. **Primul**: obiecțiile posibile veneau de pe alte poziții decât cele ale țăranilor și orășenilor muncitori, de fapt, de pe pozițiile celor ce-și permiteau să-și crească copiii fără să-i supună la eforturi și care, pe deasupra, mai și confundau particularitățile copiilor în general cu cele ale propriilor lor copii, atipici în raport cu marea masă a celorlalți. **Al doilea**: caracteristicile de vârstă nu sunt valabile pentru toți copiii și observația lui Rousseau este deosebit de sagace. Abia azi știm ceva mai mult despre fenomenul subdezvoltării sau al supradezvoltării în raport cu o anumită vârstă, mai ales datorită literaturii și a stabilirii "vârstelor mentale", care pot diferi mult în raport cu cele cronologice. **Al treilea**: adolescența țărănească este mult mai veche decât cea orășenească (satul precede orașul), iar orașul francez în plină revoluție industrială, în secolul al XVIII-lea, a generat o masă mare de adolescenți, încadrată ca muncitori în cele mai diferite domenii, iar cultura orășenească nu putea să amâne mult timp recunoașterea a ceea ce Rousseau constata în chiar locul ei de origine. Cum vom vedea, cultura țărănească nu avea nevoie de această descoperire, ea știa mai de mult că la 14 ani, uneori chiar mai devreme, copiii pot îndeplini cu succes atribuții ale adulților, în sfera muncii fizice mai ales, în unele cazuri (cele ale copiilor dotați) chiar și în alte sfere (științifică sau artistică).

Putem afirma, fără teama de a greși, că J.J. Rousseau descoperă pentru lumea cultă a secolului al XVIII-lea și a secolelor următoare adolescența, cel puțin în ceea ce privește complexitatea conținutului ei și a problemelor pe care le ridică. Lui îi revine meritul de a fi surprins și faptul că nu există un model unic al ei, dar, de vreme ce ea exista anterior descoperirii sale, este de presupus că, în cultura populară, adolescența, într-o anumită formă cel puțin, trebuie să fi fost cunoscută mai de mult, ba chiar și cea elitară, dacă ținem seama de textul lui Rousseau.

Așadar, cel puțin în anumite forme, adolescența era o vârstă distinctă și înainte de Rousseau și merită de văzut în ce măsură oamenii și-au dat seama de acest lucru. Continuarea analizei istorice ni se pare semnificativă în această privință.

Ch. Letourneau constata în analizele sale asupra societății romane 5 cicluri de vârstă: copilăria, adolescența, tinerețea, maturitatea, bătrânețea, iar mai înainte chiar, Aristotel deosebea o vârstă, la greci, între pubertate și 21 de ani. În sfârșit, până și în cele mai înapoiate triburi, există un moment al "riturilor de trecere", cu durată variabilă, în general scurtă, care face legătura între copilărie și starea de adult cu drepturi depline.

Iată, așadar, cel puțin 4 momente în istorie care au cunoscut adolescența, descoperind-o pe cont propriu: epoca primitivă (sub forma "riturilor de trecere" sau "de inițiere"), epoca sclavagistă (ca o perioadă de creștere rapidă), epoca începutului dezvoltării industriale (Franța lui J.J. Rousseau) și cea a dezvoltării rapide a industriei (America lui S. Hall).

Epoca noastră nu s-a lăsat nici ea mai prejos, ajungând la concluzia că adolescența este un produs al revoluției industriale, care a dat naștere unei subculturi adolescentine în S.U.A. și alte țări vest-europene, descrisă de Parsons ca o reacție socială la nesiguranța statutului ei în lumea adulților, funcția acestei vârste fiind aceea de a asigura trecerea de la siguranța poziției copilăriei în familie la starea de adult*.

Iată, așadar, o vârstă descoperită de câteva ori și la intervale mari de timp. Mai mult, se pare că fiecare epocă își descoperă adolescența specifică, iar dacă nu o poate face, din pricina nivelului de dezvoltare a preocupărilor științifice, o recunoaște implicit, tratând-o ca atare, pe baza unor vechi cutume de muncă și de viață.

Interesant fenomen, dar parcă nu cu totul neobișnuit. In fond, și în știință unele fenomene și legi au fost descoperite de mai multe ori, nefiind rare nici cazurile în care țări diferite propun autorii lor pentru fiecare din ele și chiar un calendar deosebit al acestora. Și, totuși, în științele sociale problema se pune altfel. Aici chiar fenomenul descoperit este pus în discuție. A putut fi discutată problema dacă legea căderii corpurilor sau a conservării energiei a fost descoperită de un autor sau altul, dar nu fenomenele reflectate de legile respective. Acestea existau, desigur, mai înainte de autorii lor și chiar de existența omului pe pământ. În științele umaniste însă fenomenele apar și dispar cu evoluția oamenilor și a societăților. Astfel, teoria grupurilor este produsul societății moderne, care a spart tiparele tradiționale de viață comunitară, adunând indivizi eterogeni și constrângându-i la un nou tip de viață relațională. Între comunitate (Tönnies) și grup (Moreno) există o deosebire nu numai în ceea ce privește teoretizarea, ci și fenomenul cercetat. Legea liberei concurențe, ori relațiile sclavagiste nu au existat nici ele decât în anumite epoci istorice și, la fel, credința în zei, gândirea formală etc.

Ajungem, astfel, la problema care ne preocupă: a existat adolescența în toate epocile istorice, fiind descoperită și redescoperită (implicit sau explicit) mereu sau este vorba de fenomene diferite între care apropierile nu pot fi considerate altfel decât

* O analiză mai detaliată conține lucrarea elaborată de **Karl C. Garrison Jr.**, *Psychology of Adolescence* (Prentice Hall, 1975).

forțate? Căderea corpurilor este o realitate a universului cunoscut de noi și ea putea fi descoperită de Newton, de altcineva înaintea lui sau după el, dar orientarea sau selecția profesională, fenomenul carierelor și altele nu-și aveau și nu-și au sensul decât începând cu epoca industrială. Ele n-au existat altădată, cum n-au existat nici docimologia sau teoria meritului.

Marea problemă a adolescenței se referă nu atât la descoperitorii posibili, cât la legitimitatea ei. Căci, dacă putem vorbi de o vârstă a copilăriei sau a bătrâneții în toate culturile, nu este deloc sigur că lucrurile stau la fel și în cazul adolescenței. Dacă acceptăm ideea că cineva a descoperit adolescența, atunci nu încape îndoială că vârsta ca atare a existat, ea a premers, ca fenomen, sesizarea ei *în felul în care fenomenele* fizice preced știința fizicii, cele chimice - știința chimiei etc. Dacă, însă, adolescența este un produs al dezvoltării istorice, atunci lucrurile se schimbă, ea nu putea fi descoperită înainte de a exista, ci doar observată atunci când a apărut. Din acest punct *de vedere, distanța dintre* cei ce descoperă și cei ce o constată este reală. J.J. Rousseau o descoperă în viața socială din vremea lui, S.Hall o redescoperă în secolul nostru, Parsons și alții în occidentul actual etc. Poate că numai societatea industrială a născut necesitatea de a recunoaște perioada de vârstă denumită adolescență, celelalte societăți nu simțiseră această nevoie. Nu se puneau probleme sociale deosebite între 12-13 ani și 18-19 ani și din acest motiv nu era nimic de descoperit. Individul era fie copil, fie adult, fie într-o fază de inițiere foarte scurtă în societățile primitive și, aproape la fel, în societățile tradiționale țărănești.

Necesitatea identificării unei noi perioade de vârstă, între copilărie și starea de adult, devine evidentă poate doar din împrejurarea în care fiul nu-și mai urmează tatăl în realizarea sa, atunci când transmisia modelelor nu mai este verticală, ci se orizontalizează. Așadar, între copilărie și starea de adult apare un moment în care societatea nu mai este în măsură să asigure integrarea firească în societatea adulților, alternativele cresc, șansele individuale sunt variate, hazardul începe să joace un rol important în viața fiecăruia și această realitate nouă justifică pe deplin delimitarea acelui interval de vârstă inedit.

2. Deruta clasificărilor

Descoperitorul adolescenței, în orice caz unul dintre cei mai importanți, dacă admitem că au fost mai mulți, Stanley Hall, a început prin a ne deruta în ce privește însăși poziția acestei vârste în ansamblul celorlalte. El pornește de la ideea că individul, de-a lungul vieții sale, trece prin aceleași stadii pe care le-a parcurs cândva omenirea. El credea că ontogenia repeta filogenia și în cazul vârstelor și considera adolescența ca pe o stare "neoatavică", înclinată spre stări sufletești furtunoase, deoarece formele ancestrale își dispută predominanța.

Ordinea vârstelor rămâne şi ea ciudată: mica copilărie, copilăria, tinereţea şi adolescenţa. Ultima, de la 12 la 22-25 de ani. Adolescenţa venea deci după tinereţe (youth) şi acest lucru nu putea fi decât bizar. Ca să nu mai vorbim de faptul că se manifesta prin stări furtunoase şi tensiuni, deoarece corespundea unei etape din istoria omenirii caracterizată prin turbulenţă şi tranziţie, tipică pentru această vârstă fiind oscilarea între stări emoţionale opuse (veselie, exuberanţă, urmate de depresiune, melancolie etc.). *Storm and stress*, echivalentul englez al expresiei *Sturm und Drang* sunt cuvintele cheie care sintetizează adolescenţa, transferând istoria omenirii în cea personală, făcând din aceasta din urmă o "recapitulare" a primei.

Desigur, azi ni se pare ciudată şi derutantă viziunea lui Hall, dar ea era firească la vremea când a apărut. Amestecul acesta surprinzător dintre viaţa popoarelor şi a indivizilor nu este atât de neobişnuit în epocă. Îl vom întâlni, în alte variante, şi la etnologi de renume, ca Frobenius sau Schurtz, fiind prezent încă mai de mult în gândirea lui Goethe, de pildă: "Chiar dacă lumea merge înainte - scria el - tineretul trebuie totuşi să reînceapă mereu de la capăt şi să parcurgă individual epocile culturii universale". Citatul este preluat de **Leo Frobenius** în sprijinul aceleiaşi idei, formulate de el în anul 1920 (în studiul *Evoluţia paideumei*), într-o manieră atât de caracteristică stilului său de gândire, în care "paideuma" înlocuieşte ceea ce azi am numi cultură în sens etnologic. "În viitor - va spune chiar Frobenius - omenirea va îngădui paideumei infantile să evolueze şi să se dezvolte, în succesiunea de trepte şi în ritmul în care, la vremea sa, paideuma generală a parcurs diversele stadii"*.

Dincolo de limbajul şi stilul de gândire ale epocii, Stanley Hall dă însă un statut de sine stătător adolescenţei, descriindu-i conţinutul într-o manieră care va marca întreaga gândire psihologică a secolului nostru. Dar tot cu el începe şi seria conflictelor generate de contradicţia obiectivă dintre viziunea psihologică şi cea socială. Căci dacă "teoria recapitulării" este cea care explică vârstele umane, atunci adolescenţa (şi nu numai ea) are aceleaşi caracteristici peste tot şi în toate condiţiile concrete în care o studiem, deoarece în spatele ei este mereu aceeaşi istorie, cu aceleaşi perioade mari de evoluţie. Cu acest prilej, constantele adolescenţei devin explicabile (psihologii nu vor face altceva mai târziu decât să le transfere - cum vom vedea - din istorie în "interiorul subiectiv"), dar în acelaşi timp o anumită ruptură între social şi psihologic se va produce inevitabil. Viziunea socială va tinde spre recunoaşterea diversităţii, cea psihologică spre precizarea unităţii; primii vor extinde cercetările în alte arii culturale, ceilalţi se vor mărgini la ceea ce Th. Ribot numea "omul alb şi civilizat".

Şi-a avut importanţa lui istorică punctul de vedere emis de Stanley Hall, căci adolescenţa industrială, o dată apărută şi circumscrisă, putea fi studiată, în sfârşit, sistematic, atât pe plan social, cât şi psihologic, ceea ce va duce la acumularea inevitabilă a unor serii paralele de informaţii, diferite şi adesea opuse între ele. Explozia avea să

---

* **Leo Frobenius**. *Paideuma*. Bucureşti, Editura Meridiane, 1985, p.135.

urmeze mai târziu însă, atunci când antropologi ca M. Mead vor pune direct problema comparațiilor între adolescențele diferitelor culturi şi când va apărea limpede faptul că psihologia unei vârste nu se manifestă în interiorul individului decât ca trăire, ca viață spirituală autentică, deoarece ca structură dinamică vie, determinantele ei sunt, de fapt, în exterior, în cultura în care se naşte acesta. Şi totuşi, ecoul acestei contradicții, care va apărea cu toată forța abia mai târziu, se va face simțit şi în domeniul psihologiei, dând naştere unei probleme insolubile până azi şi pe care noi am încercat să o definim prin expresia "deruta clasificărilor". Într-adevăr, încă de la începutul recunoaşterii adolescenței, unul din contemporanii lui Hall, şi anume G. Compayré se întreba, în mod firesc, unde începe şi unde sfârşeşte adolescența şi cum poate fi ea separată de restul vârstelor, de cele vecine, când în realitate acestea nu sunt rupte unele de altele, despărțite printr-un fel de barieră vizibilă şi clară, pentru toată lumea?

Era evident faptul că varietatea condițiilor sociale făcea să oscileze, în mod obiectiv, granițele adolescenței, iar întrepătrunderile să fie şi ele firești. Rezultatul nu a fost însă luarea în atenție a factorilor sociali şi educativi variați, ci o explozie de "contribuții personale" la identificarea duratei acestei vârste. Unii, ca Littré, de exemplu, vorbesc despre tinerețe, pe care o plasează în intervalul de timp dintre copilărie şi starea de adult. Saltul acesta peste adolescență şi înlocuirea ei cu tinerețea va continua să fie una din confuziile prezente până azi şi este interesant de subliniat acest lucru, deoarece dacă la începutul secolului nostru ea putea fi explicabilă şi firească, în vremea noastră, aceeaşi eroare poate duce la ignorarea totală a unei vârste care a fost creată de epoca industrială şi care va dispărea - cum vom arăta - în forma în care a apărut, o dată cu această epocă. Cei mai mulți dintre gânditorii care s-au ocupat cu analiza acestei vârste s-au mulțumit însă să-i fixeze şi refixeze mereu durata. Cândva, Hippocrate i-o stabilise de la 14 la 21 de ani, Doamna de Necker de Saussure între 15 şi 18 ani, Dupanloup între 12 şi 15, Compayré însuşi consideră că adolescența începe la 11-12 ani la fete şi la 14-15 ani la băieți, variind la diferite popoare şi indivizi, fapt care se exprimă în legislația țărilor respective (în Italia, vârsta "nubilității" era atinsă de fete la 12 ani şi de băieți la 14 ani, în Franța, la 15, respectiv 18 ani etc.).

Deruta clasificărilor şi a intervalelor de vârstă a continuat şi s-a amplificat mereu din vremea lui Stanley Hall şi Compayré. O imagine succintă a acesteia poate fi sintetizată prin câteva exemple luate din autori care au făcut astfel de periodizări mult mai târziu.

După Bossard şi Böll, adolescența se plasează între 12 şi 20 de ani (autorii amintiți respectă în periodizarea lor regula, căci în dicționarele de specialitate acesta este intervalul obişnuit acceptat). J. Piaget consideră că adolescența se întinde între 15 şi 18 ani. A. Gesell o plasează între 10 şi 16 ani etc. O altă categorie de psihologi (Günter Claus şi Hans Hiebsch) includ în tinerețe două vârste distincte: pubertatea (14-15 şi 16-17 ani) şi adolescența (17-20 de ani). L.A. Flaherty o împarte în 3 stadii: pubertatea, adolescența timpurie şi adolescența târzie şi o plasează tot în intervalul celei de-a doua decade a vieții individului. În afara psihologiei şi a psihologiei sociale, adolescența apare

însă, de regulă, integrată în tinerețe, variantele fiind, și în acest caz, numeroase. Georges Fouchard și Maurice Davrance vorbesc de tinerețe, nu de adolescență și aceasta durează de la 14 la 25 de ani. Juan Carlos Tedesco plasează tinerețea între 15 și 24 de ani. UNESCO consideră că vârsta tinereții se întinde pe același interval de timp ca și organizațiile de tineret, între 14 și 28-30 de ani. Nu lipsesc nici specialiștii de primă mărime, ca Leopold Rosenmayr, care includ în sociologia tinereții indivizi între 13 și 25 de ani, tinerețea și adolescența fiind termeni sinonimi pentru ei.

Am putea continua seria autorilor care au contribuit la deruta clasificărilor, dar mult mai importantă ni s-a părut ilustrarea tendinței pentru a putea încerca unele clarificări.

Când comparăm periodizările de vârstă date de diferiți autori, constatăm că există în general 4 tendințe.

Prima, de topire a adolescenței în copilărie. În acest caz, adolescența este o prelungire a copilăriei. Așa procedează demografii, dar nu numai ei. Tradiția mai nouă sau mai veche i-a considerat adesea pe adolescenți un fel de copii mai mari.

A doua, de contopire a adolescenței cu tinerețea. Aceste poziții sunt cele mai numeroase. Tradiția a acceptat și această viziune, deoarece adolescentul este și adult în măsura în care îndeplinește muncile acestuia.

A treia, de separare a adolescenței de alte vârste. Mai ales psihologii și pedagogii au procedat astfel, S. Hall, G. Compayré etc. fiind numai câteva nume din multele care se pot da.

A patra, de definire a adolescenței prin comportamente specifice și nu printr-un interval de timp anumit (cazul lui Wallon și al altora: H. Schelsky, W. Bernsdorf etc.), care, pentru a simplifica lucrurile, se referă la o perioadă plasată între vârsta copilăriei și vârsta adultă.

Uneori, sunt descrise pur și simplu evenimentele care marchează începutul adolescenței. Atunci când prietenia și rivalitățile încetează a se întemeia pe comunitatea sau antagonismul sarcinilor întreprinse sau de întreprins - spune H. Wallon -, când acestea caută să se justifice prin afinități sau repulsii morale, când pare că interesează mai mult intimitatea persoanei decât colaborările sau conflictele efective, atunci apare indiciul că pubertatea minează copilăria.

Care ar fi explicația tendințelor schițate mai sus? De ce este atât de dificil de marcat în timp durata adolescenței? Explicațiile sunt mai multe și ele trebuie căutate în realitatea fenomenului. Într-adevăr, adolescentul este și un copil mai mare (*Jungen Erwachsenen* i se spune uneori în limba germană, copilandru sau flăcăiaș în limba română), dar care, adesea, îndeplinește aceleași activități ca și adultul și, din acest motiv, denumirea de tânăr îi este mai potrivită, deoarece aceste atribuții nu mai au nici o legătură cu copilăria. În cazurile în care individul își continuă pregătirea școlară sau profesională, el nu mai poate fi considerat nici copil și nici tânăr, ci aparține unei vârste caracterizate

prin şcolaritate şi poate că nu întâmplător adolescenţa sau vârsta şcolară mare sunt azi termeni sinonimi. Societatea industrială a creat această realitate umană nouă, caracterizată prin faptul că un mare număr de indivizi între 12 şi 18-20 de ani sunt pur şi simplu şcolari. Şcolarul mare, adolescentul, se caracterizează printr-un comportament specific, deoarece şi condiţiile sale de viaţă sunt deosebite. Cum însă şcolarizarea începe mai demult, avem o vârstă şcolară mică, una mijlocie şi una mare, respectiv copilăria, preadolescenţa şi adolescenţa.

Se pare că ajungem, în final, la aceeaşi concluzie ca şi în subcapitolul precedent. Societatea industrială a făcut, din ceea ce altă dată era o scurtă perioadă de "iniţiere", o vârstă nouă, cu o durată relativ îndelungată, ca reflex al unei evoluţii specifice a societăţii omeneşti. Cu aceasta n-am rezolvat însă problema, deoarece, fie că durează câteva zile (cazul riturilor "de iniţiere" la unele triburi), fie opt sau zece ani (cazul societăţilor industriale dezvoltate), adolescenţa rămâne un fapt autentic, un interval de vârstă obiectiv, o realitate a istoriei speciei. În această ultimă calitate, ca atribut al speciei umane, aceasta trebuie să prezinte o serie de constante. Dar care anume? Cele stabilite de psihologi? Nu, deoarece ei au studiat numai adolescenţa secolului nostru (atunci când au făcut-o). Cele ale sociologilor? Nu, deoarece nici ei nu au studiat în mod serios altceva decât adolescentul secolului al XX-lea, "alb şi civilizat". Singura soluţie de a afla ar fi pur şi simplu compararea ipostazelor istorice ale adolescenţei şi extragerea din ele a trăsăturilor comune, indiferent de perioada în care au fost trăite.

Dar dacă adolescenţa se manifestă cu totul diferit de la o epocă istorică la alta? Sau chiar de la o clasă socială la alta? Atunci, adolescenţa nu mai poate fi înţeleasă ca o caracteristică a speciei, ci doar a culturilor şi a etapelor istorice parcurse. În acest ultim caz însă, orice generalizare istorică este forţată, pe primul plan trebuind să apară tratarea separată a diferitelor tipuri de adolescenţă. Ideea apariţiei şi dispariţiei adolescenţei de-a lungul vremii capătă, în noile condiţii, o justificare ontologică serioasă, deoarece unele culturi o creează şi cultivă, iar altele o înlocuiesc pur şi simplu.

Ar mai rămâne de lămurit şi o altă problemă pe care am ridicat-o şi în subcapitolul anterior. Din împrejurarea că adolescenţa nu apare în mentalitatea unei epoci, nu rezultă oare că ea nici nu există sau că este considerată un fenomen minor pentru societate, unul care putea să fie ignorat fără nici o consecinţă importantă pentru societate?

Numai analiza istorică ar putea lămuri aceste aspecte ale problemei, dar înainte de a o face este necesar să mai stăruim asupra câtorva aspecte semnificative ale temei care ne preocupă, în primul rând cele legate de contribuţia psihologiei. Din dorinţa de a da un statut acestei vârste noi, psihologia a contribuit la acreditarea ei, dar a avut şi tendinţa de a-i asigura un grad de stabilitate pe care, în mod obiectiv, aceasta nu-l avea. Adolescenţa era o realitate umană a epocii industriale, dar mult mai variată decât şi-o imagina şi şi-o mai imaginează încă psihologia.

3. Inexactitate subtilă şi o încercare de clarificare

Faptul că adolescenţa are tendinţa de a dispărea ca noţiune, în multe din lucrările mai noi dedicate tineretului, ne face să ne gândim dacă nu cumva această vârstă este pe cale de a-şi continua ciclurile ei capricioase în istorie, dacă nu am ajuns într-un moment în care reapare intenţia de estompare a ei. Şi în acest caz problemele puse anterior reapar cu toată vigoarea: de ce se petrec lucrurile astfel? Au pierdut contemporanii, iarăşi, interesul de altă dată pentru adolescenţă? Suntem în zorii unei evoluţii istorice care va face abstracţie de adolescenţă sau o va reduce la dimensiuni nesemnificative? Avem de-a face cu un efect trecător al informaţiei mass-media căreia i-au căzut victimă până şi cei mai serioşi specialişti? Tocmai într-un astfel de moment este firesc să ne întoarcem la epoca în care ea era la modă. Căci adolescenţa şi-a avut şi un astfel de moment. Gânditori de primă mărime, de la **Stanley Hall** la **H. Wallon** şi de la **J. Piaget** la **A. Gesell**, s-au preocupat intens de caracteristicile ei, studii îndelungate au fost efectuate pe această temă şi i-au fost dedicate numeroase lucrări, cu titluri cât se poate de semnificative: *Anii adolescenţei*, *Psihologia adolescenţei*, *Studii despre adolescenţă*, *Viaţa spirituală a adolescentului* etc. Tocmai aceste preocupări îndelungate, ale psihologilor şi scriitorilor, în primul rând, au permis concluzia că secolul al XX-lea a descoperit "sufletul adolescentului". Chiar aşa se şi intitula lucrarea lui **Pierre Mendouse** - *L'âme de l'adolescence*, apărută la începutul secolului, şi ea exprima în esenţă ceea ce va deveni mai târziu o convingere generală. Se recunoştea astfel faptul că adolescenţa biologică era cunoscută mai demult (*adolescere* = creştere rapidă), dar că abia secolul al XX-lea şi-a pus serios problema cunoaşterii aspectelor ei subiective, aşa cum alte epoci descoperiseră copilăria sau bătrâneţea.

Cu această recunoaştere, lucrurile nu se rezolvă însă şi o altă întrebare devine inevitabilă: de ce tocmai secolul al XX-lea descoperă adolescenţa sub raport spiritual? Era această vârstă un fel de continent necunoscut, iar Hall, Compayré şi ceilalţi un fel de Magellani ai spiritului? Era vorba de o structură sufletească şi mentală pe care oamenii n-au fost în stare să o sesizeze decât târziu, din pricina complexităţii ei, aşa cum s-au petrecut lucrurile cu legile geneticii sau cu cele ale fizicii, vechi de când lumea, dar care au trebuit să-l aştepte pe Mendel, Newton sau Einstein?

Psihologii nu şi-au pus niciodată în mod serios aceste întrebări. Ei au făcut însă un alt lucru foarte util, şi anume, s-au aplecat cu grijă asupra acestei vârste, căutând în "interiorul ei" particularităţile, pe care le-au descris cu lux de amănunte. Transformarea, dezvoltarea, crizele, caracteristicile gândirii, structura de interese şi valori au devenit, rând pe rând, obiect de studiu, determinând consecinţe esenţiale în organizarea instruirii, în modalităţile de profesionalizare şi, desigur, în tehnicile de influenţare socială şi politică. Adolescenţa este vârsta la care începe emanciparea copilului, la care se conturează personalitatea viitoare şi, deci, cea mai potrivită pentru a focaliza eforturile educative ale societăţii, pornind de la interesele ei. Cercetările

asupra adolescenței erau departe de a fi un simplu spectacol teoretic, ele fiind, de fapt, o preocupare de mare interes practic. Compararea "interiorizărilor" cu modelele reale de viață ale adulților oferea posibilitatea unei prognoze comportamentale reale. Apărea evident și faptul că singura educație adaptativă este cea care pornește de la cerințele vieții, că societatea viitoare poate fi anticipată educativ, pornind, în mai mare măsură, tocmai de la dirijarea educativă a adolescenților. Așadar, adaptarea socială putea însemna lucruri foarte diferite sub raport valoric: umanizare, progres spiritual și moral, dar și stagnare, degradare și dezumanizare.

De unde și concluzia firească: scopurile educației pot fi foarte diferite, după societate și moment istoric, dar ele nu pot fi traduse în acte educative fără o analiză temeinică a ceea ce interiorizează și transformă în comportamente adolescența. În aceste condiții, societatea modernă recunoaște legitimitatea psihologiei adolescenței, o finanțează și o sprijină organizatoric și moral. Consecințele practice sunt mari și pozitive în toate privințele, inclusiv în ceea ce privește statutul disciplinei ca atare - ea devine acum obiect de studiu în toate institutele de învățământ superior care pregătesc profesori.

Succesul deosebit al psihologiei a fost, bineînțeles, justificat, dar la o analiză mai atentă, apare limpede că el nu putea fi complet. Un anume gen de eroare sălășluia chiar în baza ontologică a cercetărilor întreprinse și a rezultatelor obținute. Și faptul n-a fost observat de la început, iar atunci când a fost sesizat, nu i s-a dat atenția cuvenită deoarece civilizația în care se făceau cercetările era relativ unitară și, în consecință, "sufletul adolescenților" reflecta și el această unitate. Apariția pe scena lumii a țărilor lumii a treia, a claselor defavorizate din societățile dezvoltate, eterogenizarea culturilor și alți factori au determinat o schimbare dramatică de optică și o regândire a demersului psihologic de cercetare a adolescenței. Iată o problemă asupra căreia merită să insistăm pentru interesul ei teoretic și practic deosebit.

Atunci când într-o lucrare de psihologie sunt înserate trăsăturile adolescenței, pentru toată lumea este limpede că acestea există în realitate, adică în "interiorul adolescenților", altfel nici n-ar avea sens să cercetăm într-un loc ceea ce găsim de fapt în altă parte. Așa se și explică faptul că psihologii s-au aplecat asupra lumii spirituale a adolescentului, obsedați de ideea găsirii înăuntru a specificului acesteia. Pentru ei, toată problema se reducea la a căuta, cu metode potrivite, ceva ce trebuia să se găsească "în interior". Astfel, s-a obținut un material experimental enorm privind cele mai neașteptate "fețe" ale adolescenței. Dar când s-a pus problema generalizării sensului lor, a fost limpede că acest lucru nu era posibil dincolo de anumite limite, de obicei foarte înguste. Treptat, s-a impus ideea că adolescența, trăsăturile ei nu trebuie căutate în "interiorul indivizilor", ci în "exterior". Ea reflectă (este adevărat, într-o formă unică, cu anumite caracteristici dinamice etc., care nu pot fi sesizate decât "înăuntru") ceea ce există în exterior, în societate. Și cum "exteriorul" în lumea de azi este deosebit de divers (în funcție de mulți factori: orânduire socială, clasă, generație, tradiții, grad de urbanizare etc.), orice "interior" cercetat se reduce, ca semnificație, la un spațiu

uman restrâns. Pentru a putea spune ce este adolescența, cu adevărat, nu ajunge deci un lot sau altul de subiecți și generalizarea concluziilor obținute pe seama studierii lor, ci studierea ipostazelor ei în cele mai diferite condiții social-istorice, în colonii și în metropole, în culturile zonale specifice, în clase și pături sociale deosebite etc. Nu așa au procedat însă, de regulă, psihologii. Ei au cercetat adolescenții din cultura în care trăiau, cel mai frecvent dintr-un anumit segment al ei, iar rezultatele obținute le-au considerat general valabile. Superficialitatea acestor cercetări este evidentă azi. Ele nu reprezintă adolescentul în general, ci doar pe cel particular. Desigur, în orice fenomen particular există un general și, deci, în portretele propuse de Gesell, Wallon etc. există și elemente cu o valabilitate mai extinsă, dar nu dincolo de cultura cărora autorii înșiși îi aparțineau. Chiar soluția reținerii din contribuțiile experimentale a ceea ce apărea constant și avea astfel șanse să fie valabil în general, s-a dovedit insuficientă, baza de analiză rămânând mereu prea mică, căci cercetările se făceau de către psihologii epocii industriale și în societățile avansate, cărora ei le aparțineau. Poate că cel mai spectaculos și în același timp și cel mai edificator exemplu de eroare de optică în această privință îl constituie chiar opera lui J. Piaget, unul dintre cei mai remarcabili psihologi de până azi. Prestigiul acestuia a fost atât de mare, încât concepția lui cu privire la etapele de dezvoltare ale gândirii copilului în ontogeneză s-a extins în întreaga lume. Caracteristicile piagetiene ale gândirii adolescentului s-au dovedit însă nerelevante pentru alte culturi. A fost suficient să se facă primele cercetări de verificare și inadvertențele au început să apară și să se acumuleze.

Abia acum a devenit evident faptul că cercetările lui Piaget sunt valabile doar până la un punct, de la care totul devine irelevant și, până la urmă, neadevărat. Desigur, cercetările lui J. Piaget fuseseră reale, corect conduse, iar datele obținute cu totul obiective. Ceea ce se dovedea eronat nu se referea la investigația ca atare, ci la subiectul ei. Acesta avea tendința de a fi mereu altul în funcție de cultura căreia aparținea individul, de epoca în care trăia etc. și orice încercare de a extinde rezultatele obținute apăreau ca eforturi de a reduce adolescența istorică la cea contemporană, adolescența în general la cea din țările unde s-au efectuat cercetările. De fapt, dincolo de iluziile experimentale, adică în istorie și în viața reală, se părea că nu exista adolescență, ca vârstă. În orice caz, nimeni n-a dovedit-o riguros, deoarece o astfel de concluzie nu putea avea la bază decât analiza variantelor de adolescență apărute de-a lungul vremurilor. Compararea lor și extragerea trăsăturilor comune - în măsura în care acestea existau - permitea generalizarea corectă a acestora. Astfel de studii n-au fost făcute niciodată în mod temeinic. De aceea, astăzi sunt certe doar trei lucruri. **Primul**: "adolescența experimentală" este una particulară și nu generală cum ne propun psihologii de aproape un secol. **Al doilea**: adolescența reală este întotdeauna a unei anumite epoci istorice, clase sociale, familii, culturi specifice etc. **Al treilea**: dacă se intenționează o teorie generală a adolescenței, acest lucru este posibil numai cunoscând formele particulare pe care le-a îmbrăcat adolescența în aceeași epocă istorică și în altele, comparativ cu cea avută în vedere. Acest drum firesc, dar complex, al cunoașterii -

cum am mai spus - n-a fost parcurs niciodată în întregime. Rezultatele cercetărilor pe adolescenţii unei singure epoci, uneori dintr-o singură ţară, au constituit baza caracterizării adolescenţei în general.

Inducţia creatoare este, desigur, şi incompletă, dar regula nu se aplică în cazul adolescenţei. Dacă pe seama studierii unui singur om se poate afirma că oamenii au în general picioare, cap, mâini etc., acest lucru nu mai este valabil când este vorba de vârste. În toate epocile istorice, oamenii sunt aceiaşi sub raport fizic, nu însă şi în ceea ce priveşte ideile, aspiraţiile, cunoştinţele etc. Nici caracteristicile de vârstă nu rămân aceleaşi, ele se schimbă mereu şi din acest motiv este normal să se vorbească despre ipostazele lor în timp şi spaţiu, luând ca bază cercetările făcute în antropologie (pe diferite culturi), cele făcute în sociologie (adolescenţa tradiţională şi cea a epocii moderne), în istorie (adolescenţii au avut un anumit rol în istorie) şi mai ales în literatură, care ne permit degajarea unor adevărate "serii de adolescenţe" specifice diferitelor etape ale evoluţiei diferitelor societăţi.

Luarea în atenţie a tuturor acestor surse se justifică în măsura în care, la sfârşit, vom putea afirma că am reuşit să detaşăm o imagine mult mai complexă şi mai completă a adolescenţei, decât cea existentă în sintezele actuale de psihologie. Semnificaţia acestui fapt rămâne să fie considerată apoi ca un moment de pornire spre un nou înţeles al vârstei luate în discuţie.

În contextul respectiv capătă un înţeles nou diferitele dificultăţi apărute în studierea adolescenţei şi pe care le-am schiţat mai înainte. Adolescenţa a fost descoperită de câteva ori, deoarece în ţări diferite, la intervale de timp deosebite s-a ajuns la această necesitate; deruta clasificărilor poate fi şi ca efectul unor realităţi sociale distincte, care nu permit o integrare precisă în timp, nerecunoaşterea statutului adolescenţei se poate explica prin inexistenţa acestei vârste într-un anumit moment al evoluţiei istorice etc. Desigur, unele dificultăţi ţin de atomizarea excesivă a obiectului cercetării . Aşa, de pildă, se poate dovedi că există o determinare a comportamentului adolescentului din partea tatălui, dar se poate dovedi la fel de bine că ea există şi din partea mamei, a rudelor, a covârstnicilor, a unui anumit cadru didactic etc. Aproape orice ai afirma în acest domeniu este adevărat că există o determinare puternică, slabă sau nulă din partea unuia sau altuia din aceşti factori, negativă sau pozitivă, anterioară sau în timpul acestei perioade de vârstă, directă sau indirectă etc. Peste anumite limite, afirmaţiile nu mai pot fi aşa de categorice şi, din acest motiv, rămâne mereu deschisă problema gradului de valabilitate al concluziilor unui anumit gen de cercetări.

În ceea ce priveşte iluziile specifice unor discipline sociale, lucrurile sunt cât se poate de limpezi azi, deşi ne convine mai puţin să o recunoaştem. S-a spus mai demult că în teoria grupurilor, temele artificiale au fost abundente. Sursa lor principală erau catedrele de specialitate şi nevoia doctoratelor. Nimic nu era mai la îndemână decât să iei un grup de elevi, să zicem, şi să studiezi relaţiile dintre ei, cele colegiale, de lideritate, în diferite activităţi, din perspectiva individului, a grupului, în scopuri de

intervenţie sau speculative etc. Cercetările iniţiale, datorate lui Mayo, Lewin şi Moreno în primul rând, s-au multiplicat atât de mult, încât au tins firesc spre încercarea de a construi nu numai o teorie, dar chiar şi o ştiinţă aparte, ba chiar mai multe, după concepţiile autorilor reespectivi. Nici zona adolescenţei n-a fost scutită de avalanşa cercetărilor redundante, epigonice, atomizante până la pierderea oricărei semnificaţii. Nici o ţară dezvoltată n-a fost scutită de ele şi nici noi. La sfârşitul anilor '50 erau la modă eforturile de aplicare a cercetărilor lui I.P. Pavlov în psihologie; cum, însă, acesta fusese un mare fiziolog şi niciodată psiholog, nu prea era ce să fie preluat de la el în psihologie, dar acest fapt n-a descurajat pe nimeni. Numerele revistelor de psihologie ale vremii prezintă azi un interes uman extraordinar, din păcate nu şi unul ştiinţific. Sub raport uman, ele sunt o expresie a ravagiilor pe care le poate produce o modă în ştiinţă, chiar în condiţiile în care transferarea ei ar trebui să fie barată de un bun simţ elementar. În materie de modă, cu motivaţii politice, bunul simţ se pare însă că nu prea funcţionează, aşa încât să nu ne mirăm dacă o serie de teme privind sistemele de semnalizare, reflexul condiţionat, tipurile de reacţie etc. trenează jenant în cercetări ce se vor de teoria gândirii, a învăţării sau a copilăriei şi adolescenţei. Au urmat alte mode, la loc de frunte situându-se cele generate de Piaget, Galperin etc., pentru ca, spre sfârşitul anilor '60, acestea să se diversifice foarte mult, acumulând tot mai puţine informaţii şi consumând tot mai multă energie.

Desigur, astfel de fenomene s-au produs nu numai la noi şi este suficientă parcurgerea bibliografiei câtorva cărţi pe tema adolescenţei - sau pe alte teme - pentru ca să ne dăm seama de realitatea mai generală a acestor preocupări, cărora probabil numai telematica le va pune definitiv capăt, deoarece, o dată ce rezultatele cercetărilor au fost înregistrate şi pot fi transmise la distanţă, va putea fi uşor realizată diferenţa între inovaţie şi redundanţă, amănunt şi esenţial, verificare şi repetare mecanică etc.

În cazul adolescenţei, multe dintre investigaţii au fost corect conduse, justificate ontologic, dar n-au dus la rezultate marcante, deoarece unghiul lor de vedere era greşit. Iată câteva cazuri care nu prezintă nici un fel de dificultate pentru a fi înţelese. Un cercetător poate studia specificul influenţei mamei asupra adolescentului şi constată că o astfel de influenţă a existat sau există, cum era de presupus de la început. Noul constă în a stabili în ce fel anume s-a manifestat această influenţă. Dar, şi în acest caz toate răspunsurile sunt valabile. Să zicem că este vorba de o fată; atunci acestea vor fi: în modul de a se îmbrăca şi îngriji, în organizarea vieţii, în atitudinea faţă de sexul opus şi faţă de cel propriu etc.

În general, este posibil de găsit cazuri concrete în care influenţele au fost în toate sferele imaginabile, deoarece în populaţia adolescentină se pot întâlni, cel puţin la nivel individual, variaţiile cele mai neaşteptate cu putinţă. Ba chiar şi grupurile pot fi destul de numeroase pentru a proba influenţe ale mamei în sfere foarte diferite. Dar nu numai ale ei, ci şi ale covârstnicilor, ale fraţilor, ale rudelor, ale şcolii (instrucţiei).

Cum deplasăm însă perspectiva de la psihologic la social, lucrurile se schimbă. Datele de cercetare sunt, firește, valabile, dar gradul lor de semnificație este o cu totul altă problemă. Influențele amintite sunt prezente și în copilărie și în tinerețe, și chiar mai târziu, nu numai la vârsta adolescenței. Ele se adună, se ciocnesc, se combină sau resping, se conservă sau elimină. Ori, tocmai acest lucru scapă cercetărilor de tipul amintit. Ele oferă, fără îndoială, un adevărat spectacol, dar înțelesul lui ne scapă din pricina complexității problemei, a faptului că forțele sunt dirijate, de regulă, în direcția cea mai facilă, lăsându-se la o parte direcțiile cele mai complexe, ca, de pildă, cea privind modul în care adolescența individuală prelucrează influențele externe și cum le valorifică, ce neagă și ce păstrează din influențele copilăriei pentru a utiliza acum sau mai târziu etc.

Împotriva acestui tip de "tiranie științifică" s-au ridicat cercetările din alte domenii (din sociologie și antropologie, mai ales) și rolul lor în destrămarea ei a fost foarte important. Atât de important încât acum a apărut nevoia opusă: de reluare a cercetării particulare. În măsura în care există oameni vii, trăirile lor particulare, adaptarea metodelor generale la cazuri individuale, variația individuală a generalului justifică pe deplin cercetările atomizante, chiar dacă nu în forma abuzivă în care ele au avut tendința să-și afirme prezența. Pentru moment, însă, nu acest aspect al lucrurilor ne interesează, ci cel opus, încetățenirea ideii de diversitate a adolescenței și sugestiile pe care ea le oferă schiței de psihologie istorică a adolescenței, care face obiectul lucrării noastre.

4. Ideea diversității adolescenței și semnificația ei istorică

Secolul al XX-lea a descoperit "sufletul adolescenței" și, sub raport uman, aceasta este o mare realizare. Dar tot el a relevat și diversitatea ei, timid la început, apoi tot mai sigur, paralel cu acumularea unor cercetări de cu totul alt gen, care au împins în prim plan mai ales pe etnografi, antropologi și sociologi. Adolescența a devenit astfel o "problemă a culturilor primitive", dar și o "problemă modernă". În acest context nou evolutiv, figura lui M. Mead ne apare de primă mărime, iar contribuția ei de excepție.

În 1928, M. Mead analizează adolescența din Samoa în raport cu cea americană și ajunge la câteva concluzii surprinzătoare pentru mentalitatea vremii: cultura samoeză este mai favorabilă adolescenței decât cea americană; în prima, așa-numita criză a adolescenței curge într-un timp lent și previzibil, relațiile dintre oameni sunt puternice și loiale, iar ei sunt feriți de alegerile dure pe care trebuie să le facă adolescenții din societatea occidentală. Asocierea liberă, puținătatea lucrurilor aflate în proprietate personală, îmbrăcămintea sumară (din cauza climei calde), care face ca dezvoltarea fizică să nu aibă mistere, au drept consecință adaptarea mai ușoară, iar devianța rară. Adolescența americană, în schimb, se află, ca și în alte țări puternic industrializate, sub o aspră presiune socială, trebuind să rezolve probleme numeroase în absența unor modele clare de soluționare a lor: adolescentul trebuie să-și aleagă o profesie, să-și pună problema întemeierii unei familii, să facă eforturi pentru a-și defini locul și rolul în societate, să se

instruiască continuu, să dea numeroase examene şi concursuri (cu repercusiuni mari asupra viitorului său), să-şi formeze pe cont propriu unele opinii şi atitudini etc. Şi toate acestea la o "răspântie a influenţelor": tradiţionale, şcolare, informale, grupale, ale mediilor de comunicare etc., între care consensul valoric este departe de a fi realizat.

Aşadar, pe de o parte, o societate extrem de complexă, solicitantă, presantă, iar pe de alta, una ale cărei norme şi valori nu au nici pe departe claritatea specifică celor tradiţionale.

Altfel stau lucrurile în societatea samoeză sau în alte societăţi cercetate de M. Mead şi de alţi autori, în care normele de comportare sunt mai simple, mai limpezi, iar grija pentru tânăra generaţie este mai puţin instituţionalizată, dar mult mai eficientă.

Plasarea individului în situaţia de a opta între soluţii extrem de diferite, de cele mai multe ori în condiţii limitate de timp şi fără pregătirea necesară pentru a o face, presiunea informaţională excesivă şi vagă determină refugierea în "subculturi proprii", pe care le constatăm şi totuşi le ignorăm adesea, din neputinţă şi mai ales nepricepere în ceea ce priveşte influenţarea lor.

Cu cât o societate este mai evoluată, cu atât problemele acesteia sunt mai complexe, ele fiind mai vizibile la oraş decât la sat, în marele oraş decât în cel mic, în familiile moderne decât în cele tradiţionale, dar constituie întotdeauna o mare realitate a lumii moderne.

Dar adolescenţa contemporană nu are de înfruntat numai complexe probleme sociale, ci şi informaţionale: persistenţa unor tipare vechi de instruire în condiţiile confruntării cu informaţii numeroase şi dificil de însuşit pe căile vechi accentuează stresul. Acelaşi efect îl are necesitatea de a prelua un nivel de abstracţii cu mult superior celui al înaintaşilor. Nici normele sociale nu se însuşesc fără dificultate, prezenţa lor nefiind deloc lipsită de ambiguitate.

În sfârşit, adolescenţa contemporană este tratată neuniform şi contradictoriu de cele mai multe ori chiar de una şi aceeaşi societate. Ignorată mult timp, apoi brusc devenită centrul atenţiei, integrată social precoce şi improvizat sau barată prin punerea de obstacole birocratice în calea socializării firesti, rezultatul este efortul de orientare pe cont propriu, în felul lui formativ, dar şi alienant, de unde şi conflictele cu familia, comunitatea sau chiar cu întreaga societate.

De fapt, adolescenţa apare ca o imagine a societăţii în care trăieşte, produs şi consecinţă a ei. Incapacitatea de a-şi dirija conştient şi clar dezvoltarea este impusă de dezordinea socială, de criza şi anxietatea acesteia.

Este greu de explicat azi de ce investigaţiile din Samoa şi din alte locuri, făcute de M. Mead, au avut un impact atât de mare asupra teoriei adolescenţei *.

---

* **Margaret Mead**. *Sex and Temperament in Three Primitive Societies*. New York, Morrow, 1935; *Adolescence in Primitive and Modern Societies*. În: **Newcomb and Hartley** (ed.). *Readings in Social Pshchology*. New York, Henry Holt, 1958, p. 341-349.

Poate că, fiind prea directă, comparația între adolescența americană și cea a altor culturi nu permitea nici o ambiguitate. Sau, pentru că cercetările de antropologie efectuate de Boas și de urmașii lui (mulți dintre ei celebri, inclusiv M. Mead) începuseră să se impună în epocă. Cert este că limbajul simplu al acestor investigații și difuzarea inteligentă a rezultatelor au jucat, de asemenea, un rol important în conturarea unei viziuni istorice, foarte departe de ceea ce pedagogii și psihologii vremii cercetau, de ceea ce înțelegeau ei prin adolescență. Motivele de îndoială asupra universalității adolescenței erau, în realitate, mai vechi. Cercetările îndelungate făcute de etnografi stabiliseră cu precizie existența unor culturi fără vârsta adolescenței. Frobenius, de pildă, vorbea în 1920 de cultura etiopiană ca având 4 vârste: a copiilor, a tinerilor, a bărbaților și bătrânilor (de fapt, a moșnegilor, a celor inapți de muncă). Tinerețea ținea de la pubertate și până la căsătorie, uneori și puțin după aceea. La triburile massai, Frobenius constatase 3 vârste: băieți, tineri și bărbați. Băieții trăiau acasă până la 16 ani și exersau mânuirea armelor și paza vitelor. După 16 ani părăseau casa părintească și locuiau împreună cu covârstnicii în alt loc, împreună cu femei mature sexual, ca tineri războinici. La treizeci de ani aproximativ, se însurau și reveneau cu familia în grupul bărbaților. La massai, se constituiau, adevărate "clase de vârstă", rupte temporar, spațial, economic și social de viața grupului din care proveneau. Acestora, **Heinrich Schurtz** le-a dedicat un întreg studiu, intitulat *Clase de vârstă și uniuni ale bărbaților* (*Alterklassen und Männerbünde*).

Am putea da multe alte exemple de triburi primitive care nu cunosc, de fapt, adolescența, cel puțin nu în modul în care o întâlnim în societatea industrială. Pentru moment, facem doar constatarea că, după contribuția lui M. Mead mai ales, ideea după care adolescența se remarcă prin stres, frustrație și anxietate s-a diminuat, fiind urmată de cea freudiană, care a întărit-o pe cea veche, dar n-a rezistat nici ea mult timp, fiind înlocuită de una mai nuanțată, când a fost tributară unei adevărate mitologii, după expresia lui A. Bandura, datorită suprainterpretării semnelor de neconformism, promovării de către mass-media a unei imagini superficiale, generalizării unor date particulare recoltate din anumite culturi, a exagerării caracteristicilor sexuale etc.*

P. Guilly rezumă o evoluție istorică, atunci când afirmă că a vorbi despre adolescență, în general, înseamnă a rămâne în domeniul abstracțiilor. În realitate, există o adolescență franceză și, mai departe, una bretonă sau meridională, pariziană, de provincie etc. Pasul următor este acceptarea faptului că adolescența este un fenomen istoric (ca și clasele sociale, statul, alte instituții și fenomene sociale și umane) și, dacă așa stau lucrurile, clișeul actual, potrivit căruia adolescentul este când un zurliu, plin de tensiuni, conflictual, neconformist, dificil, excentric etc., când un simplu școlar adâncit în rezolvarea temelor școlare sau subordonat total unor manipulări în scopuri de conformare la anumite exigențe formative, trebuie să cedeze locul unei viziuni mai

* **Albert Bandura**. *The Stormy Decade: Factor Fiction?* În: **Robert E. Grinder** (ed.). *Studies in Adolescence*. London, The Macmillan Company, 1969, p.16.

largi, potrivit căreia, în calitatea sa de fenomen istoric, adolescența a apărut cândva, a evoluat într-un anume mod, scoțând pe primul plan anumite particularități, dispărând în anumite condiții, pentru a reapărea iarăși. Psihologia istorică a adolescenței se constituie astfel ca o necesitate chemată să lămurească ce este constant și ce este variabil în adolescență, dacă este corect să vorbim de o vârstă unitară și de ipostazele ei în istorie sau mai degrabă de fenomene diferite, grupate artificial sub o denumire care nu spune nimic. Oricare ar fi răspunsul la aceste probleme, o discuție de fond nu poate porni decât de la constatarea că adolescența este o vârstă constantă biologic, caracterizată printr-o dezvoltare rapidă a tuturor indivizilor aparținând speciei umane. Ce fac diferitele societăți și culturi cu aceste potențe biologice, ni se pare că reprezintă adevărata problemă de cercetat. Ceea ce vom și încerca să arătăm în capitolele următoare, desprinzând concluziile mai generale pe care le permite acest tip de analiză și comparându-le apoi cu premisele de la care am pornit, pentru a putea aprecia în ce măsură a fost justificată încercarea făcută. Considerăm necesar acest gen de investigație într-un moment în care, pe de o parte, adolescența este prezentată în nenumărate nuanțe *, în vreme ce, pe de altă parte, destui gânditori continuă să o pună încă la îndoială, în maniera în care se făcea acest lucru cu multe decenii în urmă.

ANDRIEȘ C. LUCIAN
Nr 2768
Biblioteca Personală

* Un dicționar relativ recent, editat în 1970, și intitulat chiar *Adolescența* (*L'Adolescence, un dictionnaire pratique de pédagogie*, Paris, 1970) discută 115 termeni specifici pe 479 de pagini, în vreme ce o lucrare și mai recentă, *La génération éclatée, loisirs et communication des adolescents* (Bruxelles, Roselyne Bouillin-Dartevelle, 1984) mai consideră că avem de-a face cu o vârstă neclar delimitată în societatea noastră.

CAPITOLUL II

ADOLESCENȚA PREINDUSTRIALĂ

O analiză sistematică şi amănunțită a adolescenței în perioadele mai îndepărtate de noi este practic cu neputință. Pe seama descoperirilor arheologice nu putem ajunge la concluzii prea sigure nici în ceea ce priveşte viața omului în general şi cu atât mai puțin la caracterizarea anumitor etape ale vieții lui. *Psihologia arheologică* este mai mult o necesitate decât o realitate şi, fără a nega realizările unui Darlington sau ale lui Janet, adică fără a nega posibilitatea deslușirii comportamentelor umane posibile şi probabile, pornind de la obiectele create de oameni în trecutul lor îndepărtat, interesul lor pentru psihologia vârstelor este cu totul minor.

Nici pentru epoca apariției oraşelor-cetăți sau a imperiilor vechi, nu putem afla mare lucru despre adolescență. Vechile oraşe ale Sumerului ne-au lăsat mii şi zeci de mii de tăblițe cuneiforme, dintre care multe se refereau la instruirea copiilor, dar descifrarea lor nu ne duce mai departe de constatarea făcută cândva de P. Drucker: aceste oraşe-cetăți marchează primul mare salt în istoria omenirii - trecerea la societatea agrară sau, de aceea, mai specifică, a lui N.S. Kramer, care, după descifrarea unui mare număr de tăblițe cuneiforme, ajunge la concluzia că istoria umană începe la

Sumer, insistând amănunţit asupra a ceea ce însemnau pe atunci primele şcoli sau viaţa unui şcolar.* Dar, cu toate amănuntele oferite, reconstituirea adolescenţei, a modului în care a fost ea concepută, par a fi o pură speculaţie.

Nici mai târziu nu avem date prea numeroase şi, dacă se pune problema să rămânem în sfera realului, chiar dacă nu a exactităţii, atunci trebuie să recurgem la surse de altă natură. Pentru adolescenţa tribală, cercetările făcute asupra triburilor le considerăm semnificative, deoarece de o studiere completă sau măcar suficientă a lor nici nu poate fi vorba. Pentru perioada statelor sclavagiste, beneficiem de "adolescenţele celebre", iar pentru cea feudală, când datele devin mai numeroase, avem la dispoziţie reconstituirile şi primele creaţii literare. Cum, însă, începând cu antichitatea greacă, mai ales, datele despre vârstele umane nu lipsesc în opera gânditorilor, vom încerca să le utilizăm şi pe acestea , pornind de la diferitele sinteze realizate.

Nu vom ajunge astfel la o istorie a adolescenţei preindustriale, ci doar la ilustrări ale ei, suficiente totuşi, pentru a ne forma o imagine a modului în care această vârstă a fost modelată în câteva epoci şi culturi diferite.

1. Adolescenţe condensate - exemplul tribului Mandinca

Alex Haley analizează cu multă grijă şi competenţă momentele semnificative din viaţa unui individ, aparţinând tribului Mandinca din Africa de Vest, acum mai bine de 200 de ani. **

Strămoşul îndepărtat al autorului, Kunta Kinte, din satul Juffure a fost membru al tribului amintit până în momentul răpirii şi transformării sale în sclav pe noile pământuri ale Americii. Pentru a-i descrie viaţa petrecută în cadrul tribului, în cartea care i-a adus celebritate mondială (*Rădăcini*), Haley s-a documentat timp de 12 ani, a consultat specialişti în cultură africană, a mers la faţa locului pentru a-şi reconstitui propria genealogie, a reţinut amintirile ajunse până la noi din tată în fiu (acest lucru este foarte eficient în culturile mai puţin literate sau deloc decât în celelalte) şi s-a transformat în cronicarul neamului său. Sursa de documentare oferită pe baza cercetărilor întreprinse este de excepţie sub raport etnografic şi antropologic, iar nouă ne permite urmărirea "pe viu" a ciclurilor vieţii unui copil care a trăit într-un trib, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Primul moment marcat de autor este naşterea eroului - 1750, satul Juffure -, care are loc în prezenţa a două bătrâne şi în bubuitul maiurilor de lemn cu care femeile pisau grăunţele de cuş-cuş pentru prânzul cel mic, în momentul chemării la prima din cele cinci rugăciuni ale zilei (locuitorii tribului erau mahomedani). Urmează anunţarea naşterii pruncului şi invitaţia la botez, în a opta zi de la naştere, când copilul devenea

* **N.S. Kramer**. *Istoria începe la Sumer*. Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1962.

** **Alex Haley**. *Rădăcini*. Editura Univers, Bucureşti, 1981.

membru al tribului Mandinca. Numele copilului va fi Kunta, acelaşi pe care îl purtase şi bunicul lui, iar Arafangul, preotul musulman al satului, înşiră cu acest prilej numele străbunilor acestui bunic, până la 200 de ani înapoi.

Urmează peregrinările copilului în spatele mamei sale, strâns cu un brâu de pânză, familiarizarea cu obiectele din casa tatălui (talismane, sacul de vânătoare, arcul, tolba cu săgeţi, sulița, covoraşul de rugăciune) şi cu faptele de vitejie ale strămoşilor. La 13 luni copilul începe să meargă singur, în acest moment alăptatul încetează. După "trei anotimpuri ploioase", adică atunci când copilul are 4 ani, îl putem urmări pe Kunta cum se joacă cu ceilalţi copii sub privirile şi supravegherea bătrânilor, ascultă poveştile tribului. În continuare participă la evenimentele obişnuite ale anului (legate de ciclurile agrare), rabdă de foame în anii răi şi se bucură de cei buni.

În ultimul an al **primului kaffo** (un kaffo dura cinci ani, deci, la cinci ani) copiii începeau să vadă de animale, învățau valorile tribului (respectul celor în vârstă, mândria şi stăpânirea de sine etc.) şi păzeau satul, adică supravegheau apropierea străinilor.

În al doilea kaffo (de la 5 la 10 ani) învățau să citească din Coran şi să scrie, în restul timpului continuau să vadă de vite, dar păzeau şi recolta nouă, de animalele sălbatice şi păsări, aduceau lemne când veneau cu vitele de la păşune, ajutau la construirea caselor pentru cei ce urmau să se căsătorească. Acum nu mai umblă goi şi încep să învețe, prin imitație, dansurile tribului şi vânarea animalelor sălbatice.

Al treilea kaffo, cel care ne interesează în mod special, se întinde între 10 şi 15 ani, adică în perioada pe care am putea-o numi a preadolescenței, deşi începe mai devreme decât la copiii cercetați de psihologia teoretică. Al treilea kaffo *începe cu inițierea*, care durează patru luni. Preadolescenților li se acoperea capul şi ochii cu o glugă şi erau duşi într-un sat improvizat în afara celui în care trăiseră până atunci. Aici li se face educația de viitori bărbați ai tribului. "Ați fost copii când ați plecat din sat... Dacă vreți să vă întoarceți bărbați, trebuie să vă lepădați de teamă, căci un fricos este o pacoste pentru familie, pentru sat şi pentru trib". Urmează probele fizice. Ajutoarele kintangului (cel ce conduce procesul de inițiere) se năpustesc asupra copiilor lovindu-i cu nuiele şi cu pumnii peste umeri şi spinări, dar şi cu ciomege, iar noaptea fac drumuri lungi în pădure, în adâncul ei, sub aceeaşi ploaie de lovituri. Drumurile devin treptat tot mai lungi, iar în a şaptea noapte primesc primele îndrumări de orientare în pădure după stele, fiecare copil jucând pe rând rolul de călăuză. În a doua jumătate a primei luni au învățat să ridice adăposturi în savană, unde se odihneau în pauzele dintre încercările la care erau puşi. Tot acum învață să recunoască culcuşurile animalelor, să urmărească turmele de antilope, să imite sunetele scoase de animale şi păsări, limbajul simbolic al tribului şi chiar "limba tainică a bărbaților" pe care n-aveau să o vorbească niciodată în fața copiilor sau a femeilor. La trei luni cei inițiați sunt vizitați de părinții lor, întâlnirea decurge însă cu totul altfel de cum ne-am aştepta. Kintangul le porunceşte tuturor să se întindă pe burtă în şir, iar vizitatorii trec printre ei şi-i lovesc cu bâtele pe spinare.

Urmează un fel de reprezentație dată pentru părinți: întreceri la fugă, sărituri, dans, luptă etc., pentru a arăta ce știu să facă. Încă din prima jumătate de lună învățaseră să se lupte, să făurească arme, să tragă la țintă, istoria războaielor purtate de trib.

Încheierea perioadei de inițiere este marcată și ea de evenimente specifice: o bătaie zdravănă din partea luptătorilor din Juffure, lupte între cei inițiați, vizita unui povestitor, apoi a unui învățător vestit care îi instruia pe cei obișnuiți ai satelor și, în sfârșit, circumcizia.

După inițiere copilul intra în al treilea kaffo cu drepturi depline de bărbat: colibă proprie și o bucată de pământ repartizată de "Sfatul bătrânilor".

Între 15 și 20 de ani indivizii aparțineau celui de-**al patrulea kaffo**, iar după 20 de ani celui de-**al cincilea**. După 30 de ani indivizii se ridicau treptat la ranguri și atribuții până ajungeau în rândul "preacinstiților bătrâni".

Kunta Kinte este un exemplu de analiză a vârstelor în societățile zise primitive, multe altele ne pot întări constatările făcute cu acest prilej. La pigmei, de pildă, obiceiurile triburilor sunt diferite de cele din Africa de Vest, dar vârstele copilăriei cam aceleași. La pigmeii sau negrilii din Gabon, nașterea unui copil prilejuiește un șir de petreceri la care participă tot satul timp de o noapte. La 4-5 zile are loc circumcizia, iar când copilul începe să vorbească și poate răspunde i se dă un nume. Instruirea pentru viață începe de timpuriu. Fetele, de la 10 ani încep să îndeplinească muncile casnice care revin în mod obișnuit femeii: însoțește mama la pescuit, aduce apă de la râu, macină manioc, pregătește mâncarea etc. Băieții se instruiesc și ei de timpuriu în mânuirea arcului, deprind meșteșugul vânătorii de la tată, învață să urmărească vânatul timp îndelungat, să recunoască zgomotele, urmele de pași și mirosul animalelor. În sfârșit, învață să se deplaseze prin pădure cu ajutorul lianelor. La 14-15 ani are loc vânătoarea rituală în prezența șefului satului, cu arcul confecționat chiar de cel în cauză. În fața acestuia și a bătrânilor copilul trebuie să arate tot ceea ce a învățat și că știe suficient pentru a deveni membru cu datorii și drepturi depline al tribului din care face parte. La 14 ani sunt supuse riturilor de inițiere și fetele. Sunt puse să macine semințe de sorg și să prepare mâncare din ele, prilej în care se fac observații asupra gustului mâncării (de către mamă și surorile ei). Se trece apoi la inițierea în rolul de viitoare femeie.*

Inițierea la băștinașii australieni durează destul de mult timp, uneori chiar câțiva ani, și cuprinde mai multe etape, după specificul fiecărui trib. Conținutul ritualurilor de inițiere este educativ și urmărește același scop: trecerea celui în cauză în rândul adulților. Etapele inițierii sunt: izolarea îndelungată, antrenarea în mânuirea armelor, călirea corpului, verificarea rezistenței fizice, educarea disciplinei și respectului pentru cei vârstnici, respectarea moralei și a obiceiurilor tribului.**

---

* **Horia Matei**. *Pigmeii*. București, Editura Tineretului, 1965.

** **George Iaru**. *Băștinașii Australiei*. București, Editura tineretului, 1972.

Ceremoniile de inițiere la Zuluși sunt deosebit de complexe, dar scopul urmărit același: transmiterea de la o generație la alta a cunoștințelor și deprinderilor necesare unui bărbat pentru a putea trăi în condițiile de mediu date. Aceleași probe simbolice apar: săparea unui ogor, păzirea vitelor, cântece legate de idealul lor de moralitate, izolarea. Băieții sunt loviți cu nuiele pentru a se asigura bărbații tribului de tăria și curajul lor. *

După inițiere, tânărul devine nu numai bărbat, dar și începe să se întrețină singur. De la 2 capre, câte avea după inițiere, Kunta ajunge la 7 după 6 ani, la care se adaugă trei pui și o colibă cu toate cele necesare traiului. Și în celelalte triburi vânătoarea și munca pământului sunt sarcini obișnuite de la care nimeni nu face excepție.

Dacă analizăm cu atenție riturile de inițiere din cele mai diferite triburi de azi sau din alte epoci, constatăm că ele sunt un fel de vârstă a adolescenței peste care se trece în general rapid, o adevărată adolescență condensată. Ceea ce tribul Mandinca realiza în patru luni (alte triburi chiar în mai puțin timp) se realizează și în societatea modernă, dar într-un ritm mult mai lent. Cauza este limpede în vremea noastră: trecerea de la societatea agrară la cea industrială presupune o perioadă de școlarizare îndelungată, tot mai îndelungată. Cu cât sunt mai complicate mașinile, cu atât șansa ca pregătirea pentru a munci la ele din familie este mai mică. Societatea pare că interpune între copilărie și starea de adult o perioadă de pregătire tot mai sofisticată. Chiar vârsta copilăriei este, în fond, mărită, iar utilizarea ei școlară o realitate antropologică a secolului nostru.

Dacă societatea tradițională ar fi fost tehnică în sensul modern al cuvântului, atunci trecerea în industrie s-ar fi redus probabil tot la scurte perioade de inițiere și nu ar fi fost nevoie de școlarizări îndelungate. În același timp însă, momentul de trecere ca atare ar fi rămas, căci societățile nu pot să nu marcheze schimbările care au loc în biologia indivizilor după vârsta de zece ani. Adolescența pare a se condensa sau a se lungi după cum avem de-a face cu societăți tribale, tradiționale sau moderne, dar ea există întotdeauna. Din acest punct de vedere toate societățile par a se asemăna, ceea ce diferă sunt formele în care se produce inițierea, conținutul și sensul ei, influența modului de viață și a tradițiilor, dar nu funcția ca atare.

Exemplul tribului Mandinca și a numeroase alte triburi și societăți tradiționale ne arată că societatea modernă a creat adolescența prin lărgirea momentului de inițiere, astfel încât el să permită integrarea într-o lume mult mai complexă decât cea primitivă. Durata mai mare a adolescenței moderne face dificilă sesizarea caracterului ei inițiatic, creând impresia că nici un eveniment specific nu marchează această trecere: slujba, dreptul de a conduce un automobil, de a vota, de a întemeia o familie etc. sunt permise la vârste diferite, de unde și convingerea că nimic de genul inițierii primitive nu există în societatea modernă. **

---

* **Cornelia Belcin, Alexandru Popescu**. *Zuluși*. București, Editura Albatros, 1972.

** **Iudith K. Brown**. *Adolescent Initiation Rites Among Preliterate Peoples*. În: **Robert E. Grinder** (ed.). *Studies in Adolescence*. London, Macmilan Company, 1969, p. 59.

Dar este numai o impresie. Cel puțin sub raport social se simte nevoia unui prag, care să marcheze trecerea de la copilărie la starea de individ socializat. El poate fi mai scurt sau mai lung: de câteva zile, săptămâni sau luni în societățile preliterate, de mulți ani în societatea modernă.

2. „Adolescențe celebre"

Antichitatea greacă și romană au cunoscut, desigur, multe tipuri de adolescențe celebre, dar, din păcate, ele nu mai pot fi reconstituite azi decât cu mare dificultate, iar atunci când se reușește acest lucru, desprinderea realului de mit este dificilă. Un exemplu de amestec al fabulosului și al realului în descrierea adolescențelor celebre ni-l dă Quintus Curtius Rufus, care se ocupă de viața lui Alexandru Macedon. Copil fiind - ni se spune -, lui Alexandru nu i-au lipsit exemplele glorioase, nici pildele semnificative. Toate îl îndemnau "pe calea eroismului". El însuși s-a considerat fiul lui Ammon, după ce mai înainte se considerase fiul lui Jupiter. La nașterea lui, s-au arătat semne care prevesteau apariția unui om mare: a ars templul Dianei din Efes, Filip a cucerit Potideea (o colonie a atenienilor), iar unul din generalii lui a câștigat o bătălie în Iliria. Prezicătorii au spus că va fi un rege pe care nimeni nu-l va birui. Modelul lui uman era Ahile, viteazul de sub zidurile Troiei.

De mic copil, avea toate calitățile: nu-l puteai privi fără venerație ori teamă, era mai iute de picior decât toți, avea o răbdare de neînchipuit în muncă, era prompt în acțiuni, curajos. Vorbele și faptele erau la înălțimea împrejurărilor, fiind dornic să înfăptuiască lucruri mari. La 7 ani discuta cu satrapi refugiați la curtea lui Filip despre starea de lucruri din Persia, baza puterii regilor Persiei, armele lor, vitejia popoarelor din acea parte a lumii, distanța de la Susa (capitala Persiei) și până în Macedonia, obiceiurile regelui Ochus etc.

Tot ce făcea Alexandru avea legătură cu acțiunile importante de mai târziu, căci dorea să cucerească lumea.

La 16 ani conduce armata macedoneană împotriva medarienilor din Tracia, care se răsculaseră și, ulterior, participă la campaniile lui Filip. La 20 de ani ajunge împărat al Macedoniei.

Ce se poate reține dintr-o astfel de biografie? Amestecul dintre ficțiune și realitate este aproape total și nici n-ar merita osteneala unei analize, dacă n-ar conține un detaliu de mare importanță în perspectiva teoriei vârstelor, și anume, faptul că la 16 ani Alexandru era comandant de trupe în timp de război, iar la 20 de ani, împărat și încă unul dintre cei mai mari pe care i-a avut vreodată omenirea.

Mai multe date, și mai firești, ne-au rămas despre adolescența lui Iulius Cezar. *

* În cazul lui Cezar, dispunem de un fel de autobiografie, care ne permite să-i conturăm cu destulă precizie trăsăturile adolescentine: *Iulius Cezar*. București, Editura Enciclopedică Română, 1972.

Până la vârsta de 20 de ani se întinde perioada pe care chiar Cezar o va numi "anii cei mai impresionabili ai vieții mele". Este epoca în care, după cum constată el însuşi, multe lucruri le-a calculat probabil greşit sau le-a interpretat fals, dar despre care se poate spune cu precizie că s-a caracterizat prin implicare socială directă. Acum, la vârsta adolescenței, înțelege că "există o deosebire netă între viața închipuită şi viața trăită", un adevăr "al faptului real", care este ca un "zid de care îți loveşti fruntea zadarnic", căci el "te sileşte să recunoşti necesitatea şi să fii smerit". O dată însuşită această lecție, ea devine condiția abilității şi promptitudinii în acțiune, multe obstacole putând fi astfel ocolite şi multe lovituri parate, iar realitățile dure, dacă nu schimbate, cel puțin manevrate, orânduite altfel şi astfel dominate. Tot la vârsta adolescenței, Cezar constată că viața socială are unele reguli diferite de cele presupuse sau bănuite sub acoperişul casei părinteşti. "Cât despre mine - spune el -, eu vedeam mai limpede decât a văzut vreodată Cicero toată mizeria, confuzia, ipocrizia, barbaria şi înjositoarea bestialitate a activității politice". Într-adevăr, nici o epocă nu putea fi mai prielnică pentru a face astfel de descoperiri decât a fost cea care a marcat anii "cei mai impresionabili" ai vieții lui Cezar, cei dintre vârsta de cincisprezece şi douăzeci de ani.

Adolescentul Cezar aborda viața socială ca un om de ştiință matur: o cerceta, o cumpănea şi interpreta, dar şi ca un om de acțiune: formula opinii, acționa în limitele posibilităților sale (de pildă, manifestația copiilor condusă de el în sprijinul lui Marius), "învăța din fapte", cum spune el, nemulțumindu-se cu instrucția pe care o primea şi care era deosebit de rafinată. Avea dorința de a fi lider, se pregătea pentru a deveni, era curajos şi avea sentimentul riscului, căci, adolescent fiind, l-a înfruntat pe Sylla. Apoi, a trăit o epocă în care Roma avea nevoie de un om ca el, cel puțin Cezar era conştient de acest lucru, credea în el: "Pe vremea mea, lăcomia, ambiția, invidia şi egoismul feroce au fost mai evidente decât vechile virtuți romane". Chiar societatea romană în întregul ei, "privită din punctul de vedere al moralității, a fost inferioară în comparație cu orice grupare de animale sălbatice, fie chiar şi o haită de lupi". Atât de dificile erau vremurile, încât, la bătrânețe, Cezar se referă la această perioadă astfel: "M-am întrebat adesea cum a izbutit Roma şi Italia să se redreseze de pe urma dezastrelor ce s-au succedat unul după altul în tot cursul ultimilor ani ai copilăriei şi primilor ani ai adolescenței mele". Absurditatea războiului dintre Roma şi aliații ei italici (Cezar avea 12 ani pe atunci), dezordinile provocate de Mithridates în Orient, masacrele ordonate de Sylla (avea 14 ani la începutul consulatului lui Sylla şi i-a putut urmări ascensiunea), ocuparea Romei de către legiunile de sub comanda acestuia etc.

Între educația primită şi viața reală, ultima a fost pentru adolescentul Cezar criteriul fundamental de raportare, cea care s-a impus schemelor educative specifice vremii: "înainte de a fi împlinit cincisprezece ani, întreaga structură a educației mele politice timpurii a fost demonstrativ sfâşiată în bucăți în fața ochilor mei". Marius şi Sylla, "marii protagoniști ai copilăriei mele", cum îi numeşte Cezar, "ar putea fi amândoi socotiți, cu drept cuvânt, oameni răi".

Adolescentului Cezar îi plăceau luxul, caii, cărțile rare, operele de artă. El va fi risipitor (de la 16 ani și până la 40, datoriile i-au crescut mereu, după propriile mărturisiri). La 17 ani se căsătorește pentru a face față datoriilor. La aceeași vârstă era încă nehotărât asupra viitoarei sale cariere. Se gândea să devină poet sau dramaturg, dar curând începe să-și facă planuri politice. Înainte de a intra în politică, la 17 ani, devine preot al lui Jupiter și mai târziu își începe strălucitoarea carieră militară.

Aproape nimic din adolescența lui Cezar nu permite extragerea unor caracteristici specifice acestei vârste, așa cum o înțelegem azi. El a fost crescut ca orice copil de rangul lui, instruit în chip special, dar preocupările lui au fost marcate de evenimentele sociale majore ale vremii. La vârsta adolescenței, el gândea ca un adult și a fost considerat astfel, căsătorindu-se la 17 ani și devenind preot al lui Jupiter aproximativ în aceeași perioadă.

Ceea ce este esențial în adolescențele oamenilor celebri se referă la faptul că acestea nu se deosebesc de vârstele mature. Ceea ce a fost necesar ca niște indivizi obișnuiți să acumuleze în perioade îndelungate de timp, de regulă mult peste vârsta adolescenței, cele două celebrități amintite acumulaseră deja până la 17-20 de ani.

În aceste cazuri se condensează nu numai adolescența, ci și alte etape de vârstă. Adolescențele celebre acumulează, de fapt, experiența lumii până la ele într-un anumit domeniu (militar, poetic, științific etc.). Alexandru Macedon și Iulius Cezar au fost mari conducători de oști, dar în vremea noastră sunt cunoscute cazuri de mari creatori în artă sau chiar în știință la aceleași vârste timpurii. D. Bell, referindu-se la marile cuceriri ale revoluției științifico-tehnice, constată că multe din cele mai mari descoperiri în știință și tehnică sunt realizate de tineri savanți. Pe marii matematicieni, de pildă, îi putem constata, adesea, între 17 și 25 de ani. *

Ce să mai zicem de marii muzicieni (exemplul tipic este Mozart), al căror caz este bine cunoscut ? Se pare că, în general, supradotarea are ca efect comprimarea vârstelor la nivelul adolescenței mai ales. După aceasta, evoluția multora se încheie, ei "ies din modă" sau "se sfârșesc" ca potențe creatoare (D. Bell utilizează termenii de *outmodel* dar și pe cel de *finished*), în vreme ce a altora continuă încă mulți ani, până la adânci bătrânețe.

3. Adolescența în lupta pentru putere și pericolul predominării modelelor negative

Am văzut până acum că adolescența se poate condensa și reduce, de fapt, la "rituri de inițiere" în cazul societăților tribale. Dar ea poate și comprima toate vârstele umane, în orice caz pe cele mature, când este vorba de adolescențe celebre care s-au

---

* **D. Bell**. *Ansprache über die Referate Bell*. În: *Die Jugend und ihre Zukunftschancen*, Hamburg, 1979, p. 71.

desfăşurat în trecut sau chiar în vremea noastră. Ce se întâmplă însă atunci când o adolescenţă mediocră este într-o situaţie cu totul excepţională, de pildă, în aceea de a moşteni tronul Imperiului roman? Mărturiile lui Herodian în această privinţă ni se par de o valoare deosebită. *

În *Istoria imperiului roman după moartea lui Marcu Aureliu*, el descrie doi adolescenţi, într-o luptă nemiloasă pentru putere. De aceea ei au şi prezentat interes pentru istorie, deoarece Herodian era istoric, nu psiholog sau antroplog, aceste discipline nici nu existau pe atunci. Ca fii de împărat însă, ei au avut un anumit rol de jucat în epocă şi acest lucru l-a interesat pe istoric, care ne oferă unele date interesante despre adolescenţă în condiţii cu totul speciale.

Într-adevăr, fiii împăratului Severus, Antonin şi Geta, erau adolescenţi în momentul dispariţiei acestuia, ne spune Herodian. Corupţi de viaţa uşuratică de la Roma, dar şi de dorinţa de a fi împăraţi, ei continuă, la vârsta adolescenţei, neînţelegerile din copilărie "iscate în jurul luptelor de cocoşi". Ura lor era alimentată de linguşitorii "care îi înconjurau şi îi momeau cu toate ispitele vârstei". Conştient de pericol, Severus a încercat să-i împace cât a trăit, dar încercarea nu i-a reuşit. Nici un mijloc nu a dat rezultate, nici contactul cu "vechile mituri", nici piesele de teatru alese pentru ei, nici referirile la nenorocirile determinate de vrajba dintre fiii de împăraţi şi nici alte mijloace: descrierea bogăţiilor pe care le vor moşteni, forţa şi mulţimea ostaşilor credincioşi etc. I-a rugat, i-a ameninţat, i-a ademenit, dar totul a fost în zadar. Cauzele eşecului sunt descrise astfel de Herodian: "pe amândoi drepturile de care se bucurau în calitate de cezari îi îndemnau, fără chip de oprire, la gustarea tuturor plăcerilor", ambii erau înconjuraţi de oameni "care le alimentau poftele şi patima pentru cele mai josnice plăceri", aceştia "scorneau mereu câte ceva care să facă plăcere celui pe lângă care se aciuaseră". Nici ducerea lor în campanie împotriva britanilor nu le-a schimbat apucăturile, nici uciderea unora din cei ce aveau influenţă negativă asupra lor şi nici alte măsuri nu le-au potolit setea de putere. Antonin a ajuns până acolo încât a pus la cale chiar uciderea tatălui său (prin otrăvirea hranei), dar Severus a murit de moarte bună şi, după acest moment, lupta pentru putere dintre adolescenţi n-a mai avut limită. Ajunseseră de "nu dormeau sub acelaşi acoperiş, nu luau masa împreună, fiecare fiind convins că ar putea fi otrăvit de celălalt". Au împărţit şi palatul imperial, zidind toate căile de acces dintr-o latură în alta. Fiecare se gândea numai la "felul în care ar putea scăpa de celălalt frate" pentru a conduce singur. Antonin şi Geta reuşesc să semene discordie şi între magistraţii şi nobilii oraşului, care începuseră să sprijine pe unul sau altul dintre ei. Cei mai mulţi îl preferau totuşi pe Geta "care avea grijă să se arate modest, cumpătat şi blând faţă de toţi cei cu care intra în legătură. Antonin se prefăcea în schimb "că este un mare admirator al vieţii ostăşeşti şi al războiului".

---

* **Herodian**. *Istoria Imperiului roman după moartea lui Marcu Aureliu*. Bucureşti, Editura Academiei RPR, 1960, p. 88.

La un moment dat, cei doi au hotărât să împartă imperiul "ca să nu mai fie siliți să şadă la Roma şi să uneltească unul împotriva celuilalt". Reacția mamei lor este semnificativă pentru gradul de dezumanizare la care ajunseseră cei doi adolescenți, dar şi pentru influența pe care aceasta o mai avea totuşi asupra fiilor săi. "Copiii mei, le-a spus ea, văd că ați aflat mijlocul de a vă împărți pământul şi marea, şi din cuvintele voastre am putut pricepe că apele Pontului despart cele două continente unul de celălalt: dar pe mine care v-am născut, cum mă veți împărți între voi? (...) De aceea mă gândesc: omorâți-mă mai întâi pe mine, luați-vă fiecare câte o parte din mine şi îngropați-o. În felul acesta mă veți putea trage la sorți, aşa cum ați făcut cu pământul şi marea".

Antonin şi Geta nu şi-au împărțit imperiul, propunerea a fost respinsă, dar ura şi vrajba lor a crescut, apărând în numeroase ocazii: la numirea demnitarilor (părerile nu li se potriveau niciodată), la procesele conduse de ei, la spectacolele atât de obişnuite în Roma acelei vremi etc. Au urmat încercările de otrăvire reciprocă, iar când şi acestea se dovedesc insuficiente, Antonin îşi ucide direct fratele, pe Geta. Pentru a-şi masca crima, cumpără bunăvoința soldaților cu bani, dând fiecăruia câte 2 500 de drahme attice (circa 10 kg de argint în monedă), secătuind astfel tezaurul imperial.

Cuvântarea din senat a lui Antonin, după uciderea fratelui, este o mostră de ipocrizie şi de cinism, dar şi de insuficientă maturitate intelectuală şi afectivă. "Ştiu prea bine - spune el - că omorul unei ființe apropiate stârneşte scârba numai la auzul lui, şi că acest cuvânt, o dată ajuns la urechile noastre, ne îndeamnă la o grea învinuire. Mila noastră se îndreaptă întotdeauna spre cei năpăstuiți de soartă, pe când învingătorul este confundat cu agresorul care nedreptățeşte". Până la urmă, Antonin ajunge să afirme că "... nenorocirii celui căzut i s-ar mai putea adăuga şi învinuirea unei lipse de bărbăție, câtă vreme învingătorul nu numai că scapă teafăr, dar îşi face, pe deasupra, şi faimă de viteaz" şi, mai departe, să considere că ceilalți oameni ar trebui să fie mulțumiți cu cele întâmplate: "Acum este rândul vostru să mulțumiți mai întâi zeilor că au lăsat în viață măcar pe unul dintre cei doi împărați ai voştri (...) după cum Zeus are singur stăpânire peste zei, tot aşa le dă el şi oamenilor un singur stăpân".

Urmează masacrarea oamenilor de încredere şi a prietenilor lui Geta (după Dios Cassius, au pierit atunci peste 20 000 de oameni) şi apropierea imaginară a lui Antonin de Alexandru Macedon prin reprezentări "ridicole", cum le numeşte Herodian: "un singur trup, având în conturul aceluiaşi cap două profile, al lui Alexandru Macedon şi al lui Antonin". Începuse să se îmbrace în costum macedonean, iar legiunea "macedoneană" avea comandanți care fuseseră siliți să poarte numele generalilor lui Alexandru.

Adolescenții Antonin şi Geta erau nu numai fiii împăratului Severus, ci şi moştenitori ai unei tradiții nefericite. La începutul secolului III e.n., ei aveau în spatele lor destule exemple negative: crime imperiale, abuzuri, jafuri, goana după putere etc. Ei sunt contemporani cu Commodus, ca să nu mai vorbim de alte exemple la fel de

celebre, pe care romanii le cunoşteau. Întemeierea Romei, potrivit legendei, însemnase şi primul fratricid: Romulus, legendarul întemeietor, îşi omorâse fratele, împăratul Tiberiu pe nepotul său Germanicus, Domiţian pe fratele său Titus etc.

Crimele, lupta pentru putere şi uciderea rudelor apropiate erau realităţi curente ale epocii imperiale şi ele acţionau ca adevărate matrici spirituale care se perpetuau cu fiecare nouă generaţie de pretendenţi la conducere. Pentru a le realiza, trăsăturile de personalitate necesare erau: cruzimea, viclenia, cinismul. Acestea erau conturate la vârsta adolescenţei fiilor lui Severus. Şi, totuşi, la Antonin şi Geta trăsăturile vârstei nu apar în lupta pentru putere, în această privinţă ei se comportă după tipare adulte, ca în modul ridicol în care Antonin încearcă să-l imite pe Alexandru Macedon, apoi în trecerea rapidă la dorinţa de a fi denumit "particul", adică învingător al parţilor. Cam atât, în afară de faptul foarte important, că Roma îi considera încă adolescenţi, la început, iar apropiaţii lor le vegheau comportamentul. Aceştia au putut să-i împiedice un timp să se ucidă între ei tocmai datorită faptului că erau îndrumaţi ca atare. Lupta pentru putere ucide însă adolescenţa, tiparele comportamentale îşi fac de timpuriu apariţia şi nimic nu le poate sta în cale. Sursa lor nu este adolescenţa, ci istoria Romei, ţinută mereu vie de intrigile obişnuite de la curtea imperiului. Antonin nu se schimbă cu trecerea vremii, el era format încă din copilărie şi trecerea spre tinereţe nu a mai avut nici o semnificaţie sub raportul trăsăturilor de personalitate.

Desigur, Herodian nu ne spune nimic despre viaţa de zi cu zi a lui Antonin şi Geta: pe el îl interesa cu totul altceva, dar i-a reuşit şi o magistrală demonstraţie a ceea ce înseamnă presiunea modelelor culturale asupra adolescenţei. El ne arată cam ce poate face istoria şi societatea (tradiţia şi educaţia directă) din adolescenţă. Maturitatea incompletă duce la improvizaţie şi crimă, naivitatea la cinism, instabilitatea la cruzime şi imprevizibil, puterea fără discernământ la nenorocirea unei ţări. Modelele sociale par a se imprima şi materializa într-o psihologie vie, incapabilă să le trieze şi ordoneze normal. În astfel de cazuri, cele negative par deosebit de atractive şi, pe această cale, ele capătă condiţii propice de manifestare cu consecinţe grave pentru întreaga societate, care le depozitează şi pe acestea alături de cele pozitive. Riscul predominării modelelor negative este cu totul real şi, ca să rămânem la istoria Romei, exemplul lui Commodus este şi el cât se poate de elocvent.

4. Spectacolul lumii în faţa adolescenţei

Despre adolescenţa medievală vie, mărturiile sunt chiar mai sărace decât cele de care dispunem în cazul antichităţii, iar reconstituirea "concretului de epocă", dificilă, încât considerăm o adevărată şansă apariţia romanului lui **Umberto Eco**, *Numele trandafirului* *

---

* **Umberto Eco**. *Numele trandafirului*. Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1984.

Autorul prezintă, pe larg, una din ipostazele majore ale acestei vârste, "ucenicia vie", pe lângă maestru (meşter, cavaler, călugăr etc.) atât de specifică vremii. În cazul lui Eco este vorba de un "novice", de un viitor călugăr - Adso de Melk -, care învaţă pe lângă una din marile personalităţi ale vremii - Guglielmo (William) de Baskerville. Romanul este o "construcţie", firește, dar cu o mare valoare de cunoaştere şi asupra acestui aspect al problemei merită să stăruim, deoarece el nu este evident de la început.

Atunci când un matur sau un bătrân relatează ceva din viaţa lui de adolescent, "îşi aminteşte", se întoarce înapoi cu gândul şi reactualizează din perspectiva prezentului cu riscurile normale: omiteri, reinterpretări, adaosuri etc. Cu toate acestea, amintirea rămâne o sursă importantă de informaţie. "Controlul celorlalţi", al adolescenţilor reali, ca şi al celor care au trecut prin experienţa acestei vârste îi asigură calitatea de sursă a cunoaşterii. Eco nu-şi descrie însă propria adolescenţă, ci una imaginată, ce n-a fost trăită aevea, dar care totuşi nu este mai puţin reală decât una adevărată. Scriitorul (ca şi psihologul, antropologul, pedagogul etc.) poate studia îndelung această vârstă, dar în loc să urmeze calea generalizării, specifică ştiinţei, procedează exact invers: ajungând mental la o viziune generală, îi încearcă particularizarea într-o anumită situaţie, o face să funcţioneze "pe viu" într-un cadru dat. Iar dacă este vorba de un mare scriitor, rezultatul va fi o ridicare de la "general la particular", la un concret care poartă în sine toate achiziţiile realizate pe seama cazurilor anterioare, având în plus marele avantaj al deschiderii spre o anumită epocă, cu problemele ei umane specifice, de care abia încearcă să se apropie disciplinele istorice contemporane.

Un astfel de exemplu îl constituie adolescentul lui Umberto Eco, "construit" cu migală şi veridicitate; se impune însă cunoaşterea anumitor detalii din istoria reală a călugărilor catolici pentru a înţelege cât de valoroasă este realizarea autorului. Romanul lui este o construcţie, firește, dar una pe care nu şi-o putea permite oricine, ci doar un adânc cunoscător şi profund analist al unei epoci despre care azi prea puţini mai ştiu câte ceva, din pricina nebulozităţii sale, a dificultăţilor lingvistice şi documentare, a singularităţii experienţelor umane ale vremii. Căci analiza secolului al XIV-lea înseamnă cunoaşterea culturii abaţiilor catolice, în care izvoarele greceşti, ebraice, arabe şi latine se întrepătrund continuu, în care viaţa decurge după calapoade din care azi n-au mai rămas decât frânturi, în care istoria îşi crea, în felul ei - timid şi greoi - tipare de evoluţie noi, materializate în gândirea unui Roger Bacon sau William Occam.

Tocmai această lume, atât de tulbure în evoluţia ei, "defilează" prin faţa adolescentului Adso de Melk, care, în calitate de novice, participă parţial la ea, însuşindu-şi treptat regulile de viaţă ale acelei lumi spirituale încă viguroase, dar care se îndreaptă iremediabil spre zenit, datorită propriilor sale contradicţii.

S-ar putea scrie studii speciale despre modul în care se realizează învăţarea directă (*learning by doing*) în variantă medievală, asupra modalităţilor subtile de implicare a personalităţii adolescentine în tiparele de gândire ale maestrului, ale celor din jur şi ale vremii, despre inovaţiile progresiste ale nominalismului în gândirea specifică

epocii, dar pentru problema care ne interesează, ceea ce trebuie reținut se referă la ceea ce noi am numit "spectacolul lumii în fața adolescenței". Căci acesta cuprinde în el un sens mai general, valabil pentru toate epocile istorice. În măsura în care anii adolescenței fac trecerea de la copilărie la starea de adult, ei presupun un autentic efort de "descifrare" a lumii, indiferent de șansele lui calitative. De fapt, spectacolul la care asistă Adso de Melk cuprinde în el un sens deosebit de contemporan, mai mult, un avertisment fără echivoc împotriva tendințelor de renunțare la rațiune, de oprimare sau de utilizare a ei în scopuri eronate. "Oamenii simpli nu trebuie să vorbească", va spune unul din monahii școliți ai vremii, trebuie luptat împotriva ideii că "limba oamenilor simpli ar fi purtătoare de o oarecare înțelepciune", iar ceea ce este de distrus este chiar rațiunea. Guglielmo va spune, în final, novicelui său: "Teme-te, Adso, de profeți și de cei dispuși să moară pentru adevăr, care de obicei fac foarte mulți oameni să moară împreună cu ei, adesea înaintea lor, uneori în locul lor". Îi va mai spune apoi că adevărul trebuie să fie iubit în anumite limite, că există un mod cinic și anticultural de a-l iubi, un mod nerușinat și nesănătos care îl transformă în tiranie împotriva oamenilor. Nu, Umberto Eco nu a scris numai un roman al abațiilor secolului al XIV-lea, ci și unul cu adânci reverberații contemporane, deoarece aceeași problematică a vremii reapare în numeroase forme și infinit mai dramatic în vremea noastră. Rezolvarea ei greșită nu mai înseamnă însă arderea unei abații și nici pierderea unei lucrări de valoare pentru om, ci destrămarea întregii lumi, cu toate cărțile ei, cu raționalitatea și realizările ei materiale, adunate într-o lungă perioadă istorică. În acest context, nu instruirea lui Adso ne reține atenția, nici participarea lui la acțiune, ci capacitatea lui de a depune mărturie în calitate de adolescent asupra unei lumi pe care abia începe să o cunoască, ce îl impresionează profund prin absurdul și ciudățenia ei și pe care o va condamna prin mărturia lui.

Și, totuși, adolescența lui Adso de Melk este profund medievală, chiar dacă efortul de descifrare a lumii rămâne o trăsătură a adolescenței tuturor timpurilor. Nu lipsește nimic din recuzita epocii: abațiile atotputernice, atmosfera de mister amenințător, distanța enormă dintre viața aparentă și cea reală, învesmântarea realului în construcții fantastice, ipocrizia fundamentală, conflictele iremediabile dintre indivizii atomizați prin supracontrol asupra gândirii etc. Adso asistă și participă la viața oamenilor dintr-una din abațiile importante ale vremii, deși marginal și puțin semnificativ (ca novice nici nu se putea altfel și ca adolescent, de asemenea), dar destul pentru a ne relata ceea ce îl izbea în alcătuirea ei, faptul că o lume înghesuită în mănăstiri, în ordine călugărești, chinuită de iluzia izbăvirii, clădită pe false fundamente logice și afective, dar care "funcționa" totuși și încă între polii extremi ai existenței: asceză, muncă nesfârșită asupra scrierilor vechi și realitatea precară a existenței lor în această lume a textelor moarte îngrămădite într-o enormă și ciudată bibliotecă, plină de capcane și de interdicții. Era o lume rafinată, desigur, hiperinstruită, dar într-o direcție cu totul artificială, în scopul descoperirii unor adevăruri care nu prea există în premisele raționamentelor formulate, de unde și impresia de sterilitate și absurd, de tristețe în raport cu eforturile autentice depuse de călugări a căror apariție în scena

vieții are ceva din imaginea funcționarilor înfățișați, după mai bine de o jumătate de mileniu, în *Castelul* lui **Kafka**. Cu diferența că, pe atunci lumea monahală nu era deloc o ficțiune, ci chiar locul în care se petreceau evenimentele "de vârf" ale vremii, în care se puneau la cale campanii ideologice şi războaie, se făceau şi desfăceau marile alianțe, în care se purtau discuții pe teme cu totul ezoterice, ca de pildă, cea a sărăciei sau bogăției lui Cristos şi care se sfârşeau, nu o dată, cu erezii şi excomunicări, cu torturi şi arderi pe rug. Cultura elitară a vremii era mai ales în mințile monahilor şi a clerului de diferite grade. Şi, cum era "normal", tot aici aveau să se producă şi acele prime licăriri ale gândirii moderne, care au prins contur deplin, mai târziu, în filosofia celuilalt Bacon - Francis Bacon, a lui Locke, Descartes, Diderot sau Voltaire.

Dar Umberto Eco nu este numai un istoric desăvârşit şi încă al unei epoci obscure, depăşite de mult, ci şi un filosof şi un scriitor de talent, care transformă particularul istoric în ipostază posibilă a umanului şi, în această calitate, el apare ca un cronicar al aberației spirituale extreme, pe lângă care, până şi cele ale altor epoci apar ca simple copii degradate. Se pare că omenirea n-a mai atins niciodată rafinamentul pervers al inchizitorilor vremii, ipocrizia şi falsele aparențe au atins culmea tot pe atunci şi, la fel, amestecul de sublim şi de mizerie umană.

Cum reacționează în fața lor adolescența? Şi aici Eco ne apare ca un adevărat maestru, căci el îl obligă pe Adso la reacțiile cele mai fireşti cu putință: observă, învață, ia în serios realul chiar şi atunci când este caricatural, căci, de fapt, orice real este o constrângere pentru adolescenți. Ei îl văd, îl ascultă, acționează, după puterile lor, asupra lui şi sfârşesc prin a deveni cunoscători ai acestuia. Adolescența secolului al XIV-lea rămâne o placă turnantă a vieții şi în abațiile medievale, dar drumurile care i se deschid în față nu sunt cele ale epocii industriale (a profesiilor şi tranzienței), ci ale unui mod de gândire propriu în variantele numeroase, dar lipsite de perspective prea mari ale gândirii teologice. Adso de Melk are, desigur, şansa însuşirii celui mai progresist mod de gândire al vremii, dar nu mai mult, varianta lui este, în fond, tot teologală. Se pare că Adso de Melk nici nu doreşte să insiste asupra ei, ci doar asupra spectacolului lumii pe care i l-a oferit şi asupra căruia ține să depună mărturie. Şi este greu să nu ne întrebăm dacă nu cumva **Eco** a avut în minte, când a scris *Numele trandafirului*, nu numai abațiile secolului al XIV-lea, ci şi lumea de azi. Să-şi fi propus autorul să ne atragă atenția şi asupra faptului că erorile comise în lumea de azi au mai existat cândva şi încă într-un mod mult mai rafinat? În acest caz, Umberto Eco va fi socotit până la urmă un mare moralist, iar destinul adolescenței zugrăvite de el un avertisment. Mărturiile asupra epocilor istorice, care dispun de mijloace de comunicare evoluate, vin din atâtea direcții, încât secretul este o iluzie dincolo de particular şi nesemnificativ. Adolescența în fața spectacolului lumii se manifestă şi ea întotdeauna într-un fel sau altul şi a scăpa de acest martor incomod înseamnă a pune capăt lumii. Umberto Eco, în perspectiva temei care ne interesează, pare a nu dori mai mult decât să atragă atenția asupra faptului că în trecerea de la copilărie la starea de om matur există o perioadă în

care individul priveşte spectacolul vieţii şi depune mărturie asupra lui şi încă una foarte convingătoare, care nu poate fi negată de nimeni, deoarece, chiar când nu este scrisă, ea rămâne o realitate pentru fiecare individ.

5. Adolescenţe prelungite - modelul picaresc

Se pare că există nu numai adolescenţe condensate, ci şi unele prelungite sau dilatate şi nici o cercetare psihologică sau sociologică din vremea noastră nu a reuşit să realizeze o demonstraţie atât de convingătoare în această privinţă ca literatura secolului de aur spaniol. În proza picarescă, adolescenţa se revarsă parcă asupra vieţii întregi, ineditul, improvizaţia, hazardul, inocenţa şi buna credinţă amestecându-se continuu pentru a ilustra situaţia specială în care este pusă ea în general, de anumite condiţii de viaţă. Adolescenţa pregăteşte individul pentru viaţa socială, dar dacă aceasta se schimbă mereu, individul este forţat să o ia şi el mereu de la capăt. Altfel spus, adolescenţele se succed deoarece nici una dintre ele nu pregăteşte pentru etapa următoare, inconstanţa socială este atât de mare pentru o anumită categorie de indivizi, încât experienţele devin pur şi simplu paralele. Mai târziu, unii scriitori nici nu vor mai insista asupra experienţei anterioare a eroilor, deoarece noua viaţă a acestora este atât de diferită de cea anterioară încât nu le mai este de nici o trebuinţă. În realizarea demonstraţiei urmărite Dreiser va putea să înceapă mai târziu viaţa lui Carrie Meeber din momentul contactului cu oraşul, ignorându-i complet viaţa anterioară pe care o subînţelegem ca diferită, de vreme ce nimic din ce i se va întâmpla în noul mediu nu o pune în situaţia de a recurge la recuzita trecutului. Dreiser va prefigura experienţa atât de dramatică a contactului dintre tradiţie şi modernizare în secolul nostru. Scriitorii secolului de aur vor insista însă adesea tocmai asupra "experienţelor paralele" şi a dilatării sau prelungirii adolescenţei din această pricină. Pentru ei, ineditul continuu al vieţii şi permanenta acomodare vor constitui chiar substanţa antropologică a operei lor. Societatea care obligă la o astfel de evoluţie a individului este una anarhică, supusă schimbărilor imprevizibile şi cu urmări dramatice pentru copii şi adolescenţi. Într-adevăr, ca să reuşeşti în "secolul de aur" spaniol, în care trăiesc Lazarillo de Tormes, don Pablos sau Guzman de Alfarache "trebuie să faci cu totul altfel decât gândeşti", trebuie să te acomodezi mereu la cerinţele fortuite şi dezumanizante ale vieţii şi, din acest punct de vedere, demonstraţia psihologică a unor scriitori ca Diego Hurtando de Mendoza, Mateo Aleman, Francesco de Quevedo y Villegas este relevantă. Nimic nu complică inutil relaţia adolescent-societate. Relaţia potenţe-cerinţe este aproape nulă. În felul lor, scriitorii amintiţi "experimentează mental", punând faţă în faţă cele două realităţi (individul şi societatea), urmărind pas cu pas ce se întâmplă în momentul intrării lor în impact. Un astfel de experiment nici n-ar fi posibil "în real", căci transformările umane apar la intervale mari de timp, care exclud experienţa propriu-zisă. Eroii se dovedesc, în aceste condiţii, răi de la început - ca don Pablos - şi vor trăi variantele "răului" în

condiții sociale mereu noi sau pot deveni răi pe parcurs, ca Lazarillo sau Guzman, fiecare episod de viață adăugând însă mereu o nouă experiență din aceeași serie negativă. Dar să schițăm câteva adolescențe ale "secolului de aur", așa cum apar ele la marii scriitori ai vremii.

Lazarillo de Tormes* aparține celor mai sărace pături ale Spaniei "secolului de aur". Vinde potcoavele furate de tatăl său vitreg, iar când rămâne numai cu mama, devenită servitoare la un han, face diferite servicii musteriilor. Când ajunge "flăcăiaș în toată legea", intră ca slujitor pe lângă un orb, care trăia din cerșit. Este vârsta la care se desparte definitiv de mamă și, singur pe lume, pleacă în voia soartei însoțindu-și noul stăpân. Acesta își începe procesul de inițiere chiar la ieșirea din Salamanca, locul unde îl cunoscuse pe orb. Podul străjuit de un taur cioplit în piatră a fost chiar locul primei lecții:

" - Lázaro, lipește-ți urechea de acest taur să auzi ce zgomot mare este înăuntru.

Eu îl ascultai întocmai, de bună-credință, și el, cum simți că-mi lipisem capul de piatră, ridică deodată mâna și mă îmbrânci vârtos în diavolul de taur, că mai bine de trei zile mă ținură durerile de cap, și-mi zise:

- Prostănacule, află că sluga unui orb trebuie să știe mai multe decât dracul...".

Cel pe mâna căruia picase Lazarillo era, desigur, un șarlatan, care însă îl învață toate tertipurile cunoscute. Cele aflate acum, adolescentul nostru le aplică apoi în practică: nici nu avea altă soluție în lumea în care trăia. El însuși mărturisește că dacă nu s-ar fi priceput să-i vină de hac stăpânului său, cu vicleșuguri și înșelătorii, de o mie de ori ar fi murit de foame.

A doua experiență este și mai grozavă decât prima: preotul la care intră în slujbă este de o zgârcenie extremă. Tot ce-i dădea de mâncare era o pereche de cepe la patru zile, puțină carne și o coajă de pâine, în timp ce el mânca "cinci ocale de carne pe zi".

"După trei săptămâni de slujbă - spune Lazarillo - ajunsesem așa de slab încât nu mă mai puteam ține pe picioare de foame", singura soluție de supraviețuire fiind tertipurile învățate. Dar acestea nu se mai potriveau, preotul avea ochi buni și-l urmărea mereu cu atenție. Nu-i mai rămânea lui Lazarillo decât să plece, dar un gând îl oprea:

"Am avut doi stăpâni: primul mă ținea mai mult mort de foame, iar când am dat de-al doilea am pus un picior în groapă. Dacă plec și de la ăsta și dau de altul mai rău, mor de-a binelea".

---

* **Diego Hurtado de Mendoza**. *Viața lui Lazarillo de Tormes*. În: *Proza satirică spaniolă*. București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1955.

După 6 luni pleacă totuşi şi intră în serviciul unui scutier. Schimbarea îi prilejuieşte o nouă experienţă şi mai teribilă decât primele două. Scutierul nu avea nici el ce mânca, aşa că îi dijmuia pâinea căpătată din cerşit.

Al patrulea stăpân a fost un frate din tagma călugărilor Mântuirii, care drumeţea tot timpul. La al cincilea stăpân - un călugăr care vindea indulgenţe -, Lazarillo asistă la înscenarea unei "minuni", care a avut darul să-i determine pe oameni să cumpere indulgenţe. După patru luni intră în slujba unui meşter zugrav, apoi devine vânzător de apă, păzitor al ordinii publice şi, în sfârşit, în slujba regelui, cu sarcini precise: să strige preţurile în piaţă, soiul vinurilor care se vând în târg, să fie crainic la mezaturi, aprod când se execută ipotecile etc. În cele din urmă, Lazarillo se căsătoreşte cu una din servitoarele arhepastorului de San Salvador, care era iubita acestuia. Pe un om ca Lazarillo, ultimul "amănunt" nu-l deranjează, dimpotrivă, îl bucură, căci astfel rezolvă problemele existenţei sale nesigure, mereu ameninţate. Pe lângă greutăţile şi nefericirile care l-au păscut mai înainte, împărţirea soţiei cu un prelat i se pare o nimica toată, căci acest fapt îi asigura o viaţă tihnită.

Viaţa lui Guzman de Alfarache, iscoadă a vieţii omeneşti, de **Mateo Aleman**, "el spaniol divino", ne înfăţişează un alt picaro, cu o origine deochiată, dar care pleacă de acasă la 14 ani, nu de nevoie, ci din dorinţa de a vedea lumea. Şi pentru Guzman, valoarea supremă este să ai ce mânca: "toate chinurile trec mâncând", spune Guzman, şi: "acolo unde lipseşte mâncarea, nu se află bine care să ajungă, nici rău care să nu prisosească, chef care să dureze şi mulţumire care să dăinuie".

Drumurile lui Guzman sunt presărate şi ele cu întâmplări nenorocite. Flămând din cale afară este nevoit să mănânce când ouă clocite, când carne de catâr (vândută drept carne de vitel de lapte). I se fură mantaua şi este gata să ajungă la închisoare după ce este bătut măr, fiind confundat cu un hoţ cu care, de fapt, n-avea nici o asemănare. Până la urmă ajunge şi el să trăiască de pe urma decăderii morale a propriei soţii, să vândă lucrurile altora şi să jefuiască.

Aceeaşi schemă de tratare a evoluţiei personalităţii adolescentului ca şi în cazul eroului anterior - Lazarillo de Tormes. Receptivitatea adolescenţei permite însuşirea rapidă a unor modele de viaţă negative. Nedreptatea ce i se face lui, eroul o proiectează, cu vremea, asupra altora. Interiorizat, răul devine trăsătură de caracter şi model de acţiune practică. Dar acestea nu-l menţin pe erou în starea de sărăcie iniţială, ci îl duc, dimpotrivă, spre bogăţie. Cu experienţa sa umană, Guzman ajunge, până la urmă, să-i depăşească până şi pe tâlharii cu care are de-a face.

Istoria vieţii pehlivanului, numit don Pablos, pildă pentru vântură-lume şi oglindă a pezevenghilor, aparţine lui **Francisco de Quevédo y Villégas**, scriitor de renume şi "suflet picaresc", cum se defineşte singur. Aceeaşi origine obscură este punctul de plecare al vieţii lui don Pablos. Primele dificultăţi apar în momentul în care se pune

problema alegerii unei meserii. Sfaturile tatălui sunt semnificative pentru mediul educativ în care s-a format. Tatăl admira meseria de hoț și-și îndeamnă fiul în această direcție folosind cuvinte cât se poate de convingătoare.

„- Fiul meu, a fi hoț nu e o artă mecanică, ci una liberală". Era convingerea lui că "cine nu fură în lumea asta nu trăiește". Iar cei prinși sunt pedepsiți de judecători pentru ca "acolo unde se află să nu mai fie alți hoți decât ei și ajutoarele lor".

Mama sa ar fi dorit însă să-l facă vrăjitor.

Dar don Pablos ajunge la școală și apoi la pension în postura de servitor al unui cavaler. În pragul morții, din cauza inaniției, este îngrijit și salvat de părinții prietenului său. La universitatea din Alcalá, nenorocirile se țin iarăși lanț. Rămas singur pe lume, don Pablos își începe astfel și el seria aventurilor nefericite: sărăcia, mizeria, foamea, închisoarea, degradarea morală adâncă și iremediabilă.

*

* *

Pentru înțelegerea istorică a adolescenței, "cazurile" secolului de aur sunt de excepție, cum am mai spus, dar este necesar să mai insistăm asupra acestei idei. Adolescențele paralele sau prelungite, prin reluarea lor mereu de la capăt, pun în evidență mecanismele psihologice ale declasării în masă, ale șablonizării variantelor primitive de manifestare a dezumanizării. Se pare că în imperiul spaniol din timpul și de după Carol Quintul s-a produs acest fenomen de "prăbușire umană" pe scară destul de largă pentru a explica, cel puțin în parte, prăbușirea uriașă a unui întreg imperiu. Literatura satirică a surprins mecanismul timpuriu al declasării și repetarea lui ulterioară în forme inedite. Adolescența, ca vârstă a maximei receptivități, oferea cadrul antropologic cel mai potrivit pentru surprinderea lui, iar succesiunea vârstelor, pe cel al funcționării relativ autonome a acestui mecanism. Din condiție externă, modelele sociale se interiorizează și devin personale și autonome, repetându-se la infinit parcă, întrucât restul vârstelor nu face altceva decât să întărească condiția internă o dată stabilită.

Reacția, de fapt degradarea în masă, reprezintă condiția ontologică a eroilor analizați, iar forma concretă a manifestărilor una din materializările posibile ale adolescenței.

Nu ne-au rămas documente suficiente pentru a analiza perioade anterioare similare ale istoriei omenirii. Situații în care a avut loc degradarea în masă a condiției umane nu avem la îndemână, dar presupuneri se pot face deoarece destule imperii și-au avut declinul lor și este de presupus o întreagă "serie a adolescențelor de zenit", în care formele sunt diferite de cele picarești, dar mecanismul de producere a lor asemănător. Să ne gândim la epoca elenistică,

așa cum ne apare ea în perspectivă umană, la "mutenia" descrisă de Ledrut și de alții, la profețiile egiptene din perioada de decădere a imperiilor faraonilor sau la cele de la căderea Imperiului roman, a celui bizantin sau a imperiilor din America Latină. În toate cazurile, mecanismul pare același: influențe constant negative, nostrificarea lor, funcționarea și întărirea modelelor reflectate, integrarea la fluxul vieții accentuând și mai mult cursul negativ al evenimentelor. De ce n-am admite și un reflex uman al epocilor de decădere cu efect de întreținere și amplificare a acestor tendințe? Poate că la acest nivel și în acest mod fac oamenii istoria la modul major, pe acest fond având loc restul activităților umane.

Se înțelege faptul că un Diego Hurtando de Mendoza, un Mateo Alemán, un Quevédo sau alți scriitori ai "secolului de aur" al literaturii spaniole nu și-au propus să facă psihologie și cu atât mai puțin una a adolescenței, totuși opera lor reprezintă singura sursă importantă de cunoaștere a vieții adolescenților în epoca respectivă. Curățată de toate celelalte adaosuri, existența lor se dovedește importantă pentru înțelegerea unui anumit gen de socializare pe care l-a realizat omenirea cândva, în istoria ei. Adăugată altor genuri și altor experiențe semnificative, ea se constituie într-un fragment de psihologie istorică ce merită să fie cunoscut, pentru sugestiile pe care le oferă în sensul înțelegerii mai adânci a adolescenței înseși în viitor.

Cum vom vedea, Simplicius Simplicissimus reprezintă o altă ipostază a "adolescenței de zenit", cristalizată pe fundalul unui război pustiitor (războiul de 30 de ani), dar în condițiile în care modelele interiorizate sunt contradictorii.

6. Sălbăticia adolescenței în condiții de război sau exemplul lui Simplicius Simplicissimus

Lazarillo de Tormes și Simplicius Simplicissimus, eroul lui Hans Jakob Christoffel von Grimmelshausen, trăiesc aproximativ în aceeași epocă și, totuși, viața lor este foarte diferită. Căci ținutul Spessart din sudul Franconiei nu este Spania secolului de aur, ci unul din multele teatre de luptă cunoscute în istorie sub numele de "războiul de 30 de ani". Mai sunt și alte diferențe, și încă foarte mari, sub raport antropologic. Simplicissimus vine în contact cu "lumea mare" (am spune azi, cu macrostructura socială), după ce în mica copilărie își însușise o experiență umană profund diferită și nepotrivită cu morala acesteia. La această experiență, atât de specifică societăților țărănești, se mai adaugă încă una, prilejuită de traiul izolat, la care este obligat de ororile războiului care parcă îl asaltează din toate părțile. Așadar, indiferent de originea sa, descoperită întâmplător mai târziu, Simplicissimus este - psihologic vorbind - un fiu de țăran cu o educație religioasă săracă, dar relativ eficientă și ambele experiențe sunt confruntate cu regulile necruțătoare ale războiului.

Încă din mica copilărie, adică din perioada în care vedea de animalele tatălui său - mai întâi de scroafe, apoi de capre şi de oi - vine în contact cu greutăţile vieţii. Nu lupii sunt duşmanii lui, ci soldaţii puşi pe jaf, grupuri răzleţe, care pustiesc casa părintească, răpesc şi sacrifică animalele, pradă gospodăriile ce le ies în cale şi, pe deasupra, îi mai şi maltratează pe locuitori şi-i iau prizonieri. "În iadul acesta - povesteşte Simplicissimus - mă puneau să învârt frigările cu carne friptă şi să adăp caii". Ca să se salveze, Simplicissimus fuge în pădure, dar încotro să o apuce? În exterior nu avea ca repere decât strigătele ţăranilor schingiuiţi şi cântecul privighetorilor. Dezorientat şi obosit, băiatul adoarme. Dimineaţa, când se trezeşte din somn, vede casa părintească arzând şi călăreţi somându-l să vină la ei, ba chiar trăgând înspre el. "Flacăra şi mai ales pocnitura neaşteptată, pe care ecoul o înmulţea şi o făcea mai fioroasă, m-au înspăimântat atât de tare, mai ales că eu nu mai văzusem nici nu auzisem până atunci aşa ceva, încât am căzut la pământ. De frică nu mişcam nici un deget şi, cu toate că îşi văzuseră de mult de drum călăreţii, socotindu-mă, fără îndoială, răposat, n-am avut curajul ziua toată să mă ridic". Băiatul rătăceşte prin pădure, speriat de putregaiul copacilor bătrâni care străluceau în noapte. În drumul său întâlneşte un pustnic care îi dă primele învăţături despre căderea lui Lucifer, despre rai, alungarea primilor oameni din rai, legile lui Moise, deosebirea virtuţii de păcat, evangheliile, judecata de apoi. Atâta ştia pustnicul şi atât l-a învăţat şi pe Simplicissimus, în afara scrisului şi cititului. Mai există încă o serie de experienţe pe care şi le însuşeşte Simplicissimus şi pe care Grimmelshausen le enumeră în finalul capitolului XI: să se lupte cu foamea, cu setea, căldura şi frigul şi cu munca grea. De ajuns pentru un "bun ţăran creştin al vremii". Cam puţin, pentru a face faţă vremurilor, dar destul pentru a-i permite lui Grimmelshausen să pună în contrast un anume gen de valori cu cerinţele unei societăţi care nu recunoaşte nici una din valorile anterioare, în orice caz nu pe cele pozitive. Şi de acest lucru îşi dă seama curând Simplicissimus.

Cu acest bagaj experienţial, el este târât în vâltoarea luptelor specifice vremii. Omorurile, jafurile, cruzimile de tot felul se ţineau lanţ şi la ele asistă Simplicissimus: ca spectator, uneori, ca victimă şi, în cele din urmă, ca agent al nenorocirilor altora. "Este târât", trebuie înţeles la modul propriu, căci găsindu-şi gospodăria prădată, nu-i mai rămânea altceva de făcut. Pe de o parte, în vremea respectivă, erau două soluţii: să te alături ţăranilor prădaţi sistematic sau prădătorilor, soldaţilor. Nici în ultimul caz nu erai însă mai avantajat. Aceştia "mâncau şi beau până nu mai puteau, alteori răbdau de foame şi de sete, se duceau la muieri, zăngăneau din săbii şi jucau, trăiau în desfrânări şi apoi răbdau, omorau şi, la rându-le, erau omorâţi, sâcâiau pe alţii şi erau necăjiţi de ei, alungau şi erau alungaţi, îngrozeau şi erau îngroziţi, jefuiau şi erau jefuiţi, răpeau şi erau răpiţi, se temeau şi se făceau temuţi, aduceau cu ei jalea şi sufereau jale, băteau şi erau bătuţi, vătămau şi la rândul lor erau vătămaţi şi nimiciţi".

Alternativele care stăteau în faţa lui Simplicissimus erau doar întâmplător datorate vârstei lui căci, de fapt, oamenii vremii în genere erau puşi în faţa lor. Şi nici măcar nu prea aveau posibilitatea de a alege.

Simplicissimus este prins de soldați și închis; apoi, din întâmplare, ajunge paj al guvernatorului din Hanau, generalul von Ramsay, unde are posibilitatea să cunoască toate tarele vremii, decăderea umană determinată de condițiile precare în care se trăia.

Simplicissimus nu este, probabil, un personaj real, ci mai degrabă un pretext pentru zugrăvirea unei epoci. Dar în calitate de "construcție", el sintetizează condițiile de viață ale multor copii și adolescenți. Născuți între două bătălii, copiii vremurilor acelea îndepărtate au trebuit să supraviețuiască și, pentru a reuși, tot eșafodajul moral construit de vremurile anterioare s-a dovedit de prisos, căci regulile existenței le exclud pe toate celelalte. Copil sau adolescent, tânăr sau bătrân, nu-ți rămâne altceva de făcut, dacă vrei să trăiești, decât să fii gata la orice este nevoie, pentru a depăși momentele critice care se succed rapid. Redusă la limitele ei, viața nu mai permite manifestarea regulilor morale și nu este de mirare că, până la urmă, chiar comportamentele specifice vârstelor dispar. Psihologia umană se retrage spre originile ei biologice, pierzând nuanțele, liniarizând manifestările la nivelul cel mai de jos, al instinctelor primare. Aproape toate achizițiile culturale sunt părăsite și, în asemenea condiții, din adolescență nu mai rămâne mare lucru. Ea se restrânge până la simbol și nu mai are nici o semnificație referirea la vârsta cronologică. De aceea, Simplicissimus trece prin adolescență fără ca autorul să facă referiri exprese la ea. De fapt, eroul nu are vârste, ci doar întâlniri cu împrejurări necunoscute, din care învață câte ceva, dar care îi și dezorganizează firavele construcții spirituale încropite în fugă, cu o slabă consistență.

Cu un anumit efort putem totuși deosebi vârsta copilăriei lui Simplicissimus, încheiată o dată cu despărțirea de sihastru. Începutul adolescenței coincide cu intrarea directă în "vâltoarea vieții" din vremea respectivă, iar încheierea ei o putem plasa aproximativ în momentul căsătoriei eroului. Dar semnificative nu sunt vârstele parcurse, ci faptul că tiparele timpurii de comportare se destramă atunci când vin în contact cu viața reală, că între modelele educative și cele reale, ultimele se impun atunci când apar diferențe între ele. *Al doilea fapt, la fel de semnificativ, se referă la caracteristicile* vieții spirituale în condiții de stres. Aceasta se restrânge drastic și ceea ce reprezintă achiziții superioare ale omului: morala, comportamentul nuanțat, particularitățile de vârstă, aspirațiile și interesele etc. se reduc spre nucleul nevoilor de bază. Intrată în cochilie, viața spirituală vegetează și, o dată cu ea, se estompează tot eșafodajul nuanțelor psihologiei umane, inclusiv caracteristicile vârstei adolescenței. Iată o demonstrație psihologică pe care nu o putea face decât un scriitor, pe seama unui experiment pur mental, verificat totuși ca valabil. Se pare că înaintea științei și tehnicii contemporane, scriitorii sunt cei care au pus la punct o metodologie valabilă de simulare a comportamentelor umane pe care istoria a validat-o. Atunci când au pus-o în practică cu talent, demonstrația poate fi considerată convingătoare. Și acesta pare a fi și cazul lui Grimmelshausen și a creației sale de excepție: Simplicius Simplicissimus.

Pentru istoria adolescenței, experiența vieții lui Simplicissimus este un exemplu de dezumanizare pe care îl aduce cu sine războiul, iar această constatare depășește cu

mult epoca, fiind un adevăr mereu valabil. La rândul ei, sălbăticirea înseamnă practic dispariția adolescenței, transformarea ei într-un sistem rudimentar de reacții capabile să asigure supraviețuirea.

7. O imagine sumară a adolescenței elaborată de teoreticienii epocii preindustriale

Sinteza însușirilor adolescenței, pornind de la o serie de gânditori antici sau din epoca medievală, constituie o sursă nouă și de o deosebită valoare de cunoaștere a acestei vârste. Din păcate ea este departe de a fi elaborată sistematic. Totuși, istoria pedagogiei a realizat viziuni de ansamblu asupra educației în diferite epoci istorice și referirile la contribuția ei sunt necesare. Astfel, Reboulet, vorbind de educația popoarelor necivilizate, o caracterizează ca fiind realizată fără școli și programe, singura metodă aplicată fiind "imitația servilă"; formarea tinerilor este instinctivă, rutinieră și subordonată nevoilor directe: obținerea hranei, vestimentației și adăpostului. *

Primele influențe aparțin părinților, apoi întregului trib. Educația, în epoca sclavagistă, se referă la "civilizațiile clasice" din China, Japonia, India, Grecia, Roma etc., dar nu se pomenește nimic de vârsta adolescenței. Nici societatea medievală nu se preocupă de un specific anumit al adolescenței. Perioada patristică (Clement din Alexandria - 160-220; Sfântul Vasile - 329-379; Ioan Chrisostomul - 317-407; Sfântul Augustin - 354-430 etc.), perioada monastică (ordinele călugărești: benedictin, dominican, franciscan etc.) și altele, după etapizarea operată de autor, au caracteristici specifice, dar nu de vârstă.

Alte lucrări, tot de istoria pedagogiei, cum este cea a lui **François Guex** - *Histoire de l'instruction et de l'éducation* - 1913, sau cea a lui **Compayré** - *Histoire de la Pédagogie* - 1917, dar și unele mai noi, se caracterizează prin aceeași lipsă de preocupare pentru analiza perioadelor de vârstă. Ceea ce contează sunt ideile educaționale vehiculate, gânditorii mai însemnați și nu obiectul educației - copiii și evoluția lor fizică și psihică la anumite intervale de timp, așa încât azi rămâne deschisă problema studierii documentelor rămase din antichitate sau evul mediu, din perspectiva vârstelor omului. O astfel de încercare este posibilă, judecând după datele oferite de istorici, dar și de diferiți gânditori. Așa, de pildă, M. André Baudrillart, care semnează introducerea la cartea lui **L. Riboulet**, va scrie el însuși o lucrare mai apropiată de preocupările noastre, intitulată *Copilul în antichitate*, în care adolescența este exclusă, autorul pornind de la concepția că, în antichitate, de la mica copilărie se trecea direct la vârsta activității de muncă. El ne semnalează, apoi, cazuri în care copiii erau vânduți ca sclavi, abandonați după naștere atunci când nu se ajungea până la infanticid. Desigur, nu toți copiii au avut parte de o soartă atât de vitregă, în multe triburi ei erau prețuiți

* **L. Reboulet**. *Manuel d'histoire de la pédagogie*. Paris, 1925.

şi iubiţi, învăţând cu grijă tradiţiile, obiceiurile de existenţă şi de muncă pentru a se putea descurca în condiţiile de viaţă ale vremii. Dar nota de dificultate a vieţii copiilor rămâne dominantă şi, la fel, cea de ignorare a specificului ei.

Cu privire la epoca sclavagistă nu ne-au rămas informaţii prea multe despre copii şi adolescenţi. Desigur, copilăriile celebre au fost numeroase şi, multe din ele, descrise de istoricii vremii, dar, tocmai din pricina celebrităţii care le învăluie, este dificil de surprins realitatea. Clişeele predomină, misterul şi exagerările aşijderea. Câteva lucruri mai generale sunt totuşi cunoscute şi ele merită atenţia noastră.

La Roma, în perioada republicană, copilul nu era înregistrat şi nici numele lui nu era luat în evidenţă până în momentul în care îmbrăca "toga virilis" (la 16-17 ani). După acest eveniment era trecut în listele de cetăţeni. În timpul lui Marcu Aureliu (secolul al doilea al erei noastre) se introduc registrele oficiale de naşteri.

Până la vârsta de 7 ani, copiii erau sub supravegherea mamei, apoi treceau sub cea a tatălui. O dată cu intrarea în şcoală, apare încă o autoritate, alături de cea a tatălui, aceea a preceptorului. Sub îndrumarea tatălui, copiii îşi însuşeau modul de viaţă tradiţional, inclusiv activităţile obişnuite ale adulţilor. Asistau la muncile câmpului, îi însoţeau pe păstori şi plugari şi încercau să-şi ajute părinţii, după puterile lor. Fetele primeau o educaţie diferită de a băieţilor. După vârsta de 7 ani, ele continuau să rămână în casă, pe lângă mama lor, de la care învăţau treburile casei (pregătirea hranei, torsul etc.).

La 16-17 ani, educaţia în familie lua sfârşit. La ţară, trecerea de la copilărie la tinereţe era marcată de intrarea în serviciul militar, iar la oraş de o ceremonie specială, în faţa altarului zeilor protectori ai casei, ocazie la care era îmbrăcată "toga virilis", caracteristică bărbatului-cetăţean. Urmau înscrierea în listele de cetăţeni şi alte ceremonii, după care deveneau cetăţean cu drepturi depline. *

Desigur, la Roma existau, în afara cezarilor şi a oamenilor liberi foarte mulţi sclavi, dar ce putem şti cu precizie azi despre viaţa lor ? Putem deduce totuşi faptul că era diferită de a celorlalte categorii sociale şi, cu siguranţă, deosebit de grea.

Dacă rămânem însă la romanii obişnuiţi, la cei care formau masa cetăţenilor Romei antice, ne putem întreba cu temei: când şi în ce forme apar manifestările specifice adolescenţei? După cum am văzut, de la copilărie, care dura până la 16-17 ani, se trecea direct la tinereţe, marcată de asumarea drepturilor şi datoriilor specifice cetăţenilor. Vârsta adolescenţei nu era marcată social prin nimic, dar înseamnă acest lucru că nici nu exista? Cu siguranţă, nu. Este cert faptul că romanii îşi dădeau seama că între 12-13 şi 17-18 ani au loc procese biologice specifice. Deci, vârsta biologică era limpede sesizată. Era remarcat însă, şi un specific psihologic? Se pare că da. Ne amintim de reveriile lui Cezar, de marile întrebări pe care şi le punea asupra vieţii sociale, de jocurile vremii etc. Toate dovedesc că şi psihologic era cunoscut specificul

---

* **Nicolae Lascu**. *Cum trăiau romanii*. Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1963, p. 280 şi urm.

vârstei adolescentine. Social însă vârsta nu era recunoscută, deoarece nu punea probleme societății vremii. Problema carierei nu se punea la țară, unde, ca în toate societățile tradiționale, copilul își urma părinții; doar la oraș, unde un anume "joc al carierei" era real. Reprezentanții clasei dominante (fiii patricienilor) își începeau, după îmbrăcarea togii, ucenicia în vederea carierei politice, atașându-se pe lângă un personaj influent (Cezar însuși a intrat în politică după ce a vrut să devină mai întâi poet și după ce a fost efectiv preot al lui Jupiter), dar "jocul carierelor" era limitat și nu a pus probleme deosebite societății romane, fiind lăsat în seama cutumelor existente.

Constatăm până și fenomene de transformare bruscă, de pildă, trecerea lui Commodus de la tiparele severe ale educației părintești, la cele ale desfrânaților vremii. Sau, de imitare necritică, cum ar fi eforturile de identificare exterioară a lui Antonin cu Alexandru Macedon.

Cu toate acestea, societatea romană nu distingea o vârstă culturală a adolescenței, cu trăsături specifice, între copilărie și tinerețe.

Explicația ni se pare azi pe deplin limpede: organizarea vieții oamenilor nu făcea necesară această subîmpărțire. Nu se semnala nimic din ceea ce se numește azi "criza adolescenței". Educația, atât la țară, cât și în orașul-cetate, se făcea în manieră tradițională, ceea ce elimina dificultățile de integrare în viața socială, caracteristice vremii noastre. Societatea modernă a generat indecizia în trecerea de la copilărie la starea de adult, datorită diversificării enorme a opțiunilor profesionale și a imposibilității de a realiza o orientare timpurie eficientă. În societățile tradiționale se trecea ușor de la activitățile specifice copilăriei la ocupațiile proprii vârstei adulte: copiii își urmau, de regulă, părinții, cu mici excepții. În societatea modernă, nu mai este limpede pentru nimeni ce va deveni un copil, posibilitățile sunt enorme și adolescența este confruntată cu dramatice orientări și reorientări în sfera instrucției și în cea profesională. Pe de altă parte, noile profesiuni presupun o perioadă de școlarizare îndelungată, care se constituie ca un fragment de vârstă aparte, în care copilul nu se mai joacă, dar nici nu muncește în felul în care o face adultul, ci învață, învață nu orice, nu orientarea în mediu, nici aritmetica vieții obișnuite, ci bazele științei și tehnicii, bazele culturii în general. Adolescența apare azi ca o "vârstă tampon", de trecere de la copilărie la starea de adult, dar și de rupere de mediul familial și de pregătire pentru trecerea în cel al vieții sociale, pe cont propriu și după reguli aleatoare.

Romanii, anticii în general, nu simțeau nevoia acestei vârste și cu atât mai puțin a nuanțelor ei: preadolescența (12-15 ani), adolescența (15-18 ani), postadolescența, adolescența târzie (18-22 ani). Nu o simțeau nici comunitățile și colectivitățile tradiționale mai apropiate de noi și nici unele din cele actuale.

Cazul Evului Mediu este ceva mai deosebit. Pe ruinele unor mari civilizații ale lumii au apărut elementele unei noi orânduiri în care, timp de un mileniu, progresul a fost relativ lent în toate privințele și copilăria nu face excepție.

Sunt destule motive, aşa cum s-a mai spus, pentru a concluziona că relaţiile părinţi-copii erau mai puţin afective decât azi. Metodele educaţionale erau severe. Chiar şi fiii de prinţi şi de regi erau bătuţi de tutorii lor. Henric al IV-lea, regele Franţei, ordona expres educatorului propriului său fiu să-l biciuiască, considerând că "nimic în lume nu ar fi mai util pentru el (pentru copil - n.n.) decât acest lucru".

Evul Mediu a cunoscut în Anglia acele *Foundling homes*, iar în Franţa *Hospice des enfants trouvés*, care, până în secolul al XVIII-lea şi chiar la jumătatea acestuia, mai primeau unul din trei copii născuţi la Paris. Legile severe împotriva infanticidului şi speranţa că în *foundling homes* copiii lor vor trăi, le mânau chiar pe mamele din provincie spre Paris pentru a-şi aduce copiii la azil. Mortalitatea era enormă. În ultimul sfert al secolului al XVIII-lea, din 10 272 copii admişi la *foundling homes* din Dublin au supravieţuit 45, ceea ce ne oferă o idee mai generală despre situaţia copiilor şi în alte instituţii de acelaşi fel.

După Philippe Ariès, copilăria, ca fenomen în sine, necesitând instituţii pentru protecţia ei, este o invenţie a timpurilor moderne.

În Anglia, abia prin legea din 1833 este reglementată munca minorilor. Acum se interzice munca de noapte pentru cei sub 18 ani, iar cei de 9-13 ani urmau să muncească numai 48 de ore săptămânal. Cei sub 9 ani nu puteau fi întrebuinţaţi ca muncitori. De fapt, reglementarea din 1833 nu se aplica peste tot, de pildă în mine, exploatarea copiilor fiind foarte avantajoasă.

Alături de medici şi filosofi se ridică în apărarea copiilor, în plin secol al XIX-lea, şi parlamentarii de genul contelui de Shaftesbury. Acesta pornea de la ideea că şi copiii sunt fiinţe omeneşti şi, deci, sub protecţia legilor, ceea ce reprezenta un pas înainte spre recunoaşterea faptului că fiecare copil are nevoie de o grijă specială. Dar s-a făcut mult prea puţin în Anglia secolului al XIX-lea în această privinţă, lucru care este azi pe deplin acceptat.

Este foarte important de subliniat şi faptul că nu burghezia engleză a inventat statutul copilăriei în societatea vremii, ea l-a moştenit şi a profitat de el. Desigur, numai un timp, căci o dată cu progresul tehnic calificarea va necesita o perioadă tot mai îndelungată de pregătire. Copilul va părăsi fabrica şi va merge la şcoală, spre a se pregăti pentru muncă.

8. Ipostazele adolescenţei preindustriale

Dacă ar exista lucrări de genul: adolescenţa sumeriană, adolescenţa la vechii indieni, la greci sau romani, în vremea lui Carol cel Mare sau a lui Carol Quintul etc. nu ne-ar rămâne decât să facem analiza diferitelor perioade istorice preindustriale, iar, în final, o nouă sinteză, a întregii epoci. Dar nu este cazul şi atunci singura soluţie este

surprinderea diferitelor ipostaze ale întregului şi reconstituirea unei imagini pornind de la elementele acestuia. În acest fel, a devenit posibilă înţelegerea faptului că tezele formulate în manualele de istoria pedagogiei sau în cele de psihologie, pornind de la concepţia unor gânditori antici sau medievali, reprezintă o imagine generală, dar nu neapărat şi reprezentativă. Enorma diversitate a culturilor particulare modelează diferit aceeaşi vârstă, iar nuanţele rezultate nu se încadrează în imaginea globală cu care suntem familiarizaţi. Adolescenţele condensate, prelungite, celebre, aflate în diferite alte ipostaze, unele cu totul nebănuite (în lupta pentru putere, ca depunători de mărturie asupra unor epoci etc.), întregesc mult imaginea noastră despre forţa modelatoare a culturilor, dar şi despre capacitatea acestei vârste de a se modela sau chiar de a dispărea. Dacă ceva uneşte adolescenţa acestor epoci, permiţându-ne să le recunoaştem, aceasta este poziţia intermediară între copilărie şi tinereţe sau starea de adult. Durata ei nu este semnificativă: ea se poate întinde pe o perioadă de câteva zile, pe săptămâni, luni sau ani: nici conţinutul ei - acesta poate fi diferit de la o cultură la alta etc. Ceea ce a lipsit însă adolescenţei preindustriale, în toate cazurile, a fost conştiinţa faptului că este vorba de o vârstă cu anumite caracteristici proprii numai ei. Absenţa acestei conştiinţe a specificităţii, pe care Ariès a remarcat-o în cazul copilăriei, este evidentă şi în cazul adolescenţei şi acest fapt şi-a avut importanţa lui istorică. Aşa s-a ajuns la modelarea adolescenţei după diferite nevoi sociale, tradiţii şi obiceiuri şi la o slabă preocupare pentru a o forma, ţinând seama de unicitatea ei în evoluţia personalităţii.

Ceea ce nu înseamnă deloc că nu a existat o psihologie empirică specifică perioadei de trecere de la copilărie la maturitate şi mai înainte. O surprindem în naivităţile lui Alexandru Macedon, în certurile dintre Antonin şi Geta, în uimirea cu care Adso de Melk priveşte lumea, în păcălelile pe care le suportă eroii rătăcitori ai literaturii spaniole din secolul de aur, în instruirea la care îl obligă viaţa pe Simplicissimus etc. Dar societatea nu era deloc preocupată să o cunoască cât de cât sistematic şi, mai ales, să o respecte prin măsuri educative şi de ocrotire pe măsură. Această constatare este valabilă şi în cazul copilăriei. Şi aceasta este adesea în centrul atenţiei deoarece are, obiectiv, nevoie de o îngrijire specială, dar în rest, ea este, de regulă, ignorată până când copiii ajung la nivelul necesar pentru a fi socotiţi adulţi.

Adolescenţa epocii industriale, aşadar, nu este nimic altceva decât un alt mod de a utiliza potenţele ei, în alte circumstanţe social-istorice principial diferite de cele din trecut. S-ar putea ca diferenţele să fie doar de conţinut cultural. Fireşte, cunoscând mult mai multe variante ale adolescenţei industriale (deoarece există mai multe date despre acestea) şi formele de trecere se vor dovedi mai bogate, dar poate nu neapărat noi, trecutul istoric al adolescenţei este prea puţin cunoscut pentru a nu avea rezerve în această privinţă.

Dar învăţămintele cele mai generale pe care le putem extrage din analizele anterioare se referă la faptul că în intervalul dintre 12-20 de ani se poate întâmpla orice: să apară sau nu adolescenţa. Dacă nu apare, ea poate fi înlocuită cu caracteristici

ale unor vârste adulte (cazul celebrităților timpurii - Alexandru Macedon, Iulius Cezar etc. -), ale maturizării rudimentare şi forțate (copiii războinici, copiii muncitori) sau ale copilăriei prelungite peste 12 ani (Oblomovii tuturor timpurilor, copiii "de bani gata", cei supraocrotiți etc.). Dacă apare, societatea îi dă conținuturile cele mai diverse, după specificul condițiilor social-istorice în care trăieşte individul. Analiza problemei devine foarte atrăgătoare. Este firesc să ne întrebăm: oare ce a făcut din adolescență epoca industrială? Ce variante a generat şi la ce concluzii ne poate duce varietatea modelelor în două privințe: înțelegerea vârstei ca atare şi evoluția ei în viitor?

CAPITOLUL III

ADOLESCENȚA EPOCII INDUSTRIALE

Conturarea adolescenței, ca etapă distinctă în evoluția copilului, la începuturile epocii industriale ar trebui explicată prin noile condiții de existență pe care aceasta le determină. Dezvoltarea tehnicii, chiar în formele ei cele mai rudimentare, a pus sub semnul întrebării tiparele de viață tradițională și, treptat, le-a înlocuit în multe părți ale lumii. Nu peste tot; de aceea vom avea de-a face, în continuare, cu tipuri de adolescențe tradiționale, cu variante ale societății industriale și, desigur, cu o mare bogăție de variante intermediare, determinate de faptul că, pe parcursul vieții unui adolescent, adică între 12 și 20 sau 21 de ani, se produc adesea deplasări masive din mediul agrar în cel industrial. În felul acesta, adolescențele tradiționale, industriale și de trecere (deturnate de la evoluția lor normală) vor coexista, complicând peisajul uman și nuanțându-l foarte mult. La acești factori de diferențiere ar mai trebui adăugat cel puțin unul, și anume, cel evolutiv (mobilitatea adolescenței este un fapt neglijabil în celelalte epoci istorice, dar unul major în epoca industrială), care face ca această vârstă să evolueze paralel cu progresul tehnicii.

La factorii obiectivi de determinare trebuie adăugați acum și cei subiectivi. În primul rând, conștiința societății că există un specific al adolescenței diferit de al celorlalte vârste, de unde și nevoia și dorința de a-l cerceta și de a facilita, astfel, adaptarea socială. Spre sfârșitul epocii industriale, adolescența însăși capătă conștiința acestui specific, organizându-se și luptând în felul ei împotriva situațiilor pe care le apreciază ca neconvenabile pentru ea.

Tot acum, schimbările numeroase și continui ale condițiilor de existență determină apariția unui fenomen nou în evoluția vârstelor - neprevăzutul. Pentru prima oară, la scara istoriei, fiul nu-și mai urmează neapărat tatăl în privința ocupației, a gradului de pregătire pentru viață și chiar a clasei sociale, iar momentul rupturii reale începe, de regulă, la vârsta adolescenței. Acest fapt mărește importanța opțiunii personale. Insul care "decide" să plece în altă parte și să se ocupe cu altceva (fiii lui Moromete fug la oraș, cei ai foștilor țărani din comunele cercetate de noi pleacă și ei, adesea, la oraș sau își conving părinții să-i lase să-și caute alt rost). Adolescenții care părăsesc mediul rural trec apoi prin etape succesive, în care decizia personală continuă să joace un rol important, până ajung să se stabilească în alte localități, să-și însușească un nou mod de viață și o nouă meserie. Desigur, sunt cam pripite aceste hotărâri, adesea luate sub imperiul nevoii, în general foarte departe de ceea ce înțelegem azi prin condițiile unei decizii științifice, dar, psihologic, rămân decizii în toată regula.

Rolul hazardului crește și în alte privințe. Depinde de deschiderea spre cultură a unui țăran mai înstărit pentru a-și trimite copilul la școală, dar și de distanța de oraș, de recolta anumitor ani, de calitatea școlii sătești etc. Paleta factorilor de hazard este extrem de bogată și ea determină, adesea, părăsirea satului, calitatea instrucției, valoarea exemplelor personale cu care este confruntat adolescentul etc. Iată câteva fapte din multele ce se pot da. În orășelele mici au putut urma școlile de ucenici sau altele superioare un mare număr de adolescenți din localitate sau din satele vecine, chiar dacă părinții lor erau săraci, deoarece puteau dormi și mânca acasă, dar cei din localitățile mai îndepărtate trebuiau să fie relativ înstăriți pentru ca părinții să poată plăti întreținerea lor. Orașele mari permiteau însușirea unor meserii foarte diferite sau absolvirea unor școli cu profile extrem de variate și acceptarea unei căi sau a alteia implica adesea hazardul și decizia personală. Literatura oferă și ea nenumărate exemple în care neprevăzutul și decizia joacă un rol deosebit. Dinu Păturică sau Julien Sorel, eroii lui Dickens sau Dreiser decid mereu, în condiții precare, necontrolabile, dar sunt nevoiți să o facă. Întâmplarea și imprevizibilul vor avea un mare rol chiar și în viața unor mari personalități, așa cum vom vedea atunci când ne vom ocupa de viziunea dinspre senectute asupra adolescenței.

În aceste condiții, specifice societății industriale, adolescentul nu mai este un ins oarecare, aflat într-o anumită perioadă a dezvoltării sale, ci o figură centrală a societății. La această vârstă se stabilește direcția în care se va mișca forța de muncă, nivelul pregătirii intelectuale și profesionale, noile relații dintre părinți și copii, stilul de viață, valorile etc.

Noua poziție a adolescentului este simțită din plin de societate, industria va crea condiții de viață (proaste, la început) pentru muncitorii tineri nefamiliști, școlile se vor înmulți și nu vor lipsi nici îndemnurile pentru un alt mod de creștere a copiilor. Numai în noile condiții va avea sens să se pună problema "înțelegerii adolescentului", descoperirii personalității lui, a gândirii și a capacității de opțiune.

Adolescența se diversifică mult, iar sursele de analiză devin abundente, chiar torențiale, în contrast cu penuria lor anterioară. Acum nu se mai pune problema căutării izvoarelor, ci una a trierii și selectării lor.

Nu vom renunța la sursele vii de cunoaștere a adolescenței, așa cum apar ele în literatură, dimpotrivă, le vom examina cu și mai multă atenție. Ne va preocupa apoi imaginea adolescenței dinspre senectute și, firește, vom prezenta, într-o formă simplă, rezultatele cercetărilor efectuate mai ales în științele sociale. Nu vom omite nici informațiile privind evoluția adolescenței la noi, așa cum ne-au apărut ele în studiile de teren întreprinse în ultimii ani. Dimpotrivă, vom urmări structurarea unei imagini coerente în spiritul psihologiei istorice. Urmează să vedem, în final, avantajele acestui tip de analiză, ce ne poate spune în plus față de cercetările de alt gen asupra specificului adolescenței în epoca industrială.

A. DIVERSITATEA ADOLESCENȚEI ÎN LITERATURĂ

1. O adolescență între două modele culturale

Lazarillo de Tormes n-are caracteristici fizice. Nu este înalt sau scund, gras sau slab, blond sau brunet etc. El nu are nici una din acele trăsături sau comportamente cu care ne-a obișnuit literatura altor epoci. Nici un fel de individualizare fizică nu este avută în vedere dincolo de faptul că este vorba de un individ sănătos și normal.

Ai impresia că potențele de specie, în formă nudă, se confruntă cu modelele de viață din jur, pe care individul le preia și le însușește, transformându-le din "scheme sociale" în atitudini și valori individuale, în "psihologie vie" a unui individ oarecare.

Julien Sorel, în schimb, nu mai este un exemplu biologic în general, el are o individualitate bine definită: este firav, nepotrivit pentru munca fizică, nespus de gânditor, cu o paloare permanentă, care îl și făcuse pe tatăl său să creadă că nu va trăi.

De ce oare scriitorii secolului de aur spaniol sunt atât de zgârciți când este vorba de prezentarea caracteristicilor fizice ale adolescenței, iar alții (între care și Stendhal) dimpotrivă, foarte dispuși să dea amănunte de tot felul?

Se pot găsi diferite explicații, dar cea mai importantă pentru psihologia istorică ni se pare tipul de demonstrație urmărit. Modelele de viață dezumanizante ale secolului de aur se impuneau copiilor și adolescenților aparținând unor categorii sociale foarte

diferite şi în care contau prea puţin însuşirile diferenţiale. O dată intrat în "moara vieţii", pe o anumită poartă, restul urma de la sine. Puteai ajunge la capătul drumului sărac sau bogat (mai rar), dar trecerea prin "fazele intermediare" era obligatorie şi aceste faze, cu mizeria lor, constituiau esenţa multor adolescenţe ale vremii. Desigur, Spania secolelor al XVI-lea şi al XVII-lea dispunea şi de alte modele sociale ţărăneşti, nobiliare, specifice castei militare etc., dar un autor este liber să aleagă un gen de demonstraţie sau altul, uneori chiar mai multe în acelaşi timp, cum o dovedesc chiar scriitorii acestei epoci.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, în Franţa postnapoleoniană, lucrurile nu stau altfel, dar Stendhal preferă alt mod de abordare pentru că ea era posibilă, interesantă, mai nuanţată decât cea anterioară şi la îndemâna autorului.

Vom remarca mai întâi că Julien Sorel n-are copilărie, Stendhal trece peste ea, dar într-un fel care ne permite să o reconstituim căci, lângă un tată ca "moş Sorel", perspectivele nu sunt prea promiţătoare. Semnificativ este însă faptul că la 18 ani, deci la sfârşitul adolescenţei, Julien Sorel este un adolescent eşuat în cadrul schemelor de viaţă tradiţionale (bătrânul Sorel, "cumplitul său tată", era ţăran din Franche-Comté). Cauza este limpede: rezistenţa şi forţa fizică nu-i permiteau să fie altceva decât o "povară pentru familie". De aceea este disprețuit de cei ai casei, iar ca urmare, el îşi urăşte tatăl şi fraţii. Primul contact dintre tată şi fiu, descris de autor în amănunt, este semnificativ pentru poziţia acestuia din urmă în sistemul familiei tradiţionale: "O lovitură puternică făcu să zboare în apă cartea lui Julien; o a doua lovitură, la fel de puternică, dată în cap, cu palma, îl făcu să-şi piardă echilibrul. Julien era cât pe-aci să cadă, de la aproape patru metri, printre măruntaiele maşinii în plin mers, care l-ar fi făcut bucăţi, dar taică-său îl înşfăcă cu mâna stângă pe când cădea:

„- Păi bine, trântorule, o să-ţi citeşti întruna blestematele tale de cărţi când trebuie să stai de pază la joagăr? N-ai decît să le buchiseşti seara, când te duci să-ţi prăpădeşti vremea la popă (...)

- Fă-te-ncoa, vită, să stăm de vorbă!"

În momentul prezentării în familia domnului de Rénal, Julien era într-o situaţie cât se poate de precisă: respins de modelul de viaţă tradiţional şi de tiparele de viaţă ale lumii celor bogaţi. În primul nu putea să rămână decât plătind un preţ greu fizic şi psihic (eforturi peste puterile lui şi lipsă de interes pentru ceea ce făcea), în al doilea nu putea intra nu pentru că n-ar fi corespuns, ci pentru că nu-i permitea condiţia socială în care se născuse.

Rămânea să treacă de la un model care îl respingea la unul care nu-l dorea şi pe care trebuia să-l oblige să-l accepte. Era normal să ţină aşa de mult la Memorialul de la Sfânta Elena a lui Emmanuel de Las Cases deoarece în el era vorba de Napoleon, adică de acel om care, prin curaj, bravură şi alte însuşiri psihice, reuşise să parcurgă, în alt plan, la nivelul istoriei, acelaşi drum în faţa căruia se găsea şi el acum. Ambiţie

avea, curaj avea, inteligență și cultură de asemenea. Rămânea totul pe seama exploatării împrejurărilor favorabile (așa cum făcuse, de altfel, la vremea lui, și Napoleon, despre care știa destule lucruri din poveștile unui veteran) și era pregătit să nu ezite. Invitația la domnul de Rénal era ocazia, restul rămânea pe seama lui. Nu era singura, mai fusese una, pe care, de asemenea, n-o ratase, aceea de a se pregăti pentru a deveni preot. Pe atunci, preoția "ducea la toate", lucru de care era convins Julien și nu fără temei. Chiar în momentul în care se gândea la noua ocazie, o a treia îi încolțea în minte: să fugă și să se înroleze în armată, ba chiar să treacă în Elveția. Dar nu se gândea să facă aceasta decât dacă ar fi fost obligat la domnul de Rénal să mănânce cu slugile și pare ciudat acest fapt deoarece chiar Stendhal ne spune că Julien ar fi fost în stare, pentru a se îmbogăți, și de alte lucruri, mai neplăcute. Sila de slugi i-o insuflaseră Confesiunile lui Rousseau și reacția lui o înțelegem numai după ce autorul ne spune că aceste confesiuni împreună cu Memorialul de la Sfânta Elena și cu Colecția buletinelor Marii Armate erau "Coranul lui", pentru ele s-ar fi lăsat ucis.

Deci, acesta era Julien Sorel: un țăran adolescent, respins de modelul tradițional încă de mic, cu convingeri ferme, formate sub influența cărților amintite. Pe deasupra, mai avea o inimă înflăcărată, o memorie excelentă, informații numeroase în domeniul teologiei și o hotărâre nestrămutată pentru a-și atinge țelurile propuse.

Asemănarea dintre statutul lui și al lui Napoleon este conștientizată de Julien. Și pe acesta, sărac fiind, îl iubise doamna de Beauharnais, și acesta fusese un locotenent necunoscut și sărac la început și ajunsese împărat. Numai că acum nu mai era la modă vitejia, iar preoții câștigau mai mult decât foștii ofițeri ai lui Napoleon. Deci, preoția era calea cea mai sigură de a trece dintr-o clasă socială în alta și hotărârea este luată: "trebuie să mă fac preot".

În locul victoriilor de la podul Lodi, de la Arcole și de la Rivoli, Julien avu una la fel de mare, păstrând proporțiile: recitând din Biblie, pe care o știa pe de rost, în latinește, cu prima lui reprezentație a câștigat tot orășelul, apoi își lărgește constant aria succeselor și își desfășoară programul mental stabilit. El nu a acceptat pasiv regulile vieții, ci, ca toate psihologiile tranziente, "de confruntare", a încercat să impună regulile jocului, stabilite chiar de el și a eșuat. Ceea ce era firesc, căci Napoleon, care nu fusese învins nici la Arcole, nici la Toulouse și nici în alte părți, nu reprezintă regula, ci excepția.

Fără să vrem ne gândim la câteva maxime celebre, ca de pildă: "fiecare soldat are în raniță bastonul de mareșal", "cu un dolar - prin muncă și chibzuință - poți deveni milionar", "norocul poate face orice" etc. Toate sunt adevărate, dar numai la limită. Majoritatea soldaților rămân soldați, majoritatea celor cu bani puțini rămân tot săraci, norocul poate face orice, dar în cazuri extrem de rare. Eșecul este regula psihologiilor active, în trecere de la un tip de model la altul și Julien Sorel eșuează în chip normal. Succesul este, cum o constată singur, doar o posibilitate. O spune clar eroul: "n-am cinstea să aparțin clasei domniilor-voastre, domniile-voastre văd în mine

un țăran care s-a răzvrătit împotriva soartei lui josnice". El aparține categoriei damnate de "tineri care, născuți într-o clasă inferioară (...) are norocul să se amestece în ceea ce orgoliul bogătașilor numește societatea înaltă".

Caracteristica genului de erou este, desigur, ambiția, căci pentru a trece de la un statut la altul este nevoie de o continuă luptă cu viața și de o mare concentrare pentru a nu părăsi drumul. Dar nu este singura. Mulți alți oameni pot fi ambițioși, dar nu sunt tipul Julien Sorel. Ambiția reprezintă, în cazul lui, o simplă expresie a unei psihologii de confruntare cu condițiile obiective care i se opun și a unei enorme și constante dorințe de a le depăși. În interior este motorul și acolo găsim enorma dorință de a depăși condiția sa socială. Nu comportamentul exterior determină interiorul, ci exact invers: o psihologie specifică se traduce într-o conduită dominantă.

Adolescența unidimensională rămâne totuși o realitate în cazul lui Julien și ea poate fi definită ca o concentrare a tuturor forțelor spirituale într-o singură direcție. Este o adolescență cu o condiție internă conturată, activă, dornică să modifice statutul social al posesorului.

Din aceeași serie fac parte adolescențele marilor parveniți, a multor generali și împărați, regi și conducători - seria psihologiilor fără scrupule -, dar și a unor adolescențe eșuate. De primele se ocupă istoria, de celelalte literatura și se pare că ambele preocupări sunt justificate.

Ar mai trebui poate adăugată și o observație cu caracter strict sociologic. Mobilitatea verticală, adică migrarea de la un statut inferior la unul superior, poate fi un destin individual, dar și unul de grup, de clasă sau de masă. Marile epoci revoluționare schimbă din mers condiția socială și mobilitatea verticală nu este deloc o excepție, fiii de țărani sau de muncitori pot ajunge ușor în poziții sociale foarte înalte. Dar Julien Sorel a trăit într-o epocă exact opusă, cea a restaurației și, din acest motiv, atitudinea lui rămâne și ea exemplară, așa cum, într-o altă perioadă istorică, Don Quijote era cavalerul întârziat într-o lume indiferentă la cavalerism, pe care, de fapt, îl depășise de mult.

Și, totuși, Julien Sorel trăiește într-o epocă în care mobilitatea verticală mai era posibilă și, deci, capabilă să întrețină iluzii adolescentine și, din acest punct de vedere, Julien se deosebește fundamental de lumea spirituală a adolescenților din secolul de aur. Pentru Lazarillo de Tormes sau Guzman de Alfarache, viața este un șir de "evenimente orizontale". Ele aparțin mediului de viață la care au acces, în mod firesc, eroii. Pentru Julien Sorel, evenimentele sunt "verticale", plasate între două clase sociale și, în această calitate, el nu este potență, ci psihologie conturată, o "condiție internă" definită, de excepție, situată la răspântia dintre două lumi și două mentalități diferite. Așadar, o psihologie de trecere cu caracteristici precise, din seria de tranziție: însușiri personale deosebite, dispreț și ură față de statutul părăsit, dorința amestecată cu ură și invidie pentru oamenii din clasa celor bogați spre care tinde și pe care dorește chiar să-i domine.

În epocă existau şi alte psihologii de tranziţie, care nu presupuneau însuşiri personale deosebite. Purtătorii lor vor evolua la polul opus, devenind servitori la oraş, valeţi, grade inferioare în armată, muncitori etc. Nu de acestea se ocupă Stendhal, pe el îl interesează psihologia de excepţie, dar fără stabilitate socială. Căci aceasta presupune mişcare continuă printre neprevăzutul şi hazardul vieţii care scoate la iveală mereu câte o treaptă spre a o urca, dar şi şansa de a călca în gol. Napoleon avusese noroc în tinereţe şi mai târziu - ar fi putut foarte bine să piară la Arcole sau în alte lupte în care a riscat totul. Şi, desigur, că mulţi alţi tineri de valoare au eşuat în mlaştina iluziilor pierdute. Riscul face parte din regulile jocului în epocă.

Lui Julien Sorel problema i se pune exact în aceiaşi termeni şi el joacă, dar nu câştigă decât pentru un timp, după care se prăbuşeşte. El are, în fond, ca toţi adolescenţii cu psihologie de tranziţie, ceva din însuşirile jucătorului de noroc. Curajul şi imprudenţa, calculul şi impulsivitatea se amestecă şi oricare dintre mişcările greşite îi sunt fatale.

Este psihologia cea mai spectaculoasă a tuturor vremurilor, căci ea presupune confruntări dramatice în serie, fără putinţa de a presupune de la început care treaptă va ceda. Este posibil să cedeze oricare, precum este posibil să reziste toate.

La sfârşitul adolescenţei, adică la 18 ani, Julien Sorel ştie precis ce urăşte, ce doreşte şi cam care sunt căile pentru a-şi atinge scopul. Ce va afla mai târziu este faptul că drumul pe care a apucat poate duce "sus", dar şi "în prăpastie".

Julien Sorel nu se mai formează deci în momentul intrării în casa domnului de Rénal. De aici înainte calculează, apreciază, speculează situaţiile, învaţă din greşeli, dar ca om era pe deplin pregătit încă de când lua lecţii de catehism.

Ca adolescent, Julien este diferit de Lazarillo de Tormes şi în alte privinţe. Julien respinge tiparul tradiţional care i se oferă şi adoptă printr-un anumit efort personal, un altul a cărui sursă este viaţa, desigur, dar nu în mod direct, ci mediată de cărţile citite, în esenţa lor legate de trecerea de la o stare socială la alta. Armata, religia, filosofia - cu reprezentanţii lor - oferă exemplele umane ale adolescenţei aflate între două modele fundamentale ale societăţii: cel ţărănesc tradiţional şi cel aparţinând bogătaşilor vremii, burgheziei sau nobilimii.

Julien Sorel alege o cale şi eşuează. Calea nu este greşită în raport cu scopul propus, s-a întâmplat însă ca mergând pe ea să nu reuşească. Din diferite motive, dar acest lucru este mai puţin important de vreme ce tranziţia în general este presărată cu riscuri.

Şi, încă o lămurire, importantă pentru analiza psihologică a literaturii: tatăl lui Julien trăia la oraş şi chiar dacă meseria lui era de tip industrial, el continuă să aibă mentalitatea unui ţăran. Julien Sorel, de fapt, nu trece de la un model comportamental urban la altul, tot urban, ci de la unul ţărănesc la altul aparţinând "clasei de sus" a vremii.

Într-adevăr, industrializarea timpurie a fost mai blândă cu modelul tradiţional de comportare, l-a tolerat. Orăşelul lui Julien era, de fapt, agroindustrial, iar în contextul vremii, "moş Sorel" putea fi cherestegiu fără să fie mai puţin înapoiat ca mentalitate.

Urbanizarea târzie va schimba datele problemei, tranziența nu va mai avea loc în forma descrisă de Stendhal, în orice caz nu aceasta va fi cea tipică, ci trecerea de la sat la oraș (mobilitatea rural-urbană) de la un statut la altul, "în sus" "în jos" și pe orizontal (de la o profesie la alta). Dar vom mai avea prilejul să revenim asupra acestei probleme.

2. Portretul umanist al copilăriei și adolescenței la Dickens

Pentru lumea de azi, s-ar putea ca romanele dedicate copilăriei, ieșite de sub pana lui Dickens, să fie puțin artificiale, iar unora să li se pară de-a dreptul fanteziste, dar privite în perspectiva epocii, ele au o explicație cu totul firească. Casele de copii, acele faimoase *foundling homes* și *work houses*, la care ne-am mai referit, sunt o prezență semnificativă a vremii lui Oliver Twist. Acesta le-a cunoscut nu ca pe o realitate accidentală, ci ca pe una obișnuită, instituțiile amintite fiind chiar o sursă de închiriere a forței de muncă, frecvent utilizată în epocă. "Bietul Oliver Twist" este, din acest motiv, nu un caz marginal, ci unul care poate fi tradus cu temei în expresia "biata copilărie a epocii". Căci este epoca în care s-a luptat din răsputeri pentru ca munca în fabrici să nu mai mistuie viața copiilor și a adolescenților. Răutatea extremă a Murdstonilor nu ține nici ca de patologic sau de umanitatea liminală a ei, ci de concepția epocii despre copil, în orice caz de una din ele. De altfel, Dickens ține să facă precizările necesare în această privință: "... și potrivit concepției religioase a Murdstonilor, copiii erau considerați drept niște mici vipere". *

Domolirea lor - pentru că trebuiau domoliți - se făcea prin muncă istovitoare și continuă (în fabrici sau pe câmp) și prin pedepse de o asprime greu de imaginat astăzi. De ambele a avut parte David Copperfield și încă din belșug, viața lui fiind o imagine vie a ceea ce a însemnat atitudinea vechii societăți față de copii și o valoroasă ilustrare a ceea ce demonstrase, prin cifre și rapoarte parlamentare, **Fr. Engels** în *Situația clasei muncitoare în Anglia*, cu numai 5 ani înaintea apariției cărții lui Dickens. Dar modelul Murdstonilor nu este unitar, două altele i se opun: cel din familia oamenilor simpli, unde educația se mai face conform tradiției, ca în cazul celor pe care David îi cunoaște la Yarmouth, în casa pescarului Peggatty, și cel al mătușii sale, dominat de umanismul cald, care începe să învăluie copilăria și adolescența și pentru care va pleda întreaga operă a lui Dickens. Și nu numai a lui. Gânditorii englezi de mai târziu vor recunoaște faptul că lupta pentru valori umane a culturii engleze din a doua jumătate a secolului al XIX-lea a contribuit în mod hotărâtor la domesticirea "spiritului industrial englez", de fapt la renunțarea la tendințele sale antiumane. **

---

* **Charles Dickens**. *Viața lui David Copperfield*. București, Editura Pentru Literatură , 1965, p. 89.

** **Martin J. Wiener**. *English Culture and the Decline of the Industrial Spirit*. 1890-1980. London, Cambridge University Press, 1981.

Instrucția "á la Murdstone" îl prosteşte mai degrabă pe Copperfield decât să-l dezvolte, întocmai cum se întâmpla şi pe vremea lui Rabelais (să ne amintim de faptul că şi Gargantua, în loc să facă progrese, se zăpăcea pe măsură ce înainta în sistemul de instruire tradițional). Distanța, în timp, dintre cei doi scriitori este mare, dar se vede că în educația oficială lucrurile nu se schimbaseră cine ştie ce.

Să urmărim, mai sistematic, ce face David Copperfield între 9 şi 17 ani: este elev la Salem House, o şcoală de modă veche, cu principii puritane şi cu mizeria specifică internatelor de copii cu părinți săraci până târziu în vremea noastră, cu întâmplările obişnuite, cu vacanțe triste etc.; este muncitor în condiții grele, în contact cu sărăcia Londrei, părăseşte munca şi porneşte în căutarea mătuşii sale ca spre un liman luminos al vieții, reintră într-o şcoală - altfel de şcoală -, cunoaşte multă lume şi se instruieşte în continuare. Sub raport afectiv trăieşte cu intensitate stările specifice copilăriei şi apoi pe cele ale adolescenței: bucurie, dragoste, prietenie, însingurare, tristețe, disperare, teamă, încredere etc. şi încă în numeroase forme. Căci lumea lui David Copperfield nu mai era patriarhală. Tranziția era în plină desfăşurare şi se caracteriza prin mobilitate şi schimbări dramatice de situații, prin contacte cu medii sociale radical diferite, cu modele de viață pestrițe, care nu mai aveau nimic de-a face cu societatea din care proveneau.

Trecerea de la copilărie la adolescență se face fără crize şi drame demne de remarcat în perspectiva vârstelor. Ca şi eroii secolului de aur spaniol, D. Copperfield trece de la un stadiu la altul fără să-şi dea seama. Este interesant de remarcat că atunci când tatăl vitreg, mister Murdstone, îi aduce aminte că este timpul să ia contact cu viața, el avea 12 ani, îşi începea deci adolescența, dar faptul nu are nici o semnificație specială. Copperfield îi replică în gând că acest lucru îl făcuse de mult şi această remarcă este dovada unei lipse reale de demarcație între copilărie şi adolescență. Nu există crize de trecere şi nici conştiința acestora, copilăria încă nu se separă de adolescență în gândirea lui Dickens, fiindcă nici epoca nu le deosebea. La şcoala unde a ajuns prima dată, clasa era formată din copii şi adolescenți la un loc (Copperfield avea 9 ani, dar Steerforth 15), nici vorbă de o diferențiere între ei. Desigur, şcoala la care se referă Dickens nu era singura din Londra şi nici cea mai bună, dar existau astfel de şcoli, iar Dickens însuşi nu consideră necesar să facă separarea celor două vârste în maniera de mai târziu. El vorbeşte chiar de o trecere lină de la copilărie la adolescență şi, sub acest raport, David Copperfield este contemporan cu muncitorii-copii la care se referă Engels în lucrarea amintită.

Dintr-un anumit punct de vedere, între eroii-copii ai "secolului de aur" şi cei ai lui Dickens există o mare asemănare. Şi unii şi alții sunt confruntați cu schimbări continui şi cu nevoia adaptării şi readaptării de fiecare dată la noile condiții, dar asemănările nu merg mai departe. Eroii "secolului de aur" nu se vor întreba niciodată: "cum de a fost cu putință să fiu aruncat pe drumuri cu atâta nepăsare la o vârstă atât de fragedă?" . *

* **Charles Dickens**. *Op.cit.*, vol. I, p. 241.

Fenomenul era firesc în vremea lui Lazarillo de Tormes, dar nu va mai fi la fel de normal mai târziu, în perioada în care trăiesc eroii lui Dickens. În primul caz, drama copilăriei şi adolescenţei nu era conştientizată, societatea o privea fără nici o emoţie sau reacţie specială, în al doilea, însă, va exista un protest umanist de o intensitate deosebită care va apăsa continuu "conştiinţa păcătoasă" a epocii. Dickens nu este, din acest punct de vedere, decât unul dintre primii apostoli ai copilăriei, mărturia lui va zgudui mentalitatea vremii, aşa cum o făcuse altădată Rousseau, pregătind atmosfera pentru apariţia a ceea ce s-a numit mai târziu "sufletul adolescentului", "viaţa spirituală a copilului" etc. Gânditorul francez descoperise copilăria şi adolescenţa (nici el nu a diferenţiat aceste vârste în felul în care o va face secolul XX), Dickens avea să le descrie conţinutul, dimensiunile şi, mai ales, avea să le impună epocii (să ne amintim de succesul operei sale: dovadă a valorii ei, dar şi a gradului de pregătire al societăţii pentru a recepta ceea ce viaţa impunea sub raport antropologic cu forţa evidenţei).

În felul lui, David Copperfield rămâne un picaro, dar prezentat de un autor conştient de drama copilăriei şi a adolescenţei. El este şi o fereastră spre lumea muncii industriale a copiilor şi adolescenţilor vremii, contactul cu ea fiind semnificativ pentru o întreagă epocă istorică. Într-adevăr, din momentul în care face cunoştinţă cu firma "Murdstone and Grimby", David îşi dă seama că orice nădejde de a deveni om învăţat şi cu vază s-a spulberat. Năzuinţa de a ajunge "la liman", de "a răzbi în viaţă" îl domină pe adolescentul Copperfield, dar lumea în care se mişcă el este săracă, sufocată de lupta pentru existenţă, inedită, improvizată şi pe deasupra, în plină schimbare.

Slujnica familiei în care trăieşte la un moment dat provenea din casele de muncă, celebrele "Workhouses", organizate ca să ofere adăpost şi să dea de lucru şomerilor, ele fiind în acelaşi timp azil pentru bătrâni şi cei incapabili de muncă. Adevărate închisori numite de oameni ai timpului "Bastilii ale legii de asistenţă socială".

Da, Londra lui Dickens este cu câţiva paşi înapoia oraşelor lui Dreiser. Cu închisori pentru datornici, cu o mizerie urbană mai veche, cu o dinamică a dezvoltării economice mult mai mică şi cu mase mari de copii şi adolescenţi rătăcind în căutare de lucru, lumea pestriţă a "oraşului nelegiuit" forfoteşte pretutindeni, marcând continui şi dramatice schimbări de destine. Dick, prietenul adult al lui Copperfield, împins brutal la marginea societăţii de interesele materiale ale propriei familii, îi va spune acestuia: "Lumea a înnebunit. E un balamuc, băiete!".

Este interesant de remarcat faptul că ceea ce întâlneşte adolescentul Copperfield la Londra şi în alte oraşe ale vremii va prezenta multe asemănări cu ce vor întâlni alţi adolescenţi din cele mai diferite ţări, o dată cu trecerea lor din mediul rural în cel urban, fenomen binecunoscut şi la noi, mai ales în perioada interbelică.

Dar David Copperfield nu era un adolescent ţăran în căutare de lucru la oraş, ci fiul unor părinţi cu o anumită stare materială, peste care însă hazardul epocii industriale aduce tot felul de întâmplări nefericite. Atunci când îi vom cunoaşte, ne vom da seama

că adolescenții-țărani din "primul val" de muncitori care vor contribui la dezvoltarea industriei nu au aspirațiile acestuia, ci unele mult mai simple și mai concrete, legate de nevoia de a supraviețui în condițiile în care satul pur și simplu nu-i mai putea hrăni. Copperfield vrea "să ajungă", ceea ce este cu totul altceva. El nu trece nici dintr-o clasă socială în alta, așa cum încearcă - fără a reuși - Julien Sorel, ci își cere dreptul de a trăi o viață omenească și de a se dezvolta după posibilitățile lui. Copperfield este încarnarea protestului umanist al lui Dickens din perspectiva copilăriei și a adolescenței. Gingășia copilăriei, profunzimea sentimentelor și puritatea lor, sensibilitatea aparte, viața spirituală extrem de colorată reprezintă conținutul acestui protest și el va grăbi formarea unei noi atitudini, exprimate ulterior și în lucrările lui Stanley Hall, Compayré sau alții. Succesul în epocă al acestui roman, cu totul excepțional, se datorează cu siguranță faptului că lumea era pregătită pentru un nou mod de a recepta copilăria și adolescența.

3. Adolescența - mașină de parvenire: Dinu Păturică și un confrate englez

Oricât ar părea de ciudat, adolescentul Julien Sorel rămăsese puțin țăran, în ciuda urii lui față de clasa socială din care provenea. O anume francheță, dificultatea de a masca unele stări sufletești, ura față de lumea celor "de sus" ne amintesc mereu de faptul că formația lui nu era deloc "pură", că el nu era deloc o mașină de parvenire. Ba, mai mult, avea unele trăsături cu totul omenești, ca, de pildă, capacitatea de a admira ceea ce era măreț în viața unor oameni ca Napoleon, o luciditate de excepție în ce privește condiția sa umană și chiar o cultură apreciabilă după standardele epocii.

Nu, Julien Sorel nu era o mașină de parvenire. De altfel, nici societatea "celor de sus" spre care se îndrepta nu era atât de rudimentară încât să nu sesizeze un astfel de individ. Să ne amintim de faptul că generalii lui Napoleon erau, în multe cazuri, oameni simpli la origine, cu o structură și o personalitate remarcabile și nimeni nu va afirma mai târziu că un Ney nu merita să fie mareșal. Pe de altă parte, Julien Sorel nu intra într-o lume de "parveniți excepționali", generată de revoluție, ci într-una mai veche, cu structuri comportamentale bine conturate, cristalizate și exclusiviste.

Parvenitul pur nu este Julien Sorel, ci contemporanul și covârstnicul său din aria balcanică, Dinu Păturică. În momentul în care apare "în scara caselor marelui postelnic Andronache Tuzluc", el era la sfârșitul a ceea ce psihologii numesc "adolescența târzie", adică avea 22 de ani și era o schemă esențializată a parvenirii: viclean, ambițios, mândru, grosolan, atent la tot ceea ce i-ar fi putut sluji mai târziu, lingușitor, umil cu cei mari și, mai presus de toate, în stare de orice pentru a reuși. Niciodată un adolescent ca Julien nu ar fi spus: "Sunt Dinu Păturică, nemernicul fiu al preaumilitei voastre slugi treti-logofăt Ghinea Păturică, fostul odinioară vătaf de

curte al înălțimii voastre"; cum nici domnul de Rénal nu era Andronache Tuzluc. Ceea ce nu reușise să facă metropola din primul făcuse "periferia imperiului turcesc și suburbia metropolitană" în Orient din al doilea. Primul aparținea unei clase legitime și onorabile, cel de-al doilea era un parvenit sadea slujitor la ciocoi vechi, din care se vor naște cei noi, într-o succesiune rapidă. Nici vechii și nici noii ciocoi nu prea aveau timp să se așeze și, din acest motiv, impresia de schemă, de mașini de parvenire este puternică. Dar nu eroul este schematic, ci chiar realitatea pe care o reflectă în planul psihologiei sale: o realitate simplificată brutal de condiția istorică din care provenea.

Nicolae Filimon nu ne spune prea multe lucruri despre împrejurările în care se formase adolescentul Dinu Păturică, dar suficient totuși pentru a înțelege faptul că însuși Tuzluc reprezenta matricea educativă inițială a parvenirii. Tatăl lui, Ghinea Păturică, fusese vătaf de curte la Tuzluc și apoi al treilea logofăt pe moșia acestuia. Dinu Păturică crescuse "pe mâini bune" și nu-i mai rămânea nimic esențial de făcut pentru a-și completa educația. De aceea, în viață, el nu eșuează din pricina ciocnirii cu dificultățile, a inabilității, a unor erori de calcul, acțiuni prost conduse sau a unor slăbiciuni omenești, ci datorită unui factor exterior existenței lui, datorită istoriei însăși, ale cărei mișcări nu avea cum să le prevadă. Interregnul fanariot a fost înlăturat de istorie cu ciocoii lui cu tot: istoria îi adusese și tot ea avea să-i facă să dispară, chiar dacă nu în întregime. Drama lui Andronache Tuzluc este în interiorul clasei parvenților și a lui Păturică la fel, ciclul evolutiv este întrerupt de istorie și, la fel, regenerarea continuă a ciocoilor. Altfel, procesul ar fi putut continua și ne putem imagina foarte bine un Dinu Păturică mare postelnic și un alt tânăr venit la curtea lui și uzurpându-l, fără milă și fără scrupule.

Adolescența lui Dinu Păturică cristalizează structuri mentale de o consistență remarcabilă. Ea este perfect pregătită pentru a reuși în câmpul social care îi stă la dispoziție. Și Julien Sorel este un fel de parvenit, dar câtă deosebire între cele două adolescențe. Amândouă sunt însă active, cu o "condiție internă" bine definită, pregătite să domine împrejurările, să le exploateze potrivit anumitor interese. Și, cu toate acestea, impresia de schemă, în cazul lui Dinu Păturică, rămâne. Epoca lui Tuzluc genera parveniți perfecți, adevărate "mașini de parvenire", care triau într-un anume fel nu numai exteriorul, ci și viața sufletească. Așa cum din noianul stimulilor externi erau sesizați și selectați numai cei legați de parvenire, la fel și din bogăția vieții sufletești, obișnuită la orice ființă umană normală, erau reținute doar acele elemente care slujeau parvenirii. Dacă, totuși, nu l-a acuzat nimeni de schematism pe Filimon, cauza nu este eroul descris, ci epoca. În cadrul ei, schema parvenirii reprezenta cea mai fidelă și amănunțită descriere a realității de tip fanariot.

Spre deosebire de Julien Sorel, Dinu Păturică nu se află între două tipare comportamentale, nici în realitate și nici în ceea ce privește structura sa mentală. El este tot timpul în limitele aceluiași model în ambele planuri. El nu trece de la o clasă la alta, ci înaintează în interiorul păturii parveniților de la treptele inferioare la cele de vârf. Este

pregătit să o facă şi o face cu o consecvenţă remarcabilă, fără să fie împiedicat de nimic: nici de scrupule morale, nici de sentimente, nici de prejudecăţi. Adolescentul Dinu Păturică este o "maşină de parvenire" perfect pusă la punct, care funcţionează ireproşabil.

În momentul în care eroul lui Filimon îşi încheie evoluţia socială, Uriah Heep, adolescentul lui **Dickens** din romanul *David Copperfield*, abia şi-o începe, tot în casa unui protector, Wickfield, pe care îl ruinează până la urmă, căsătorindu-se samavolnic cu unica lui fiică, Agnes. Desigur, Wickfield nu este Tuzluc, fanariotul bătrân şi corupt al lui Filimon, care îşi merita soarta, ci un om foarte cumsecade, dar parvenitul nu-şi alege victimele după criterii morale, ci după împrejurări. Mai sunt şi alte deosebiri între cei doi eroi. Dinu Păturică aparţine epocii fanariote târzii şi mijloacele de parvenire sunt marcate de ea. Slăbiciunile victimei sunt diferite - în primul rând amoroase - iar instrumentul social, camăta. Desfrâul, camăta, orgoliul, obişnuinţa de a trăi fără nici un calcul, iraţionalitatea generată de acumularea bogăţiei prin jaf fac din Tuzluc o pradă uşoară în mâinile lui Păturică. Şi Uriah este inteligent şi viclean, dar viclenia lui este rafinată, ea presupune cunoştinţe de drept şi sofisticări procedurale. Fiul celui de-al treilea logofăt "ot Bucov" - Dinu - are o şiretenie "naturală", de duzină, de aceea el nu ne surprinde prin tipul de curse pe care le întinde în faţa ochilor orbi ai lui Tuzluc, cât prin faptul că este în stare să pună în practică ceea ce morala tradiţională n-ar fi admis niciodată. El este mai degrabă "un păcătos", care îşi merită pedeapsa chiar pe lumea asta şi, de fapt, şi-o şi primeşte.

Uriah Heep este un parvenit mult mai evoluat, căile sale sunt elaborate şi presupun o anumită formaţie "tehnică", el exploatează nu vicii, ci virtuţi: cumsecădenia avocatului Wickfield, dragostea fiicei sale pentru el, încrederea în oameni a lui David Copperfilcld. Uriah este un produs al unei societăţi mai rafinate, în care averile nu se fac prin danii domneşti, jafuri şi abuzuri făţişe, ci prin exploatarea legală a celorlalţi sau prin înşelătorie legală, sau aparent legală.

În momentul în care Dinu Păturică vine la scara fanariotului Andronache Tuzluc, era format ca adult. Adolescenţa fixase toate trăsăturile de caracter necesare în noile condiţii. La Tuzluc el nu mai învaţă lucruri noi, ci le aplică pe cele învăţate la condiţii diferite, schimbate. Efortul lui intelectual este relativ neînsemnat, totul decurge parcă de la sine. Strădania lui Uriah este însă reală, nu numai pe plan intelectual, deşi aceasta presupune studiul serios al legilor şi al practicilor financiare specifice vremii, ci şi pe cel comportamental. În această privinţă, acoperirea lui este totală: "- Eu, master Copperfield? Vai nu! Sunt o fiinţă cu totul umilă şi neînsemnată" şi acestea sunt cuvintele pe care le repetă la diferite intervale de timp, cu mici variaţii: "Ştiu bine că sunt fiinţa cea mai neînsemnată de pe lume...", "Maică-mea este şi ea o femeie cu totul neînsemnată", "...nu m-am aşteptat să vă ţineţi făgăduiala, fiindcă suntem oameni atât de umili şi neînsemnaţi", "Pentru că suntem într-adevăr tare umili şi neînsemnaţi", "E într-adevăr foarte drăguţ că-mi faceţi această propunere, dar sunt prea neînsemnat ca s-o pot primi". Uriah afirmă că îi poate jigni pe ceilalţi pentru că este prea neînsemnat pentru a primi

oaspeți, pentru a dori să devină ceva, pentru a vrea ceva. El căuta să pară "un nimenea", pentru ca, abătând atenția complet de la el, să-și poată pune în aplicare planurile de parvenire. Și reușește pe deplin, căderea lui fiind în fond la fel de întâmplătoare ca și a lui Dinu Păturică. Pe Dinu Păturică l-a înlăturat istoria, dar schimbările produse de ea fac dreptate oamenilor la intervale mult prea mari de timp în raport cu durata vieții fiecăruia în parte, pe Uriah, de fapt pura întâmplare îl duce la eșec în cele din urmă. Întâmplarea la nivelul istoriei, în primul caz (revoluția legată de numele lui Tudor Vladimirescu se putea produce cu câțiva ani mai devreme sau mai târziu și, la fel, venirea domniilor pământene), la nivelul destinelor omenești în cel de-al doilea (Micawber putea foarte bine să nu apară niciodată, orânduirea capitalistă n-a făcut niciodată o regulă din demascarea șarlataniei).

Interesant rămâne și faptul că atât Păturică, cât și Uriah, se formează caracterial în familie. Nici Filimon și nici Dickens nu insistă asupra acestui proces, dar ambii îl sugerează. Primul, indicând ocupațiile anterioare ale tatălui, al doilea - cuvintele mamei, care conțin adevărata matrice ce a generat vocabularul lui Uriah. "Uriah al meu de multă vreme așteaptă ziua asta, a urmat missis Heep. Se temea că n-o să veniți, pentru că prea suntem umili și neînsemnați.... Neînsemnați suntem, neînsemnați am fost și neînsemnați vom rămâne în vecii vecilor".

Seria adolescențelor corupte, transformate în mașină de parvenire, pare totuși uniformă, monotonă și stereotipă: ascunderea intențiilor, autoumilirea și capacitatea de a suporta umilința, construirea cu răbdare a plaselor în care urmează să cadă victimele. Sursa formării personalității este educația în familie, iar mediul - societatea vulnerabilă la metodele lor. Cu toate acestea, diferențele între eroi sunt importante, începând cu vârsta. Primul vine la curtea lui Andronache Tuzluc la 22 de ani, când nu mai are nimic important de învățat pentru a deveni un ciocoi veritabil, al doilea la 15 ani, când, pentru a deveni șarlatan, în condițiile societății capitaliste evoluate, era nevoie adesea de o instrucție serioasă.

De unde modelul acesta comportamental? L-au descoperit Nicolae Filimon sau Charles Dickens,fiecare în felul său, sau l-au preluat din altă parte? Cu siguranță că modelul exista în ambele culturi.

4. Seria adolescențelor vinovate

Este greu să-i imputăm lui Lazarillo de Tormes sau lui Simplicius Simplicissimus faptul că au ales un drum sau altul în viață. Nu prea aveau de ales. Nici lui Julien Sorel nu-i rămâne altceva de făcut decât să se agațe de soluțiile oferite de viață. De multe ori însă adolescența este în situația de a opta și, oricât de vinovată ar fi societatea pentru precaritatea soluțiilor oferite, o anume responsabilitate personală rămâne. Uneori mică, în raport cu cea a maturilor, alteori mare, vinovățiile intermediare fiind și ele, practic,foarte numeroase.

Un caz de adolescență vinovată, chiar dacă vina este mică, iar pedeapsa morală cu totul disproporționată, ni-l oferă **A.P.Cehov** în schița *Ordinul Ana*. Adolescența eroinei începe în condiții promițătoare, tatăl ei era profesor de liceu, iar mama, de condiție socială bună și, pe deasupra, rafinată în ceea ce privește gusturile. Se îmbrăca întodeauna după ultima modă și se ocupa cu aceeași grijă de Ana; în plus o învățase să vorbească franțuzește și să danseze. De la vârsta de 13 ani, o angajează guvernantă, desigur, în "marile familii".

Prea bogați nu erau, de vreme ce mama ei se pricepea să facă o rochie nouă dintr-una veche, să spele mănușile în benzină, să închirieze bijuterii și nu ezitase să-și facă fiica guvernantă, dar nici săraci, căci puteau mima luxul, iar invitația tatălui ei la balul guvernatorului indica un anumit statut social.

În mod normal, Ana se pregătea pentru o căsătorie reușită, care să-i permită să treacă din lumea aparențelor în cea a bunei stări reale, sau poate pentru o carieră similară cu cea a tatălui. Deci, în cel mai rău caz, Ana urma să mențină statutul social, cultural și economic al părinților, dar, de fapt, ea fusese pregătită pentru a-l depăși și avea calitățile necesare pentru a realiza această performanță, în lumea în care trăia, fără eforturi deosebite.

Totuși întâmplările neobișnuite fac și ele parte din viață și acestea nu sunt întotdeauna fericite. Ana are parte de această categorie de întâmplări: moartea mamei, degradarea treptată a tatălui din pricina beției, mizeria fizică pentru întreaga familie (*Ana mai avea doi frați mai mici decât ea). Doar doi din cei patru membri ai familiei* ar mai fi putut totuși reechilibra situația, în condiții mai grele decât cele din trecut, tatăl și Ana, ajunsă acum la 18 ani. Tatăl însă n-o mai putea face din pricina beției, iar Ana nu avea tăria necesară (trebuia să îngrijească un tată bețiv, să cârpească ciorapii fraților ei, să meargă în piață la cumpărături, să poarte pălării ieftine și pantofi rupți). Era nevoie de eroism pentru a depăși o astfel de situație, dar nici tatăl și nici fiica nu au dat dovadă de așa ceva. De altfel, efortul singular al Anei ar fi echilibrat situația la un nivel mult inferior celui anterior. Mai exista o soluție, să se mărite, pentru bani, cu un om mai în vârstă și bogat. Spre această soluție o mână totul: nepregătirea ei pentru a trăi pe picioare proprii, sărăcia familiei, frica de viață specifică copiilor supraprotejați, tiparele maritale ale vremii, influența "cumetrelor", care și pun la cale căsătoria.

Soluția găsită, eficientă în general, s-a dovedit însă eronată în cazul Anei. Ea intră în familia unui om bogat din înalta societate, dar acesta este zgârcit din cale-afară, încât scopul pentru care a făcut pasul respectiv nu a fost atins. A rămas, în schimb, cu un soț în vârstă, dizgrațios și imposibil de suportat, cu rușinea unei căsnicii din interes și cu perspectiva unei vieți ratate.

O nouă ieșire din situație nu mai este în puterea ei, nu mai are "ce vinde" pentru a îndrepta lucrurile, conturile par a fi încheiate. Dar, în societatea în care trăia adolescenta Ana, mai avea o posibilitate datorită educației și frumuseții ei fizice: viața

ușuratică. Aceasta îi rezolvă, într-adevăr, toate problemele, dar o dezumanizează. Acum își domină soțul. Celui de care se temea, care îi inspira silă și groază, îi putea spune acum răspicat: "- Ieși afară, dobitocule".

Schițele lui Cehov, spunea cândva G.Călinescu, sunt de o fantezie aristofanescă, de un comic dureros și, mai ales, de o îndrăzneală uimitoare. Ordinul Ana este fără îndoială o poveste dureroasă și foarte îndrăzneață, dar n-are nimic comic în ea, iar fantezia nu depășește anumite limite. De fapt, construcția schiței este riguroasă. Primul model de viață, cel însușit în familie, nu poate fi continuat: în fața pericolului de a cădea în mizerie întreaga familie, adolescenta Ana se sacrifică și optează pentru căsnicia din interes. Când și această variantă eșuează, toate celelalte dispar și o dată cu ele începe drama eroinei. Este o dramă puternică și firească, deoarece o nouă rezolvare a situației nu mai pare posibilă pentru eroină. De aici încolo, ea nu mai trăiește din proprie inițiativă, viața o târăște "valorificându-i" unele caracteristici fizice (frumusețea, grația, tinerețea), după regulile orașului gubernial în care se petrece acțiunea. Pentru Ana, mult mai semnificativă decât viața ușuratică pe care o duce, este înțelegerea bruscă a mecanismelor societății în mijlocul căreia trăiește. Reacția Anei este logică față de soțul ei, dar nu și față de propria familie. Uitarea propriilor frați, pentru care își sacrificase cândva chiar tinerețea este semnul unei "suprareacții", al unei centrări pe mijloace, al uitării scopului și, în același timp, indicatorul trecerii în paralogic, semn al unei dereglări adânci în sfera valorilor. Momentul final este semnificativ în această privință. Autorul remarcă "în treacăt" lucrul esențial pentru noua structură sufletească a eroinei: "la ceasul plimbărilor obișnuite de-a lungul străzii Staro-Kievskaia, membrii familiei sale o zăreau pe Ana trecând în trăsura trasă de doi cai, cu unul lăturos, și cu Artânov pe capră în locul vizitiului". Și tatăl și copiii o priveau, dar Ana nu mai avea ochi să-i vadă.

Adolescența nepregătită (sau pregătită greșit) pentru viață se răzbună și cele mai grave consecințe apar în sfera valorilor. Dereglarea lor duce, în final, la dezumanizare. Aceasta este lecția lui Cehov. Ana a ales singură noul drum, constrânsă de împrejurări și într-un moment al vieții când nu era în măsură să o facă cu tot discernământul, iar opțiunea s-a dovedit a fi greșită, căci totul se va desfășura altfel decât a presupus ea și urmează sancțiunea: ratarea unei vieți atât de promițătoare la începuturile ei.

Da, în anumite condiții, strategiile de abordare a vieții de către adolescenți pot duce la eșec, chiar dacă acestea derivă din modele de viață însușite în familie. Există totuși un spațiu al deciziei în cazul Anei, aceasta fiind luată "pe cont propriu", atunci când hotărăște să se căsătorească din interes; din acest motiv responsabilitatea și vina ei sunt reale. Dar dincolo de greșeala eroinei, Cehov proiectează o societate degradată și necruțătoare. O dată scăpate din mână frânele destinului propriu, această lume valorifică rapid adolescența după o tehnică sumară dar precisă și Ana își urmează implacabil drumul ei pe itinerariile fixate demult în structura lumii în care trăia și în alegerea cărora gradele de libertate erau minime.

Dar vina ei rămâne, căci ar fi putut renunța la o căsătorie nepotrivită, acceptând o viață simplă și muncind. N-a făcut-o și, cel puțin în parte, gresceala îi aparține, chiar dacă aceasta este mult mai mică decât a "celorlalți". Faptul trebuie totuși remarcat. El se dovedește deosebit de important în societatea industrială, unde o anume libertate de decizie este o realitate, chiar când pregătirea pentru a o lua este cu totul precară. În alegerea drumului în viață, vom întâlni adesea momente de decizie personală (le-a avut și Julien Sorel și David Copperfield) și le vor avea în tot mai mare măsură adolescenții din epocile care vor urma. Sfârșitul epocii industriale va face din lărgirea acestui spațiu chiar baza separării valorilor tinerilor de cele ale adulților, în unele cazuri, firește, dar destul de importante dacă ne gândim la refuzul de a purta războaie nedrepte sau de a se angaja în altele drepte, la respingerea valorilor societăților în care trăiesc (mișcările de tineret cunoscute în S.U.A., Franța și în alte părți ale lumii) etc.

În Ordinul Ana. Cehov ne prezintă capul de serie al adolescentelor vinovate. Firește, altfel, seria adolescențelor vinovate este numai o direcție de evoluție a spațiului decizional la această vârstă. O analiză mai amănunțită, atât în sens pozitiv și constructiv, cât și în sens negativ reclamă un studiu special. Un exemplu din seria adolescențelor exemplare vom analiza în cele ce urmează, pornind de la cazul lui Alioșa Karamazov din romanul *Frații Karamazov* de **F.M.Dostoievski**.

5. Ciudatul efect invers al degradării morale asupra adolescenței: Alioșa Karamazov

Cel puțin în cazul lui Dostoievski este greu de afirmat că nu a sesizat adolescența ca perioadă de vârstă cu caracteristicile ei specifice. El a zugrăvit mulți adolescenți, dintre care Alioșa Karamazov se detașează prin ineditul structurii sale sufletești. Devenită placă turnantă a evoluției personalității în societatea industrială, adolescența avea să cristalizeze și contrastul fundamental dintre puritate și decădere: puritatea morală a tradiției, a modelelor umane superioare, interiorizate, a "binelui" și "frumosului" și decăderea moravurilor, specifică "celuilalt" șir de modele - negative -, prezente și ele în variante numeroase. Într-un anumit fel, puritatea adolescenței va depune o mărturie tristă asupra degradării umane, care însoțește societatea industrială cu fiecare caz în parte: "puritatea care rezistă până la capăt", "puritatea întinată", "puritatea transformată în contrariul ei în procesul de socializare", "vulnerabilitatea purității care nu se poate apăra de rău" etc. Romanele lui Dickens, cele ale lui Dreiser, iar mai târziu literatura generației "zdruncinate", a celei "pierdute" etc., va insista îndelung asupra adolescenței agresate de societate. Dostoievski este capătul de serie al "adolescențelor pure", iar Alioșa Karamazov - reprezentantul cel mai "construit", unul din exemplarele celebre. Puritatea lui Lucien de Rubempré, eroul lui **Balzac** din *Iluzii pierdute*, a adolescenților lui Dickens, care reușesc să rămână astfel în mijlocul unei societăți care numai exemple potrivite în acest sens nu oferea, sunt doar câteva ilustrări ale acestei realități.

"Reflectarea inversă" este una din ciudățeniile omului, exprimând marele grad de autonomie al personalității indivizilor. Dostoievski ne oferă, poate, exemplul cel mai dramatic, perfect real, existent, dar atât de dificil de înțeles încât nici nu ne miră faptul că prejudecățile abundă, Alioșa Karamazov fiind considerat uneori o simplă schemă logică "agățată" de o anume biologie umană pentru a-i da o aparență de viață. Dar lucrurile nu stau astfel; în fond, nu tot ceea ce nu putem explica este neapărat schematic și nerealizat. Există destule cazuri în care nu se respectă regulile: "ce naște din pisică șoareci mănâncă", "așchia nu sare departe de trunchi" etc. Altfel, cum să ne explicăm "devierea de la matcă", în sens pozitiv sau negativ, a atâtor adolescenți? Alioșa Karamazov este unul dintre ei și indiferent de rolul ce i-a hărăzit Dostoievski în ansamblul concepției sale despre lume, nu-i putem nega autenticitatea și forța. Firește, un astfel de adolescent, în condițiile societății vremii, sfârșește trist, în claustrare și iluzia perfecțiunii, adică în mânăstire sau prin reîntoarcerea în imperiul dezadaptării și al psihiatriei, așa cum o va sfârși mai târziu și tânărul prinț Mâșkin. În fond, rezolvările pozitive pe drumul păstrării purității rămân rare, fiind considerate extreme ale vieții, dar nu mai puțin semnificative pentru istoria adolescenței. Cazul lui Alioșa Karamazov este tipic în această privință, iar analogia cu textele biblice nu ne spune nimic deosebit, în orice caz nimic defavorabil, căci puritatea hieratică este și ea, în fond, o reprezentare stilizată a realului, elementul mistic fiind, de fapt, supraadăugat.

Dar să urmărim evoluția lui Alioșa Karamazov. Iată ce ne spune Dostoievski despre el: "De la bun început mă simt dator să vă spun că (Alioșa - n.n.) nu era nicidecum un fanatic, nici măcar - cel puțin așa îmi face impresia - un mistic (...) Alioșa, în sufletul căruia încolțise de timpuriu dragostea față de semenii lui, se hotărâse să ia calea mânăstirii, singura ce-i captivase imaginația, oferind inimii sale zbuciumate un ideal, acela de a ieși din bezna răutății omenești la lumina iubirii". Și cu acestea Dostoievski ne-a spus totul, căci, cel puțin teoretic, puritatea extremă nu putea sfârși altfel decât prin claustrare și izolare de oameni, mânăstirea fiind și ea o soluție, o tristă soluție finală. Viziunea lui Dostoievski este însă mai profundă și, în felul ei , deloc psihologistă. Alioșa va trebui să meargă "în lume", la îndemnul mentorului său spiritual, la fel de pur ca și el, pentru a o influența, căci în liniile ei complicate de influență, nu numai răul, ci și binele iradiază. El nu schimbă lumea, dar nici răul nu poate să învingă mereu, un anume echilibru pare a se menține în societate, chiar dacă nu la același nivel. Alioșa este, în viziunea lui Dostoievski, unul dintre "agenții binelui" și el are toate atributele necesare pentru aceasta. Căci lui "îi erau dragi oamenii; toată viața avea să păstreze o încredere oarbă în ei, fără ca, pentru asta, să-l fi socotit cineva vreodată prost sau naiv". Dostoievski este primul mare scriitor care face din adolescent un apostol al binelui. Până și desfrânatul său tată (Feodor Pavlovici Karamazov), pe care nimic nu-l impresionase pe calea decăderii sale morale, este uimit și zdruncinat de structura sufletească a lui Alioșa. După ce îl primește cu suspiciune, revarsă asupra lui tot ce putea fi mai bun într-un astfel de om. Dostoievski ne spune că bătrânul Karamazov ajunsese "să nu-l mai slăbească o clipă, îmbrățișându-l și sărutându-l mereu,

ce-i drept, cu o duioşie de beţiv, în momentele de efuziune, provocată de un pahar mai mult, dar în acelaşi timp şi cu o dragoste vădită, sinceră, adâncă, aşa cum nu fusese în stare, probabil, să iubească pe nimeni până atunci (...)

Sunt numeroase pasajele în care autorul se referă la forţa de iradiere a umanului cu care era dotat Alioşa Karamazov. Colegii de şcoală, neamurile sau străinii care îl cunoscuseră, mirenii şi călugării, cu toţii îl îndrăgesc şi, mai mult, se simt contaminaţi de umanitatea lui. De această forţă îşi dă seama starcţul Zosima, care îi porunceşte să plece din mânăstire", să meargă "în lume" fiindcă ceilalţi au nevoie de pilda umanităţii lui, în care raţionalitatea nu este deloc absentă. Întrebarea "din final" a lui Alioşa este esenţială pentru înţelegerea mesajului pe care ni-l transmite eroul: "de ce am fi răi?" Şi trebuie să recunoaştem că el este de o valoare umanistă deosebită. Iar a fi bun, însemna, pentru Alioşa, a avea sufletul mare şi viteaz, a fi inteligent, îndrăzneţ, generos şi curajos, aceste calităţi fiind chiar condiţia unei vieţi frumoase.

Este suficient să punem faţă în faţă valorile societăţii industriale de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi dintotdeauna, cu cele enunţate şi personificate de Alioşa Karamazov pentru a înţelege că nu sunt deloc compatibile. Fără să vrem ne gândim la Galsworthy şi la convingerea lui că pasiunea, dragostea săpau adânc temeliile noii societăţi, barându-i dezumanizarea excesivă. În acest context, David Copperfield, Fleur, Alioşa Karamazov exprimă, în felul lor, un protest uman surprinzător de puternic împotriva societăţii vremii, iradiază noblеţe sufletească şi neacceptarea răului de la sine înţeles. Uluiţi în faţa acestei galerii de eroi, oamenii vremii vor citi şi aprecia acest gen de literatură, vor tresări în faţa ei şi poate, mai presus de toate, nu vor mai accepta, ca pe un lucru de la sine înţeles, existenţa răului în lume.

Pentru teoria adolescenţei, Dostoievski reprezintă o sursă excepţională de cunoaştere. La punctul de trecere dinspre copilărie spre starea de adult, adolescenţa reprezintă binele şi răul, frumosul şi urâtul din societate, disociind ceea ce ne apare în mod obişnuit amestecat şi amorf. Presiunea adolescenţelor pure asupra societăţii este astfel demonstrată şi ea este reală şi puternică. Aşa numita "adolescenţă a valorilor", adică transmisia lor "de jos în sus", de la tânăra generaţie la cea adultă, a fost întotdeauna o realitate, epoca modernă nefăcând altceva decât să o teoretizeze, mai ales prin Margaret Mead.

6. Seria adolescenţelor industriale în opera lui Dreiser

Oricât ar părea de ciudat, seria propriu-zisă a adolescenţelor industriale nu începe cu Dickens, nici cu Balzac sau Hugo şi nici cu Dostoievski, ci cu Dreiser, nu în Europa, ci în America. Cauza este azi limpede. America de la sfârşitul secolului al XIX-lea a fost ţara care a experimentat prima, şi în mod acut, explozia industrială, adică tocmai ceea ce în multe alte ţări va avea loc în plin secol al XX-lea sau, în alte cazuri, chiar mai târziu. Explozia industrială aduce după sine pe cea urbană şi ea este, într-adevăr, impresionantă. Oraşul Chicago, pentru a lua un singur exemplu semnificativ, avea în 1833 un număr de

350 de locuitori; era un sat oarecare. În 1870 avea 300 000 de locuitori, în 1886 depăşise 500 000, iar în 1890 trecuse de un milion. Lucrurile se petrec astfel în foarte multe oraşe: tinerii, mai ales, vin din toate părţile şi îngroaşă numărul muncitorilor industriali şi al celor din sfera serviciilor. Aici, la oraş, ei iau totul ce la capăt, iar "ponderea noului" devine atât de mare, încât viaţa anterioară, experienţa acumulată nu mai au nici o importanţă. Acesta este cazul lui Carrie Meeber şi al mai multor eroi tineri din opera lui Dreiser. Ca şi America, aceştia au un trecut firav şi toţi se îmbulzesc pe drumul ce le stă în faţă, puţin sau deloc pregătiţi pentru a-l parcurge şi ignorând total ceea ce lăsau în urmă.

În lumea eroilor lui Dreiser nu vom mai constata contrastul dintre viaţa spirituală, bogată şi nevinovată, a copilăriei şi adolescenţei şi valorile brutale ale societăţii industriale, căci dezvoltarea industrială "cheamă economic şi aspiraţional" mase mari ţărăneşti cărora le oferă posibilităţi de trai modeste, dar superioare celor cunoscute în satul natal. Trecerea de la sat la oraş reprezintă un progres material cert şi nu este de mirare că eroii sunt atraşi de "mirajul oraşului" ca de un magnet. Iată, de ce, spre deosebire de Dickens sau Hugo, Dreiser va face pur şi simplu sociologie în opera sa. La aceasta îl îndeamnă realitatea industrială americană, dar, cu siguranţă, şi faptul că aceasta era prea nouă pentru a avea sensibilităţile umaniste ale bătrânului continent, iar "noii barbari", cum aveau să fie numiţi uneori marii bogătaşi, nu aveau inhibiţii de nici un fel. În orice caz, nu literatura sau arta avea să-i înduioşeze şi să determine descreşterea spiritului lor industrial. Adolescenţii lui Dreiser par, în aceste condiţii, mai degrabă cazuri scoase din dosarele unei veritabile cercetări de teren, sociale sau juridice, ceva mai amplificate, şi nu este de mirare că acest Balzac al Americii va fi înţeles mai greu, într-un timp mai îndelungat şi niciodată complet până când omenirea însăşi nu va cunoaşte o întreagă serie de alte explozii industriale, ceea ce se va întâmpla destul de frecvent, dar ceva mai târziu în Europa şi în alte părţi ale lumii.

Carrie Meeber, eroina romanului cu acelaşi nume, de Theodor Dreiser * pleacă la oraş la 18 ani, deci la vârsta adolescenţei. Oraşul se numeşte Chicago şi el se afla - cum am văzut - într-o fază de dezvoltare explozivă. Ceea ce avea să întâmpine aici nu se mai încadra în tiparele vârstelor tradiţionale, ci era un fel de reluare a adolescenţei de la început, ba chiar mai de timpuriu. Primele reacţii ale eroinei sunt, de fapt, de tipul celor din mica copilăriei, când individul descoperă lumea. Dreiser nu ezită chiar să pună semnul egalităţii între vârsta copilăriei şi genul de experienţă pe care îl oferă oraşul pentru cel neavizat. "Pentru un copil, pentru o fiinţă înzestrată cu imaginaţie sau pentru cel cu desăvârşire neumblat prin lume, clipa când se apropie pentru prima oară de o metropolă e ceva minunat". Toate lucrurile sunt noi pentru cel în cauză, ca şi pentru oricare copil: străzile, casele, teatrele, sălile mari, petrecerile, profesiile, relaţiile umane etc. "Vraja pluteşte în aer" şi nu ne-am mira dacă, în alte condiţii, Carrie Meeber ar fi început-o cu întrebările din copilărie, cu epoca lui ce este?, de ce?. Firesţe, nu pune aceste întrebări, ştie că sunt ale copilăriei, iar ea nu mai

---

* **Theodor Dreiser**. *Carrie Meeber*. Bucureşti, Editura Pentru Literatura Universală, 1962.

este un copil, dar Drouet, tânărul întâlnit în tren, îi descrie oraşul ca şi când aceste întrebări ar fi fost puse. "Ăsta-i nord-vestul Chicago-ului . . . Acolo-i râul Chicago... " etc. E destul să coboare însă din tren pentru ca oraşul să o confrunte cu o altă faţă a lui. "În mijlocul acelui labirint zgomotos şi străin simţi cum o ia de mână realitatea rece. Pierise lumea de lumină şi voioşie. N-o mai aştepta un şir de plăceri. Soră-sa parcă aducea cu ea o mare parte din asprimea întunecată a eforturilor şi a trudei".

La plecarea din satul ei, eroina dispunea de foarte puţin în toate privinţele. Avutul ei era "un cufăraş" şi o "valijoară din imitaţie ieftină de piele de şarpe. Mai avea într-o cutie de carton o mică gustare iar într-o punguliţă de piele galbenă, în afară de biletul de tren, un petic de hârtie cu adresa soră-si din Van Buren Street şi patru dolari". Ca bagaj spiritual, dispunea de "o gândire rudimentară", era "dominată de interesul personal, exaltată de închipuiri tinereşti", nu citea cărţi, n-avea cultură generală, nu ştia să se poarte orăşeneşte, dar era relativ frumoasă şi poseda o anume inteligenţă nativă, ca alţi tineri şi tinere de condiţia ei. Carrie era, de fapt, "un exemplu reprezentativ al clasei mijlocii americane la două generaţii de la imigrare". Scopul plecării la oraş era să se căpătuiască, cum ne spune Dreiser; "năzuia să parvină materialiceşte".

Suntem în anul 1889 şi oraşul spre care se îndreaptă adolescenta Carrie este Chicago, oraş aflat în plină explozie industrială şi demografică: avea, pe atunci, circa o jumătate de milion de locuitori şi primea anual încă cincizeci de mii. Fără să vrem ne gândim la "Marşul cărămizilor şi al mortarului", la tabloul lui Cruikshank asupra căruia insistă Toynbee,* descriind, mai târziu, evoluţia oraşelor, la Londra eroilor lui Dickens, la marile oraşe industriale din întreaga lume. Ca şi alte metropole, Chicago era, cum bine arată Dreiser, un fel de magnet "care atrăgea din toate părţile pe cei plini de nădejdi şi pe cei ce-şi pierduseră nădejdile, pe cei care voiau să facă avere de aici înainte şi pe cei ale căror averi şi afaceri atinseseră aiurea o stare de dezastru".

Când o fată de 18 ani îşi părăseşte casa părintească se întâmplă, după Dreiser, unul din două lucruri: dă de oameni cumsecade şi ajunge bine sau adoptă în grabă concepţia despre virtute a marilor oraşe şi decade. Dar ce se va întâmpla cu Carrie? Va reuşi oare sau va eşua? Orice tip de analiză se justifică: se pot da exemple de adolescenţi care au început-o săraci şi au ajuns bogaţi, de adolescenţi care rămân săraci tot restul vieţii, de cazuri în care decad sau pur şi simplu devin delincvenţi. Da, toate pistele sunt deschise, chiar dacă nu cu acelaşi grad de probabilitate. Numai câţiva se îmbogăţesc, parcă spre a justifica speranţele, în genul în care o fac jocurile de noroc sau loteriile tuturor vremurilor. Statisticile sunt mai semnificative decât romanele, în această privinţă; de aceea, în cazul adolescentei Carrie Meeber contează mai puţin "finalul", decât evoluţia personajului.

Carry Meeber intră în Chicago ca multe alte milioane de adolescenţi ai epocii industriale, iar sentimentele, trăirile ei ilustrează o pagină de o mare valoare antropologică pe care ne-o oferă literatura. O zonă de cunoaştere în faţa căreia ştiinţele experimentale

* **Arnold Toynbee.** *Oraşele în mişcare*. Bucureşti, Editura Politică, 1979, p.23.

se opresc, "instrumentele" lor de analiză nemaifiind bune de nimic. Le iau locul experienţa scriitorului, sensibilitatea, documentarea şi talentul. Iar rezultatul este conştientizarea unui univers spiritual inedit, de mare interes pentru cunoaşterea omului, în general. Carrie Meeber intră în oraşul Chicago "cu sufletul tulburat de un fel de spaimă", înelegea că "singură, departe de casă, se năpustea într-un ocean de viaţă şi frământare", eroina "nu-şi putea stăpâni o uşoară senzaţie de înnec şi inima îi bătea atât de puternic încât aproape că-i venea rău". Dreiser nu se poate opri să nu observe: ". . . era singură, o biată făptură singuratică, pierdută pe o mare zbuciumată şi nepăsătoare". Perspective? "Vânzătoare într-o prăvălie sau lucrătoare într-un atelier. . . ".

În marele oraş, adolescenta Carrie redescoperă ceea ce era de prevăzut: o lume complet necunoscută ei. Noile informaţii "cad pe loc gol", comparaţiile nu sunt posibile, reperele slabe, întreaga experienţă anterioară rămâne nefolositoare, aproape nimic din ceea ce ştia nu se potriveşte cu actuala situaţie. A veni la oraş, la această vârstă, înseamnă, de fapt, să te naşti a doua oară. Dar nu-ţi mai poţi reface normal etapele de vârstă, sări peste ele sau, cel mai frecvent, "le amesteci". Carrie Meeber caută de lucru, de pildă, dar felul în care o face este semnificativ nu numai pentru o întreagă epocă istorică, ci şi pentru o "întreagă antropologie". Ea încearcă tot felul de trăiri, de la cele specifice micii copilării (curiozitate, capacitatea de reluare a încercărilor etc.) şi până la cele ale adultului. Iată întreaga gamă de sentimente trăite: ruşine, teamă, pândă, simulare, reacţii neadaptative, mirare, pierderea curajului, şovăială, neputinţă, laşitate, umilinţă, deznădejde. "Ajunsă dincolo de râu, în cartierul comerţului engros, privi în juru-i să găsească o uşă potrivită unde să intre şi să ceară de lucru. Pe când se uita gânditoare la vitrinele largi şi la firmele impunătoare, îşi dădu seama că oamenii o privesc şi o iau drept ceea ce, de fapt, era: o fată care căuta o slujbă. Nu mai făcuse asta niciodată până atunci şi n-avea curaj. Ca să înlăture ruşinea nelămurită ce o simţea, de a fi surprinsă iscodind după serviciu, grăbi pasul şi luă aerul nepăsător pe care presupunea că-l au cei cu ocupaţie. Trecu astfel pe lângă multe firme de manufactură şi de engros, fără să arunce o privire înăuntru. În sfârşit, după ce depăşise astfel câteva grupuri de blocuri, îşi dădu seama că procedând aşa nu va realiza nimic şi începu să privească iar în juru-i, dar fără a încetini pasul" etc.

Dreiser îi descrie apoi etapele parcurse: "la început săracă, naivă, emoţionându-se lesne, răspunzând cu dorinţă la tot ce vedea mai frumos în viaţă, dar având parcă în faţă un zid". Iar "când truda cinstită e nerentabilă şi anevoie de îndurat, când e o lungă, lungă cale ce niciodată nu duce la frumuseţe, ci doar istoveşte picioarele şi inima, când pornirii de a urma frumosul i se pun asemenea stavile încât până la urmă e părăsită calea preţuită şi e luat drumul hulit ce duce de-a dreptul la ţinta visurilor, cine va arunca prima piatră? Nu vreo pornire rea, ci dorul după ceva mai bun călăuzeşte adesea paşii celui ce greşeşte".

Dacă este să descifrăm aceste faze, atunci suntem obligaţi să acceptăm ideea că ele sunt în realitate un şir de "încercări şi erori" până când individul "se stabilizează" în cele

mai diferite situații imaginabile. Nimeni până la Dreiser nu a reușit să redea cu atâta forță consecințele morale ale contactului cu marele oraș. În astfel de cazuri, sentimentul de transplantare în altă lume este acut. Viața reală șterge și exclude experiența trecută.

Și nu rămâne nimic din ea? Se pare că totuși, da: regretele, o anume umanizare târzie și o tristețe profundă pentru condiția umană. Dar aceasta este, cu siguranță, numai o variantă, poate cea mai subtilă, asupra căreia insistă în romanul său Theodor Dreiser.

Jennie Gerhardt este o altă variantă de adolescentă americană de la sfârșitul secolului trecut. * Ea este un fel de Carrie Meeber cu câteva date biografice schimbate. Chiar și viața celor două adolescente se desfășoară cam în același timp - anii 80 ai secolului al XIX-lea. Sunt, desigur, și diferențe, unele de nuanță, altele însă esențiale. Jennie Gerhardt este nemțoaică și acest lucru se simte în modul în care își concepe viața, iar părinții ei sunt muncitori cinstiți și, pe deasupra, luterani, deci cu o morală severă.

La 18 ani, Jennie Gerhardt începe să muncească împreună cu mama ei, de fapt să spele covoarele și scările unui mare hotel. Portretul adolescentei Jennie este semnificativ pentru experiența ei anterioară. Ea este timidă, retrasă, rușinoasă, sensibilă, neinstruită, serioasă și echilibrată. Pe scurt, "o imagine atât de grăitoare a sărăciei","o fiică a sărăciei", "o mărturie a frumuseții în mizerie". Tatăl eroinei era muncitor sticlar și, pe deasupra, bolnav, iar cei șase frați trebuiau să participe într-un fel la efortul de supraviețuire. Unul din frați (Sebastian), ca ucenic, câștiga 4 dolari pe săptămână, mama, ca spălătoreasă, 3 dolari pe săptămână, ceilalți frați mai mici făceau și ei ce puteau. Hrana familiei? "Uneori fierbea o oală cu boabe și aceasta ajungea pentru o săptămână întreagă, aproape fără nici un alt fel de mâncare. De asemenea, o mămăligă era mai bună decât nimic și, dacă i se adăuga puțin lapte, însemna aproape o masă festivă. Cartofii prăjiți erau pentru ei cea mai scumpă dintre mâncărurile pe care și le puteau permite, iar cafeaua, un prilej de desfătare rară". Cărbunele necesar gospodăriei îl culegeau de pe liniile de cale ferată din zona depoului.

Orașul Columbus, unde trăiește adolescenta, are 50 000 de locuitori și un mare trafic de pasageri, iar hotelul (*Columbus House*), unde lucra, fiind de lux, dădea impresia unui adevărat lăcaș al bogăției: "Nu-i așa că e straşnic să fii bogat?" o întreabă Jennie pe mama sa. Firește că este așa, firește că bogăția reprezintă ținta supremă a vieții pentru cel flămând.

"- Aș fi vrut să fim bogați, murmură Jennie, ca pentru sine.

- Nu știu ce să fac. . . mărturisi mama oftând adânc. Nu cred că e ceva de mâncare în casă".

Iată distanța dintre dorință și realitate surprinsă lapidar și acut de Dreiser.

---

* **Theodor Dreiser.** *Jennie Gerhardt.* București, Editura Minerva, 1971.

Jennie admiră apoi camera de la hotel în care locuieşte senatorul Brander, este captivată de confortul şi luxul care îl înconjurau pe senator, de amabilitatea lui şi "cumplita silă de mizerie" pe care o trăia i se accentuează. Generozitatea lui Brander, firea lui sfârşiră prin a se impune adolescentei. Dragostea adolescentei are ca punct de plecare recunoştinţa, cea a senatorului - atracţia frumuseţii şi a tinereţii, capabile să-l întoarcă şi pe el spre trăiri uitate cam demult.

Dar explozia industrială americană de la sfîrşitul secolului trecut este plină de surprize şi ele apar şi în viaţa adolescentei Jennie Gerhardt: arestarea fratelui, moartea fostului senator Brander, perspectiva unui fiu nelegitim, alungarea din familie, într-o lume "în care, din veacul veacurilor, virtutea a dus o luptă zadarnică", iar epoca în care trăia Jennie era dintre cele mai nemiloase. Maturizarea adolescentei se accelerează în noile împrejurări mai ales că şirul prefacerilor continuă. Gerhardt tatăl pleacă la Youngstown, iar fratele ei Bass, la Cleveland. Hazardul continuă să-i arunce pe toţi în vâltoarea vieţii.

Desigur, Jennie decisese singură să-i cedeze lui Brander, putea să nu o facă, dar în anii '80 ai secolului trecut cei în cauză trebuiau să decidă într-un fel care numai favorabil nu putea fi adolescenţei. Dreptul de decizie era complet, doar că nu aveau ce alege, viaţa impune soluţiile ei, dezavantajoase pentru cei săraci. Singura raţiune valabilă este cea a doamnei Bracebridge: "După părerea mea, îi spune ea lui Jennie, e o prostie să nu profiţi de orice sprijin care te poate ajuta să devii ceea ce doreşti să fii". Şi toate acestea, cum remarcă Dreiser, i le spunea "în timp ce-şi dădea uşor cu ruj". Şi această filosofie i se impune lui Jennie, fiind pregătită pentru contaminarea cu ea, deşi era atât de străină de cea a austerului Gerhardt, tatăl ei. Baza reală a acestei concepţii, Dreiser o formulează magistral: "Trăim într-o epocă în care presiunea forţelor materiale este aproape irezistibilă: forţele spirituale sunt copleşite de acest şoc". Aceste forţe "uzează şi zăpăcesc intelectul şi simţul moral". Oricât de puternică şi de pură ar fi fost, Jennie Gerhardt n-ar fi putut rezista. Nici cetăţile cele mai tari nu rezistă la infinit, iar viaţa eroinei este un şir de asalturi neprevăzute, în faţa cărora morala tradiţională, oricât de puternică ar fi fost, trebuia abandonată. Regula era simplă: cedează sau mori de foame, cedează sau pierzi. Acesta este terenul pe care se instalează linia destinelor triste, în care factorii realmente întâmplători joacă un rol semnificativ; moartea copilului şi suferinţa în faţa unei vieţi ratate. Impresia finală a eroilor este cea formulată de unul din ei, Lester Kane: "viaţa e un fel de farsă . . . un spectacol stupid", iar oamenii "nişte pioni" ai ei. La "sfârşit", apare invariabil acelaşi refren: "N-a fost bine. N-am mers de la început pe calea pe care ar fi trebuit să mergem".

În felul lui, Dreiser este un Balzac al Americii, iar eroii rataţi din cărţile sale o serie târzie a aceluiaşi şir nesfârşit de adolescenţe ratate, jertfite, înăbuşite etc. Diferenţe sunt, desigur, dar în primul rând, de epocă. Ce ar fi istoria socială a Americii din perioada explozivă a dezvoltării ei industriale fără Dreiser? Şi nu trebuie să uităm că dacă este vorba despre "spaţiile umane" răvăşite de epoca industrială, America este mai tipică decât Franţa. În această perspectivă, Dreiser este un psiholog social neîntrecut,

iar adolescenții lui au o mare valoare istorică, deoarece America vremii, cum am mai remarcat, trecea printr-o serie de prefaceri atât de caracteristice secolului nostru.

Adevărata tragedie a adolescenței va fi deplin prezentată de **Dreiser** nu în *Carrie Meeber* și nici în *Jennie Gerhardt*, ci în *O tragedie americană*. *

Punctul de plecare al eroului principal, Clyde Griffiths, este asemănător cu cel al lui Simplicius Simplicissimus. Primul set de informații și comportamente interiorizate sunt de tip religios. Dar analogia nu merge mai departe. Mai întâi, Simplicissimus își însușise educația religioasă participând activ și cu dorința de a se instrui, apoi religia catolică, pe vremea lui Simplicissimus, era un lucru foarte serios, se bucura de un anumit prestigiu, de vreme ce și puternicii timpului se întorceau uneori la mânăstire fără să șocheze pe nimeni și a te pregăti pentru meseria de preot era un lucru de cinste. Și pe vremea lui Julien Sorel, lucrurile stăteau la fel, calea bisericească fiind una din pistele reale de parvenire.

Clyde Griffiths nu este însă un creștin ca oricare altul, ci un sectant, membrul uneia din acele secte ale Americii, numărând abia câteva zeci de adepți și care exprimă nu atât noi credințe, cât destrămarea morală și eșecul social al unui mare număr de oameni. Nimeni nu se înșeală asupra lui Clyde și a părinților săi, ei practică cu toții un fel de cerșetorie prost deghizată și este normal ca adolescentul Clyde să-și dea seama de acest lucru încă de la 12 ani. Adolescentul Simplicissimus nu dorea să intre în vâltoarea războiului de 30 de ani; acesta îl smulge fără voia lui și nu-i rămâne altceva de făcut decât să încerce să supraviețuiască, să rămână la suprafață fără să aleagă mișcările - acestea îi sunt impuse. Clyde dorea încă de la 12 ani să renunțe la modul de viață al familiei sale. Nu caracteristicile fizice îl făceau nepotrivit pentru un asemenea mod de viață, ca în cazul lui Julien Sorel, ci conștiința faptului că acesta este depășit, rudimentar, rușinos și incapabil să-l ridice pe om din mizeria condiției sale. Părinții săi nu reușiseră în viață și neavând altceva mai bun de făcut, deveniseră sectanți, își câștigau existența cântând, alături de copii, în plină stradă, imnuri religioase și înfruntând "nesfârșitul scepticism și nepăsarea generală ce stăpânește lumea". Adolescentul suportă, încă de timpuriu, când devine conștient de situație, ironiile covârstnicilor, sărăcia agresivă și sentimentul că ar putea să aibă și ar merita o altă soartă. Dispunea de unele însușiri care justificau pe drept această speranță, ca și Julien Sorel, eroul care "trăise" cu aproape un secol înaintea lui, în Franța.

Clyde Griffiths era chipeș la înfățișare, înzestrat cu o minte pătrunzătoare, ageră, cu o sensibilitate mai accentuată decât a celor de vârsta sa și se simțea atras de aspectele frumoase și plăcute ale vieții. El privea lumea prin prisma unei imaginații înflăcărate, clocotitoare, se gândea întruna: "cum s-ar putea ridica, de îndată ce i s-ar oferi prilejul, din starea în care se găsea", visa la locurile pe unde ar putea călători, la

---

* **Theodor Dreiser.** *O tragedie americană*. București, Editura Cartea Românească, 1971.

priveliştile pe care le-ar putea vedea şi la viaţa pe care ar putea-o duce "în cazul când s-ar ivi cutare sau cutare împrejurare favorabilă". De altfel, în familie nu l-ar fi aşteptat în viitor decât "apeluri continue după ajutoare" şi "rugăciuni şi mulţumiri" pentru ele.

Dar cum să păşeşti în viaţă fără o formaţie potrivită, fără şcoală, cu părinţi depăşiţi de viaţă? Încă de la 13 ani începuse să studieze pe furiş anunţurile din ziare şi înţelesese că peste tot se cereau oameni pricepuţi şi experimentaţi, tineri dornici să înveţe meserii. Numai că pe el nu-l atrăgeau meseriile, deoarece "credincios idealului ce stăpânea tineretul american, sau atitudinii americane generale faţă de viaţă", respingea muncile manuale. "Cum adică? Să conducă o maşină, să aşeze cărămizi, să înveţe meşteşugul dulgherului, al tencuitorului sau al instalatorului, când băieţi cu nimic mai înzestraţi decât el erau ajutori de farmacişti, contabili, funcţionari la bănci sau la societăţile pentru administrarea averilor imobiliare şi câte altele?". Dreiser spune mai departe: "Clyde era tot atât de vanitos şi de mândru pe cât era de sărac". Vârsta de 16 ani îi accentuează starea de nemulţumire, iar interesul pentru sexul opus este dublat de conştiinţa sărăciei sale, a îmbrăcăminţii sale nepotrivite.

După cum arată Dreiser, "înainte de a fi ajuns să câştige vreun ban prin propriile sale puteri (Clyde - n.n.) dorise totdeauna să aibă un guler mai bine croit, o cămaşă mai frumoasă, pantofi noi, un costum elegant, un palton impecabil, aşa cum aveau alţi băieţi. Ah, hainele noi, casele frumoase, ceasurile, inelele, acele de cravată cu care se mândreau unii băieţi! Nenumăraţi tineri de vârsta lui ajunseseră încă de pe acum să facă pe filfizonii!". Unii adolescenţi aveau chiar automobile, umblau însoţiţi de fete, iar el nu avea nimic.

Încotro s-o apuce pentru a realiza ceva, căci lângă părinţii lui nu era nimic de aşteptat. Calea a indicat-o chiar sora lui, mai mare cu 3 ani ca el, care a fugit cu un actor. Din acel moment, ştia ce-i rămâne de făcut.

Dar parvenirea pe cont propriu nu este una uşoară, mai ales la vârsta adolescenţei. Carrie Meeber plătise scump depăşirea statutului de muncitoare cu patru dolari şi jumătate pe săptămână şi toată viaţa ei va fi marcată de acest fapt, numai că un bărbat nu avea aceeaşi şansă pe care o are în mod obişnuit o adolescentă frumoasă. De aceea este corect să spunem că nu Carrie Meeber, ci Clyde Griffiths va păşi pe drumul cel mai lung şi mai plin de capcane al parvenirii, profitând de împrejurări şi exploatându-le în folosul său. Pe un astfel de drum, cu scrupulele nu obţii nimic şi, ca şi Julien Sorel, Clyde renunţă la ele dar, tot ca el, va eşua.

În momentul părăsirii familiei, Clyde dispunea, în afară de însuşiri fizice şi intelectuale, care îl favorizau, şi de o oarecare experienţă socială, dobândită în urma peregrinărilor sale prin oraş cu părinţii, în calitate de sectant militant, dar şi datorită câtorva meserii practicate fortuit: fusese câtva timp ajutorul unui distribuitor de ziare, vânzător temporar într-un magazin universal pentru săraci, desfăcuse lăzi şi despachetase mărfuri, fusese ucenic la un vânzător de răcoritoare, apoi chiar salariat al unui bufet. În

ultimul loc de muncă amintit învață cum se poartă un costum, comportamentele fetelor tinere, aude conversații pe teme la modă etc. La marele hotel Green Davidson şi-o continuă, adică într-un hotel pe care Dreiser îl caracterizează ca pe o "insulă a materialismului lacom, plin de un lux fals şi ţipător. . . ". Urmează contactul cu colegii de muncă, cu modul lor de viață specific oraşului Kansas City din al treilea deceniu al secolului nostru. "Noua sa slujbă de la Green Davidson îl făcea acum să vadă cu totul altfel modul cum trebuie să trăiască oamenii", acelaşi lucru îl va constata şi la Great Northern, căci aparența de bunăstare şi dorința de parvenire domină multe adolescențe ale vremii. Dreiser vorbeşte chiar de "un mod de viață care, din nefericire, îi ațâța puternic pofta de parvenire".

Numai că aceasta era mult prea puternică la Clyde în raport cu posibilitățile sale reale, iar tribulațiile eroului în căutarea ocaziilor prin care s-ar fi putut îmbogăți sunt impresionante. Pe drumul atingerii scopului propus, eroul va eşua în mod tragic şi acest fapt demistifică post-factum experiența adolescenței. Individul, în drum spre parvenire, renunță obligatoriu la orice bagaj moral, dar ajuns în faza de "în stare de orice" greşelile sunt inerente şi ele curmă adesea dramatic ascensiunea. Cauza este limpede: pe vârful piramidei economice nu pot să stea în mod firesc prea mulți oameni şi dacă acesta este țelul suprem al vieții lor, atunci este inevitabil ca marea majoritate să eşueze pe parcurs. În acest caz, drama nu mai este individuală, în primul rând, ci colectivă; ea priveşte o anumită orânduire socială, aflată într-un moment specific al evoluției sale. Iar dacă este vorba de America, țara care s-a dezvoltat exploziv în vremea lui Dreiser, atunci în loc de nefericirile umane provocate de dezvoltarea capitalismului se poate vorbi de o dramă americană într-o variantă acută când devine "tragedie americană".

Suntem în anul 1925 şi multe scene din romanul lui Dreiser ne amintesc de adolescenții din alte țări, ajunşi în masă pe străzile oraşelor. Cei mai mulți nu vor intra însă în servicii, ci chiar în producție, iar acolo nu există pre multe iluzii pentru adolescenți. Tragedii vor fi, chiar mai mari decât cea a lui Clyde Griffiths, dar de cu totul altă natură. Aceştia nu vor alerga după "meserii subțiri", ci vor căuta una în general, rătăcind de colo-colo în căutarea unui loc de muncă, când singurul lucru care se cerea era efortul fizic.

*

* *

Seria adolescențelor lui Dreiser este, firește, mult mai bogată decât cea prezentată de noi, dar scopul lucrării noastre se limitează doar la marcarea unui moment, şi anume, acela în care această vârstă începe să fie confruntată nu cu societatea industrială tradițională, ci cu cea în care dezvoltarea industrială începe să fie explozivă şi aceasta dă naştere unei tipologii adolescentine specifice. Carrie Meeber este "micuța căutătoare de noroc" sau "victima influenței hipnotice a marelui oraş". Jennie Gerhardt,

adolescenta însărcinată şi rămasă singură pentru a se descurca, Clyde Griffiths, cel ce sfârşeşte tragic pe drumul spre parvenire. Destinele altor adolescenţi sunt diferite, dar nu în mod esenţial. Sora lui Clyde Griffiths, de pildă, are o istorie apropiată de cea a lui Jennie Gerhardt. Ea fuge de acasă şi revine însărcinată. Rezumându-şi viaţa după plecarea de acasă, Esta îi va spune lui Clyde: " [. . .] am fost atât de proastă [. . .] şi am dus-o atât de greu! Iar acum, am căzut ca o pacoste pe capul mamei şi al vostru". Adolescenţii vremii plătesc scump experienţa pe care şi-o însuşesc în oraşul industrial care era Kansas City, pe atunci. Clyde o va spune singur: "Doamne, ce cruntă e viaţa! În ce lume aspră trăim! Căci seria experienţelor negative era mult mai variată şi el avusese posibilitatea să asiste la ea. Cunoscuse în hotelul în care a lucrat un timp destule fete foarte tinere şi inocente, părăsite după ce plătiseră vieţii singurul tribut major pe care îl puteau da la această vârstă, aşa cum văzuse şi cartiere muncitoreşti reduse la o adunătură de cocioabe şi destule adolescente abrutizate de muncă. Prietena lui Clyde, Hortense Briggs, îşi exploatează şi ea tinereţea, dar nu până la a ajunge în situaţia surorii lui. Hortense este mai bine pregătită, se pricepe să se apere şi să obţină ce doreşte - a reuşit să înveţe la timp. Ea profită pur şi simplu de cei care o plac fără a depăşi limitele decenţei, după standardele noii generaţii de tineri, nu ale părinţilor, oameni săraci, umili şi, în general, cu o morală severă. Iar cei pe care îi exploata erau, între alţii, naivii de genul lui Clyde. Jocul acesta de-a dragostea al Hortensei cu Clyde reprezintă un nou aspect al adolescenţei. Această realitate, imposibil de conceput în altă epocă, este rafinată, crudă şi, desigur, rentabilă.

Câteva trăsături par să-i unească totuşi pe adolescenţii lui Dreiser. Mai întâi, ei sunt de origine umilă, părinţii lor fiind săraci, oameni simpli şi, nu de puţine ori, muncitori. Dar copiii lor nu mai doresc să le urmeze exemplul, nu doresc să lucreze în fabrici, ci în sfera serviciilor, unde eleganţa vestimentară este obişnuită şi imitarea claselor de sus posibilă. În al doilea rând, ei vor să ajungă la o situaţie materială bună datorită hazardului şi inteligenţei proprii, aşa cum constată că se petrecuseră lucrurile cu alţi adolescenţi. Calităţile fizice şi psihice sunt solicitate din plin şi în toate direcţiile, de unde şi o a treia caracteristică a adolescenţei în scrierile lui Dreiser - responsabilitatea personală pentru drumul ales, cel puţin în anumite limite. Carrie Meeber ar fi putut deveni muncitoare, dar nu dorea acest lucru, i se părea prea puţin pentru ea; Esta fuge cu un actor în speranţa unei realizări sociale pe această cale; Bass îşi sfătuieşte sora să caute de lucru în prăvăliile şi magazinele universale, fabricile şi alte locuri de muncă "trebuiau să vină în al doilea rând". El însuşi, înainte de a ajunge la închisoare, ca hoţ, este un om al aparenţelor. Potrivit afirmaţiei lui Dreiser, Bass îşi formulase o filosofie a vieţii precis conturată. Pentru a reuşi, trebuie să faci ceva, să ai relaţii sau "cel puţin să pari a avea relaţii cu cei care erau primii în lumea mare". Hoinărea în preajma hotelului, care i se părea centrul oraşului, se îmbrăca bine, deşi cu mari eforturi, "se umfla în pene" împreună cu alţi "filfizoni" şi "oameni de nimic", cu care Bass se lua la întrecere. "Principalul criteriu" de apreciere "erau hainele", iar dacă "purtau inele şi ace de cravată, tot ceea ce făceau era bun". De fapt, Bass dorea să semene cu ei şi să

procedeze ca ei şi, astfel, "experienţa sa asupra celor mai uşuratice forme de viaţă se lărgea". El ajunge chiar să-i ceară surorii sale, Jennie, să nu lase să se vadă că îl cunoaşte, pentru a nu-l compromite.

Cu totul alta este soarta adolescenţei în sfera claselor de sus şi Dreiser o surprinde adesea. Societatea din oraşul Lycurgus avea "două vârfuri", cum le numeşte el: familiile bogate mai vechi şi mai conservatoare, care alcătuiau grupul "ultrarespectabil" al oraşului şi familiile mai noi: "fiii şi fiicele fabricanţilor de mezeluri, de cutii de conserve, de aspiratoare de praf, de lăzi şi coşuri de nuiele sau de maşini de scris, care constituiau o categorie destul de sigură, din punct de vedere financiar, dar reprezentau ceea ce putea fi socotit drept «societate uşuratică» a vieţii locale.

Tinerii aparţinând celei de-a doua categorii sociale "dansau prea mult, se duceau prea des la cabarete, făceau prea multe excursii cu maşinile prin oraşele vecine, fără să fie supravegheaţi mai îndeaproape".

Iată şi preocupările adolescentei Bella, care aparţine familiilor bogate vechi: "Auzi, mămico . . . familia Finchley are de gând să nu se mai ducă vara la vila lor de la lacul Greenwood, ci la lacul Twelfth, lângă Vârful Pinilor! Vor să-şi construiască acolo o vilă nouă" etc. Bella ştie aşezarea vilelor de vară ale altor familii, vrea ca şi părinţii ei să construiască o vială. Pentru ea, prima categorie de familii o alcătuiesc "demodaţii" pentru că nu au astfel de gusturi. "Societatea uşuratică" era cea cu luxul ostentativ, iar Bella, la 18 ani, înclina către ea.

Jessica, fiica lui Hurstwood, avea aproape 17 ani când o descrie Dreiser (în Carrie Meeber). Mergea la liceu, iar concepţiile ei de viaţă erau "acelea ale unei patriciene". "Îi plăcea îmbrăcămintea frumoasă şi avea mereu pretenţii la acest capitol. O preocupa amorul şi gândul de a-şi întemeia un cămin luxos". Modelul ei de viaţă? Cel de "deasupra". "La şcoală se întâlnea cu fete ai căror părinţi erau cu adevărat bogaţi, ai căror taţi aveau în oraş reputaţia de coasociaţi sau proprietari ai unor firme solide. Acele fete îşi dădeau aere potrivite caselor bogate din care proveneau. Erau singurele din şcoală care o interesau pe Jessica".

Mentalitatea? Herbert Crane, un coleg de liceu, îi face curte, dar este pentru ea "un nimic". De ce? Fiindcă este "un sărăntoc".

Un alt adolescent, Lester Kane, intră în afaceri pe lângă tatăl său, la 18 ani. La această vârstă are o concepţie formată despre viaţă bazată pe "acceptarea tacită a condiţiilor sociale, aşa cum sunt ele, acceptare moderată de o oarecare apreciere personală cu privire la ceea ce e just şi nejust în atitudinea individuală".

Adolescenţele de mai sus lărgesc mult tipologia ce se poate reconstitui pornind de la opera lui Dreiser. Alături de "căutătorii de noroc", de "adolescentele părăsite!, apar "şmecherii" (genul Hortense Brigge), "brezăierii" de genul lui Bass, "fiii unor părinţi bogaţi, încadraţi în afaceri" etc.

Sunt variante cu care ne vom întâlni mereu de-a lungul secolului al XX-lea, dar cărora li se vor adăuga şi altele, numeroase şi nuanţate. Dar începutul este făcut şi opera lui Dreiser este prima expresie majoră a acestei noi realităţi, care va marca dezvoltarea explozivă a industriei în cele mai diferite ţări.

7. Momente esenţiale în evoluţia adolescenţei din vremea noastră oglindite în literatură

Secolul al XX-lea se va preocupa de adolescenţă nu numai în limitele literaturii, ci şi pornind de la cercetări în cele mai diferite ştiinţe. Cu toate acestea, contribuţia literaturii rămâne importantă şi, cel puţin în câteva cazuri, va trebui avută în vedere. Ne referim la acele categorii care s-au constituit în "cohorte" distincte şi care s-au impus conştiinţei sociale în modul cel mai direct cu putinţă: adolescenţii ruinaţi de război şi cei care au trecut la forme organizate de protest împotriva societăţii capitaliste. Cercetarea socială - aşa cum vom vedea într-o altă secţiune a acestui capitol - ne va completa imaginea până la nivelul posibil, ţinând seama de vastitatea problemei şi de faptul că evoluţia adolescenţei industriale nu este deloc încheiată, chiar dacă în unele ţări, elementele noi, ţinând de epoca post-industrială, şi-au şi făcut apariţia.

Adolescenţe ruinate

Cel de-al doilea război mondial a însemnat pentru întreaga omenire o lovitură globală şi totală. Toată lumea a suferit în timpul lui, dar cei care l-au dus au fost adolescenţii şi tinerii. Ei au murit, în primul rând, pe câmpurile de luptă, ei au fost schilodiţi în toate chipurile, ei au fost cei obligaţi să trăiască sub ameninţarea continuă a morţii şi tot ei au suportat foamea, frigul, efortul prelungit până la absurd, dezumanizarea organizată. Iar, în final, la încheierea războiului, tot ei au suportat dezastrul: ruina oraşelor, destrămarea familiilor, pierderea celor dragi, dezorientarea şi neputinţa în faţa a ceea ce guvernele au hotărât.

Dar, de data aceasta, sfârşitul războiului nu i-a mai prins nepregătiţi, prea mulţi adolescenţi şi tineri erau şcoliţi pentru a nu scăpa un număr mare dintre ei, suficient de mare pentru ca din rândul lor să poată apărea acea generaţie unică de scriitori, capabili "să privească înapoi cu mânie", să condamne crima comisă împotriva lor şi să avertizeze în ceea ce priveşte viitorul.

Toate ţările au avut o astfel de literatură, dar cea germană rămâne de excepţie, poate pentru faptul că sacrificarea tinerilor, în Germania, a fost cea mai absurdă din toate, idealurile lor - cele mai falsificate, viitorul lor - cel mai compromis. Nu întâmplător, manifestul cuprins în una din lucrările postume ale lui Borchert se adresează tuturor categoriilor sociale pentru a le arăta cum să acţioneze în viitor pentru a evita războiul şi a nu se repeta erorile fatale ale trecutului.

Şi, oricum am privi această literatură, ea rămâne o mare realizare a lumii postbelice, plină de un umanism întunecat şi prevenitor. *Trümmerliteratur* (literatura ruinelor) sau *Kahlschlagliteratur* (literatura care izbeşte în moalele capului) au numit-o germanii, şi pe drept cuvânt. Cohortele de adolescenţi şi tineri care au trăit şi au participat la război şi care i-au supravieţuit, nu-l vor uita niciodată, lăsând mărturie posterităţii un document uman de o mare semnificaţie, care va influenţa mult timp tineretul occidental, fiind, în parte, la originea acelor mişcări pe care Malreaux se căznea zadarnic să le încadreze în tiparele istorice cunoscute atunci când au luat forma unor revolte deschise în Franţa.

Adolescenţa a fost ruptă brutal şi despărţită pentru totdeauna de lumea în care îşi desfăşurase ciclurile anterioare ale vieţii şi aruncată într-una complet nouă. În noile condiţii, nimic nu se mai potrivea din cele învăţate anterior, totul trebuia luat de la început şi încă într-un ritm alert şi în condiţii necruţătoare. Spaţiul se limitează la interiorul cazărmilor, la drumurile nesfârşite parcurse după inamic sau cu el în spate, la celulele şi curţile închisorilor etc. Timpul se condensează şi el ameninţător, speranţa de supravieţuire limitându-se tot mai mult pe măsură ce flăcările fronturilor şi ameninţările terorii deveneau mai intense. Viaţa sufletească se închide adânc sub mormanele de ruine ale războiului, furişându-se rar în fantastice vise.

Sfârşitul războiului le schimbă, încă o dată şi la fel de radical, condiţiile de existenţă şi urmează să o ia iarăşi de la capăt. Şi cei mai mulţi nu mai au putere să o facă. Conştientizarea situaţiei şi căutarea disperată a unei soluţii reprezintă reacţia firească la început de drum, un nou început de drum, pe care - scăpaţi din chingile terorii - adolescenţii întârziaţi nu mai vor să-l parcurgă, deşi înţeleg că nici de data aceasta nu vor avea altă soluţie. Cel puţin însă acum vor putea spune tot ceea ce simt, aruncând în faţa propriului popor, a lumii şi a universului întreg fantastica lor acumulare de ură, neputinţă, frică, dorinţă, deziluzie, descumpănire, suferinţă, dezamăgire, disperare, durere, incapacitatea de readaptare. Aceasta este esenţa creaţiei lui Borchert şi, în parte, a lui Böll şi a atâtor altor scriitori şi gânditori germani de după război. Dintre ei, Wolfgang Borchert este, fără îndoială, cel mai impresionant. "Suntem o generaţie fără tradiţie şi fără adâncime. Adâncimea noastră este prăpastie. Suntem generaţia fără noroc, fără patrie . . . Soarele nostru este sărăcăcios, dragostea noastră plină de cruzime şi tinereţea noastră fără tinereţe". Am fost "aruncaţi de pe banda rulantă a copilăriei într-o lume pe care ei ne-au pregătit-o şi pentru care tot ei ne disprețuiesc". *

O generaţie "fără tradiţie, fără patrie" şi "fără Dumnezeu", "fără întoarcere-acasă", deoarece "nu avem ceva la care să ne întoarcem".

La 20 de ani, Timm, unul din eroii lui Borchert, invidiază ciorile care au seara unde să tragă ("Ciorile, mă, astea, o duc bine", "Ciorile zboară seara acasă").

---

* **Wolfgang Borchert.** *Generaţia fără rămas bun.* În volumul: *Păpădia.* Bucureşti, Editura pentru Literatură Universală , 1964, p. 46.

Este un erou căzut în nepăsare, înstrăinat şi însingurat". "Şi buzele subţiri ale lui Timm erau dungi triste pe faţa lată, dungi singuratice, plămădite din douăzeci de ani, înfometate şi subţiate de numeroase amărăciuni timpurii".

Iată portretul unui alt erou de 20 de ani din schiţa "Ceasul de bucătărie".

"Îl zăriră încă de departe (. . .) fiindcă avea ceva deosebit. Faţa lui era foarte bătrână, dar după felul cum umbla se vedea că avea numai vreo douăzeci de ani". Unul din cei cărora nu le-a mai rămas nimic, dar care s-au agăţat de ceva totuşi din ceea ce a fost altădată, de fostul lor ceas de bucătărie. Stricat, desigur, dar care păstra pentru el amintirea vieţii de altădată. O viaţă obişnuită, dar care acum îi apare ca un paradis.

Iată şi un portret colectiv din schiţa "În mai, în mai cântă cucul": "Strada ne aparţine. Stelele de deasupra şi pietrele încălzite la soare de dedesubt. Vântul îngânându-şi melopeea şi piatra mirosind a pământ. Strada ne aparţine. Ne-am pierdut inima, candoarea, mama, am pierdut casa şi războiul - strada însă, strada noastră n-o pierdem niciodată. Ea ne aparţine (. . .) cu lumea înnegurată de ieri, rămasă în urmă, uitată, cu drumul înnegurat de mâine, aflat înaintea noastră nebănuit (. . .). Şi nimeni nu ne mai poate recunoaşte pe noi, moşnegii de douăzeci de ani . . . ".

Nu numai învinşii au coşmaruri, Borchert nu-i uită nici pe învingători. Tânărul Bill Brook, militarul canadian, fostul aviator care vizitează Hamburgul după război, este profund zdruncinat de dezastrul suferit de oraş. Zece mii de oameni zdrobiţi sub dărâmături provocate de avioanele pe care zburase şi el.

Cât despre generaţia veche, ea este total compromisă. Bătrânul din piesa lui Borchert "Afară, în faţa uşii" este "bătrânul în care nu mai crede nimeni". Este poate cazul să ne amintim de lozinca adolescenţilor şi tinerilor neconformişti, în primul rînd din America; "nu poţi avea încredere în cei ce au peste 30 de ani". Borchert înţelesese mai de mult ceea ce avea să urmeze, profilul protestatar spre care vor evolua adolescenţa şi tinereţea zdruncinate de război.

Adolescenţe blocate de consumatorism

Allan Sillitoe este unul din scriitorii reprezentativi pentru adolescenţa postbelică, un anumit gen de adolescenţă, care respinge momelile societăţii, angajându-se pe calea celor mai diferite forme de proteste (de la neparticipare, apatie, luptă ecologică, infracţiune până la revolta deschisă). *Singurătatea alergătorului de cursă lungă* (1959), după care T. Richardson a turnat filmul care a rulat şi la noi cu succes, este parcă un preludiu la formele de protest violente de mai târziu. El reprezintă momentul în care adolescenţei i se deschide perspectiva de a colabora cu societatea în avantajul propriu, momentul în care însuşirile de excepţie (talentul, capacităţile deosebite) sunt racolate de societate şi puse în slujba intereselor acesteia, dar şi momentul în care aceasta refuză. Un refuz total şi definitiv. Eroii lui Dickens meritau să fie salvaţi, căutau să se salveze şi unii reuşeau, cei ai lui Sillitoe merită şi ei să fie salvaţi, dar nu mai doresc acest lucru, căci aceasta înseamnă colaborare cu societatea. Între

colaborationismul nazist şi actuala colaborare cu societatea, adolescenţii par a pune un anume semn, dacă nu de egalitate, de echivalenţă şi acesta este poate sensul cel mai adânc al creaţiei lui Sillitoe: refuzul devine marca lor dominantă. Un refuz global, nefiltrat, grosolan, caracteristic primelor trepte de clarificare pe care le presupune începutul diferenţierii şi revalorizării. "Există la Seaton o umanitate mai mult potenţială", spune pe drept S. Iosifescu în introducerea la romanul *Sâmbătă noaptea şi duminică dimineaţa*. *

Şi observaţia ni se pare profundă. Epoca este de răscruce şi vârsta care o simte cel mai bine este şi ea o răscruce în devenirea socială a individului. Din acest motiv, reacţiile eroilor trebuie înţelese dincolo de manifestarea lor obiectivă, ca un semn al sursei lor nebuloase, în curs de devenire şi clarificare, într-o realitate cotidiană, încărcată de mediocritate şi banal.

Arthur Seaton se află la sfârşitul a ceea ce psihologii numesc "adolescenţa târzie", are adică 21 de ani, lucrează la un strung revolver şi câştigă bine, dar îşi duce viaţa într-un mod cu totul nepotrivit: face concursuri de băutură, cade şi adoarme beat, vomează pe hainele clienţilor, trăieşte cu soţia prietenului său şi cu sora acesteia. Răspunsul la toată această comportare este unul singur: "puţin îmi pasă, puţin îmi pasă, puţin îmi pasă...".

De altfel, acestea erau chefurile de sâmbăta şi duminica. În timpul săptămânii urma munca grea şi monotonă. Seaton o spune el însuşi: "Mâine iau slujba de coadă şi până sâmbăta viitoare mă pun cu burta pe lucru de-o să mă ia dracu. Viaţa asta e tare grea, dacă nu mai scapi caii, dacă n-o mai iei razna din când în când". Firește, ziua de luni avea un tipic al ei: capul devine "cât o baniţă de pe urma beţici, te doare gâtlejul de atâta cântat, ochii îţi sunt înceţoşaţi, căci ai văzut prea multe filme, ori ai stat în faţa televizorului şi simţi cum te apucă scârba la gândul că trebuie să o iei de la capăt cu robia". Din banii câştigaţi rămâne ceea ce "a supravieţuit bodegilor, pariurilor pe cursele de cai, biletelor de loterie, negustorilor ambulanţi. . . ".

Eroului, ziua de luni îi apare întotdeauna foarte neplăcută, abia miercurea se obişnuieşte cu munca, urmează vinerea - ziua de plată şi chefurile de sâmbăta şi duminica şi cam acestea sunt reperele de viaţă ale lui Seaton. În afară de bani mai mulţi şi de posibilitatea de a-i cheltui mai sofisticat, acestor oameni epoca industrială n-a reuşit să le ofere, sub raport uman, nimic de la începutul şi până în perioada de sfârşit a ei, perioadă în care trăieşte Seaton.

În ce să crezi? În ziare? Dacă ai ajuns să crezi în ele - spune bătrânul Seaton lui Arthur -, "înseamnă că trebuie să te caute doctorul la creier".

Arthur este muncitor de la 15 ani şi duce aceeaşi viaţă, caracterizată chiar de el prin: muncă istovitoare, un salariu bun şi "cât este ziua de mare mirosul ăsta care-ţi

---

* **Alan Sillitoe.** *Sâmbătă noaptea şi duminică dimineaţa*. Bucureşti, Editura Pentru Literatură Universală, 1968.

răscoleşte maţele . . . ". "Nu e om pe pământul ăsta blagoslovit căruia să-i facă bine fabrica", va spune şi mama lui Arthur, al cărei soţ era muncitor şi care îşi trăia viaţa într-un cartier muncitoresc.

Nicăieri munca nu apare mai limpede ca un rău necesar pentru cei care o fac, la care nu trebuie să te gândeşti nici măcar când o depui şi cu atât mai puţin în timpul liber. În timpul lucrului, adică în vreme ce automatismele asigură producţia necesară, gândul zboară la timpul liber sau plăsmuieşte imagini de fum inutile, dar deconectante. Timpul liber se pierde cu băutura, excesele sexuale, cu cititul anumitor rubrici sau pagini din gazete, cu pariuri.

Şi, totuşi, câtă diferenţă între Seaton şi David Copperfield, cel ce lucra la firma Murdstonilor cu mai bine de un secol în urmă şi care se uita cu un fel de mirare fundamentală la lumea din jur! Seaton nu se mai uită nici cu interes şi nici cu mirare în jur, el înţelege în fond mecanismele vieţii sociale împotriva cărora se revoltă, când anarhic, când în plan pur subiectiv. "N-am să mă las niciodată călcat în picioare de nimeni (. . .) fiindcă fac tot atâtea parale ca oricare altul" sau: "Drept cine ne iau? Drept nişte nătărăi? Dar într-o zi or să vadă că s-au înşelat. Îşi închipuie că ne-au astupat gura cu asigurările lor sociale şi cu televiziunea, dar eu aş fi printre primii care s-ar întoarce împotriva lor şi le-am arăta că se înşală".

Să ne amintim de gândirea economică a lui Ford, de masificarea producţiei şi de "geneza consumatorismului", de celebra lozincă a anilor '20: "fiecărui muncitor o găină în oală şi un automobil în garaj", de eforturile consumatoriste pentru a menţine echilibrul social. Seaton este tânărul care a depăşit "violenţa" epocii trecute, ci aparţine unei noi cohorte de tineri muncitori pentru care consumatorismul este complet compromis. Pe termen lung, noul echilibru a dus la pierderea idealurilor adolescentine, iar idealurile neformate la timp numai cu greu reapar mai târziu, dacă mai apar vreodată.

Reacţia clasei conducătoare este rudimentară. "Oamenii aceştia au televizoare, au cu ce trăi, au locuinţe, bere din belşug, participă la beneficii, unii au până şi automobile. I-am făcut fericiţi. Ce mai vor?" Se pare că mai vor ceva şi tocmai la vârsta adolescenţei târzii, adică după 20 de ani. "Criza" lui Seaton are loc între 21 şi 24 de ani şi se încheie printr-un armistiţiu precar, care se va rupe mereu, deoarece este lipsit de perspectivă, gata să se năruie oricând, căci stă sub semnul provizoratului. "Mă aştept să nu meargă totul de la sine - va spune eroul în final. Va trebui să lupt până la moarte. De ce ne mai îmbracă în uniformă militară? Parcă nu ne-am lupta destul în viaţa cea de toate zilele!". Născut "într-o lume incoerentă şi zănatică, supravieţuind şomajului şi războiului, cu o mască de gaze pe faţă, cu sirenele care te îngheaţă de frică în nopţile când zaci scărpinându-te de râie într-un adăpost antiaerian, vârât în uniformă la optsprezece ani, iar după eliberare aruncat într-o fabrică unde asuzi şi lucrezi pe brânci ca să-ţi poţi oferi o halbă de bere în plus (. . .), trudeşti, cu maţele strivite şi cu şalele zdrobite, doar pentru

banii care te vor aduce înapoi în fabrică, în lunea următoare. . . ". Iată ciclurile vieții în lumea postbelică din Anglia, într-o variantă concretă, muncitorească, dar și într-una adolescentină tipică pentru societatea engleză a anilor '50.

Scriitorul Alan Sillitoe explică succesul "Beatles-ilor" ca pe un reflex al vidului moral, dublat de un câștig bun, de o garderobă mulțumitoare și de distracție, dar succesul acesta este, de fapt, eșecul consumatorismului, transferarea lui în revoltă anarhică. "Ei ("Beatles-ii") sunt indivizi care poartă pică întregii omeniri", dar nu va trece mult timp și forme mai organizate își vor face apariția. Eforturile de blocare a idealurilor adolescenței, substituirea lor cu forme exacerbate ale consumului ne apar, în această perspectivă, ca simple manevre menite să întârzie inevitabilul. Căci dacă Arthur Seaton a căzut victimă vicleniei epocii industriale târzii, copiii lui nu este sigur că vor mai cădea. Dimpotrivă, sunt toate șansele ca aceștia să păşească pragul revoltei implicite sau anarhice spre opoziția organizată și specifică. De altfel, frământările eroului cărții sunt, până la un punct, un fel de preludiu sau un interval al unui drum pe care el îl face parcă pentru a-i scuti pe cei ce vin după el de căutări inutile. Următoarea generație va fi nu numai radicală, ci și mai organizată și mai conștientă de misiunea ei. Adolescența însăși nu va mai permite să-i fie blocate idealurile, ci va presa puternic în direcția deznodământului inevitabil al evoluției societății industriale târzii. Va fi vorba de o presiune mai violentă, dar la fel de anarhică. "Societatea de masă" în care se puseseră atâtea speranțe și care însoțește și se dezvoltă în sânul epocii industriale va genera adolescenții și tinerii furioși, pe care i-a cunoscut occidentul, revoluționarii anului 1968 în Franța, care vor anunța, în felul lor, sfârșitul epocii industriale.

8. Utopia exemplarității

În decursul epocii industriale, generațiile de adolescenți s-au succedat continuu și, de la una la alta, schimbările au fost inevitabile. Am încercat să surprindem câteva din cele pe care le-am considerat mai semnificative și care au fost descrise în literatura unora dintre marii scriitori ai acestei perioade. Nu avem pretenția de a le fi epuizat. Nu a făcut-o nici literatura, în ansamblul ei. Cercetările sociale vor nuanța mult succesiunea generațiilor de adolescenți în interiorul epocii care ne interesează și această contribuție va trebui să o urmărim în mod special.

Totuși, chiar în acest context nu putem să nu consemnăm și eforturile de excepție ale unor scriitori pentru a zugrăvi exemplaritatea, în sensul ei profund umanist. Este ceea ce noi am numit "utopia exemplarității", căci viața este încă departe de a genera acest gen de erou, dacă îl va realiza vreodată. Prima imagine a ei aparține secolului trecut și ne-am referit la ea atunci când am vorbit de Alioșa Karamazov, a doua aparține mijlocului secolului nostru și **Hermann Hesse** este unul dintre cei mai talentați scriitori care o zugrăvesc. El o înțelege în sensul înaltei moralități și culturi și

o întruchipează în eroul din romanul *Jocul cu mărgele de sticlă*. În acest sens, biografia lui Josef Knecht, căci acesta este eroul principal, *magister ludi* din Castalia pură a viitorului - este plină de semnificație.

Atracția pentru viața exemplară a lui Josef Knecht se justifică, în viziunea lui Hesse, prin "modul calm, senin, ba chiar strălucitor în care și-a înfăptuit destinul, talentul, chemarea". Este interesant și faptul că nașterea eroului și condițiile de viață din prima copilărie sunt ignorate în mod deliberat de autor. Josef apare ca având de la început două trăsături: imboldul interior (ceea ce grecii denumeau prin cuvântul *daimonion*) și acceptarea cu drag a sorții (*amor fati*), "liber de orice mohoreală și fanatism".

Adolescența lui Knecht este circumscrisă unui context social-istoric precis, caracterizat prin rafinament și sterilitate, împinse la extrem, iar în contextul ei, viața eroului parcurge trepte distincte și clare "până la cele mai înalte valori imaginabile".

La 12-13 ani, Knecht este elev la școala de latină și este recomandat pentru a intra în școlile de elită. Verificarea gradului său de pregătire o face *magister musicae*, unul din cei doisprezece conducători supremi ai acestei autorități, instanța supremă în ceea ce privește muzica. Adolescentul și-l imaginează pe acesta "când ca pe un rege, când ca pe un vrăjitor, când ca pe unul dintre cei 12 apostoli sau ca pe unul dintre marii artiști legendari din epocile clasice". Și, firește, se bucură, dar se și teme de venirea lui și o consideră o mare minune. Își imagina o mare festivitate publică, cu muzică și străzi pavoazate, cu focuri de artificii etc. Cel mai grozav lucru este însă faptul că profesorul venea în orășelul Bevolfingen, unde era școala lui Knecht, și, din pricina lui, pentru a-l examina în privința pregătirii muzicale.

Dar în ziua venirii nu s-a petrecut nimic în orășelul Bevolfingen: n-au cântat fanfare, n-au apărut steaguri și, în general, nimic din ceea ce ar fi putut aduce cu un ceremonial. Și (culmea!), *magister musicae* a dorit să-l vadă și atâta tot. "Knecht a pălit de teamă, a părăsit școala clătinându-se, a trecut în fugă la internat, și-a lepădat cărțile, s-a spălat și s-a pieptănat, și-a luat tremurând cutia de vioară și caietul de exerciții, apoi a pășit, sugrumat de emoție, spre sălile de muzică din construcția anexă". Adolescentului i s-a părut o veșnicie așteptarea, dar până la urmă nu el a fost chemat la maestru, ci acesta a venit la el. Era un bărbat foarte bătrân, cu fața frumoasă și luminoasă, cu ochi pătrunzători și veseli, calmi, sclipind potolit.

Contactul cu *magister musicae*, interpretarea în comun a unei melodii, în maniera rafinată a elitei muzicale, improvizarea unei fugi și, mai ales, schimbul de priviri cu acesta au dimensiunile unei "inițieri", ale unui atașament fundamental față de modelul castalian, în care bucuria culturii era valoarea supremă. Ora petrecută cu maestrul, de fapt, "separa (pentru Knecht - n.n.) clar ziua de azi de cea de mâine, trecutul de prezent și viitor . . . ". Descrierea admirației adolescentine față de profesor este impresionantă: "Knecht îl privea cu ochi luminoși și plini de recunoștință. Strălucea, dar nu scoase o vorbă"; "Băiatul ședea cu privirile ațintite asupra iscusitelor degete

albe ale celui ce cânta la pian [...]. Inima băiatului clocotea de venerație, de iubire pentru maestru [...] sufletul i se umplea de devotament și dăruire față de acest spirit și acest maestru, se vedea pe sine și viața lui și vedea în acele clipe lumea întreagă condusă, pusă în bună rânduială și lămurită de duhul muzicii". Efectul acestui atașament depășește mult granițele relațiilor interpersonale și acest lucru îl va povesti chiar Knecht, mai târziu, într-o formă memorabilă: "când a ieșit din clădire, orașul și lumea i s-au părut mult mai schimbate și mai pline de farmec decât dacă ar fi fost împodobite cu drapele și cununi, cu panglici și focuri de artificii. Trăise sentimentul chemării, care pe bună dreptate poate fi numit o sfântă taină: întruchiparea vizibilă și ademenitoarea deschidere a porților lumii ideale, pe care tânărul lui suflet n-o cunoscuse până atunci, decât în parte, din auzite, parte din visurile lui înflăcărate". Și mai departe: "Această însemnătate o căpătase pentru el împrejurarea trăită".

Caracterizarea lui Knecht, făcută cu ocazia recomandării sale pentru școlile "de elită" se referea la progresele sale ca latinist, la talentul lui muzical și îl descria ca pe un adolescent cu un caracter plăcut. Pe maestrul de muzică îl interesase însă mai ales "dacă băiatul are în întreaga lui ființă stofă de muzician în sensul înalt al cuvântului". Semnificația cuvântului "elită" era, în acest caz, cea inițială de "aleși" din *flos juventutis*, adică din floarea tineretului.

Esența "chemării" este descrisă de Hesse în termenii inițierii de totdeauna: "Există multe feluri și forme ale chemării, miezul și sensul trăirii rămân însă mereu aceleași: sufletul este trezit la viață, metamorfozat sau sporit de faptul că, în loc de vise și presentimente interioare, răsună deodată și pătrunde în el din afară un apel, un fragment al realității. În cazul lui Knecht, fragmentul de realitate fusese ființa maestrului; maestrul muzicii, știut numai ca o figură îndepărtată, venerabilă, de semizeu, un arhanghel din cele mai înalte sfere celeste, apăruse în fața lui în carne și oase, avusese ochi albaștri atotștiutori, se așezase pe un taburet la pianul de exerciții, făcuse muzică împreună cu Josef, o muzică minunată, îi arătase aproape fără cuvinte ce este propriu-zis muzica, îl binecuvântase și apoi pierise iar".

Efectul întâlnirii cu *magister musicae* este miraculos: "după ce-l atinsese mâna vrăjitorului, băiatul începu să-și adune și să-și încordeze puterile, repede și cu patimă, se simțea transformat, se simțea crescând, simțea că între el și lume au apărut noi relații de tensiune și armonie, era în stare în unele ore să rezolve la muzică, latină, matematică teme ce depășeau cu mult vârsta lui și capacitatea colegilor săi, simțindu-se atunci capabil de orice realizare. . . ". Alteori, devenea capabil să vadă și să audă lucruri pe care nu le văzuse și nu le auzise până atunci, trecuse nepăsător pe lângă ele; "să asculte vântul sau ploaia, să privească o floare, unda unei ape curgătoare".

Inițierea nu înseamnă însă, în cazul lui Knecht, integrarea în societate, ci doar într-un fragment al ei, restul devine depășit sau chiar ostil. Knecht trăiește intens acest moment: superiorii îi devin camarazi, prietenii și colegii sunt lăsați în urmă, însingurarea și dorința de plecare își fac apariția. Și, iată-l plecat în școlile de elită ale

Castaliei, unde nu va mai fi tulburat de nimic pentru care să nu existe antidot. Meditația și studiul, apărarea sensului existenței Castaliei, interesul pentru jocul cu mărgele de sticlă îi vor călăuzi pașii până departe, dincolo de vârsta adolescenței.

Dar, de fapt, în Castalia nici nu există adolescență în sensul actual al cuvântului: sunt doar trepte pe care le parcurge individul - trepte spirituale și culturale care nu permit apariția problemelor obișnuite ale adolescenței. Și în cazul lui Knecht, se sare peste adolescență, dar nu în sensul inițierii primitive, care o condensează între copilărie și starea de adult, nici în cel al societății țărănești mai evoluate, unde nu-și are rostul, nici în cel al grupurilor puritane, unde este reprimată, ci în unul nou, de tip monahal. Problemele vârstei se simt ici și colo: în curiozitatea lui Knecht, în îndoielile lui în pasiunea muncii, în nevoia de sprijin și îndrumare, în forța cu care se angajează în apărarea Castaliei. Dar toate aceste manifestări sunt convertite pe drumul obișnuit al școlilor celor aleși. Acest drum este exemplar în măsura în care reprezintă idealul imaginat de autor, cel puțin în parte, căci în Castalia se însușea știința, arta și morala de vârf ale epocii la care se referă Hesse. Se însușea printr-un efort extraordinar și, din acest punct de vedere, adolescența exemplară a lui Hesse se apropie de cea a marilor creatori, plină și ea de privațiuni, dileme și impulsuri legate de parcurgerea inevitabilă a unor trepte spre perfecțiune. Dintr-un anumit punct de vedere, ea reia parcă inițierea, cu toate atributele ei, și o aduce în lumea modernă, dar sensul nu mai este acela de adaptare la viața socială, ci de introducere în tainele profesionalizării. Mereu vom regăsi acest moment în adolescența și tinerețea marilor personalități, întâlnirea cu idealul va fi mereu prezentă, doar conținutul acesteia va fi diferit.

Pentru Hesse, adolescența este un moment distinct în evoluția omului; la această vârstă individul este selectat și apoi format, astfel încât întreaga existență ulterioară rămâne tributară acestei alegeri. Întreaga viață a omului, în viziunea exemplară, apare împărțită în patru faze diferite. Prima este cea a copilăriei, care pregătește adolescența exemplară, a doua este a adolescenței exemplare care pregătește maturitatea hiperrafinată cultural, a treia - cea a maturității care pregătește nu senectutea, ci, faza a patra, contactul superior și formativ cu lumea obișnuită din afara Castaliei (sub forma magisterului care recrutează noii adolescenți pentru Castalia, dar și sub forma unor educatori obișnuiți) sau cu formele cele mai rafinate cu putință ale culturii, ca participanți la ceremonia "jocului cu mărgele de sticlă", marele eveniment al lumii castaliene. Așadar: copil, adolescent, matur, educator al celorlalți sau participant la marele spectacol al sintezei realizărilor culturale majore ale omenirii, sub forma lor modelată, simulată de "jocul cu mărgele de sticlă".

Adolescența exemplară este analizabilă în sine, pornind de la conținutul ei formativ, dar acesta nu poate fi rupt de scopul educației. Înalta moralitate, ca scop suprem al instruirii, justifică, în fond, adolescența exemplară și de aceea, problema ei este în realitate mult mai complicată. Legarea ei de calitatea formării pentru integrarea corectă în viața colectivității presupune adolescențe exemplare multiple, pornind de la

scopuri educative diferite. Din acest punct de vedere, orice adolescență care conduce la realizarea unui scop în mod eficient este exemplară pentru sistemul respectiv de educație. Adolescența lui Hesse rămâne, în acest caz, un simplu "cap de serie" al adolescențelor exemplare, un fel de limită extremă a moralității, pentru că existența în Castalia era ca însăși o culme a vieții morale.

Firesc este să ne întrebăm, în acest caz: există și o limită a seriei la celălalt capăt, al "exemplarității negative?" Există, desigur: punctul final al acestei serii îl constituie "adolescențele ratate", în care selecția este inversă, în scopuri opuse. Aici nu ne mai întâlnim cu Josef Knecht, ci cu Dinu Păturică, cu Uriah Heep și alte nenumărate tipuri prezente în literatură, ca și în viață.

B. MODELELE SENECTUȚII ȘI SEMNIFICAȚIA LOR

Perspectiva literară ne-a permis o deschidere majoră spre adolescența epocii industriale. Ne-a apărut limpede faptul că literatura secolului al XIX-lea a descoperit și s-a preocupat intens de lumea spirituală a copilăriei și adolescenței, convingându-ne asupra unicității lor și determinând un puternic curent de opinie în favoarea ocrotirii și sprijinirii lor. Literatura secolului al XX-lea s-a preocupat mai mult de "adolescența socială", în contextul marilor probleme cu care "vârstele mici" au fost confruntate: explozia industrială a unor state, războiul, dificultatea de integrare în viața socială etc. Așadar, "adolescența pură", cu numeroasele ei variante, "adolescența socială" și ca foarte diversă, și "evoluția adolescenței" de la etapa "suportării societății", atât de specifică eroilor lui Dickens sau Balzac, la cea "a revoltei", care a marcat societatea occidentală, mai ales începând cu anii '60 ai secolului al XX-lea.

Este interesant de cunoscut însă nu numai "adolescența literară", ci și cea din amintirea vârstnicilor de azi. Aceste amintiri și opinii ne dau detalii prețioase privind "modelele senectuții", asupra adolescenței reale a unor perioade istorice despre care nu avem alte informații vii în afara celor literare. Mărturia senectuții se justifică și prin faptul că adolescența nu se constituie ca vârstă independent de voința adulților. Dimpotrivă, aceștia asigură organizarea formării lor potrivit unor concepții implicite sau explicite. În societatea modernă, lucrul acesta este foarte evident. Planurile și programele de învățământ, capitolele de didactică și teoria educației, instrucțiunile școlare de toate genurile ne conving pe deplin de faptul că societatea își ia toate măsurile pentru a-și forma adolescenții de care are nevoie. Nu se reușește, desigur, întotdeauna, dar nu pentru că nu s-ar dori sau că nu s-ar lua măsuri, ci din cauza defecțiunilor organizatorice, a stângăcii "frontului educativ" și, mai ales, a imposibilității de a controla total educația în condițiile mondializării informației, al modelelor comportamentale și al proliferării grupurilor informale. Limita aceasta de libertate în formarea adolescenților este un produs al epocii moderne mai ales, dar ea este atât de importantă încât n-o mai poate nimeni ignora. Pe seama ei trebuie puse, în principal,

reacțiile neconforme cu așteptările, atât de obișnuite în lumea de azi. Totuși, nici intențiile societății nu sunt fără cusur. Contradicțiile din sfera informațiilor care se predau în cadrul diferitelor discipline, metodele educative neunitare etc. sunt tot atâtea prilejuri de a influența diferit formarea adolescenților. În lumea de azi, sursele divergenței sunt însă mai numeroase și la unele din ele ni se pare că trebuie să ne referim mai pe larg. Avem în vedere modelele senectuților celebre, care ne stau la îndemână și care au un mare impact asupra educației adolescenților, în ciuda diversității și caracterului lor contradictoriu. Vom porni la demonstrația care ne interesează, analizând viziunea câtorva mari personalități contemporane. *

Un model indian. Mulk Raj Anand, marele scriitor indian, oferă propriul său exemplu de viață vârstelor tinere și el este interesant, atât psihologic cât și cultural. Anand este născut în 1905 și, în 1972, când apar "sfaturile" sale, avea 67 de ani. Iată-i sfaturile: "Să-ți asculți sunetul propriilor pași, respirația, ritmul". Ce l-a dus la această concluzie educativă pe acest clasic în viață, cum este considerat de "Larousse?" Amintirile lui ne lămuresc într-o anumită măsură: "Îmi place să-mi amintesc de acei ani când am început să descopăr frumusețile unei naturi bogate, întinderea nesfârșită și verde a lanurilor, misterul fraged al înrourării frunzelor sau cerului care ne înconjoară pretutindeni, toate acestea împletite cu aflarea dulcelui graiului punjab, graiul în care unchiul Sardari le istorisea lui Krishna și fratelui său întâmplările de demult [. . .]. Este epoca primelor clipe de îndoială și a amărăciunilor unui adolescent indian trăind la cumpăna istorică a obținerii independenței țării, având o minte iscoditoare și însetată de adevăr". Ulterior, Anand a parcurs "potecile vieții", străduindu-se la tot pasul să rămână el însuși: "din când în când - spune el - mă opresc din drum să mă ascult, să încerc să aflu ce vreau în acel moment și să năzuiesc cu și mai multă dorință spre ceea ce mi-am propus".

În epoca marilor transformări prin care trecea India în vremea copilăriei lui Anand, capacitatea de a rămâne el însuși, de a ști ce vrea, de a se orienta în mulțimea influențelor divergente sau contradictorii era esențială. Ea i-a permis autorului să se integreze în viața poporului său și să afirme cu mândrie mai târziu acest lucru: "Ce cristal cu mii de fețe strălucitoare ca însăși fața soarelui poate fi o viață trăită în consensul semenilor tăi", spune el, referindu-se la legătura dintre individ și colectivitate. Introspecția spre care îndeamnă Anand nu are nici o legătură cu adepții școlii de la Würtzburg sau cu practicile indiene Yoga, nici o legătură de sens istoric: are, în schimb, una directă și totală cu istoria concretă a Indiei. Adolescenții trebuie, uneori, să ia decizii singuri: în perioadele de tranziție, modelele existente nu mai funcționează normal , capacitatea de opțiune personală trece pe primul plan. Este situația multor adolescenți din lumea de azi, puși în situația de a decide neîntârziat și de a renunța la modelele comportamentale făurite de înaintași, potrivite pentru situații de viață depășite la un moment dat. Ei trebuie să se hotărască în ce direcție să meargă, nimeni nu o poate

* Datele ne sunt furnizate de lucrarea lui **Carol Roman.** *Mărturii despre tineri și tinerețe*. București, Editura Politică, 1972.

face în locul lor atâta timp cât există alternative reale. Autoanaliza, cumpănirea datelor propriei experienţe şi analiza altora devin sursele obiective ale hotărârilor luate şi educarea în vederea creşterii capacităţii de a lua decizii este necesară adolescenţei în perioadele de trecere. Nu credem că trebuie lăsată autoanaliza exclusiv pe seama psihologiei, a hinduismului sau a filosofiei subiectiviste, căci nu trebuie să fii adept al lui Freud, Külpe sau Berekeley pentru a ajunge la nevoia autoanalizei. Şi dacă tot se ajunge la această necesitate, este bine să fie pregătit tânărul pentru a o face cât mai bine: comparând datele realităţii şi raportându-le la posibilităţile şi valorile proprii.

Îndemnul lui Anand este valoros în sine pentru educaţia adolescenţei, dar, dincolo de el, simţim modelul educativ al tranzienţei în variantă indiană. Şi mai simţim ceva: modelul sugerat de senectutea celebră. Ea nu spune: "Faceţi ca mine, adolescenţi!", aşa ceva nu se mai potriveşte în vremea noastră.

Locul îndemnului primitiv l-a luat, în mod firesc, subtilitatea exemplului cu intenţii aparent neutre. "Gândeşte-te, tinere, la ceea ce am vrut să-ţi transmit din îndepărtata Indie. Şi, dacă găseşti cât de cât ceva bun din tot ce ţi-am spus, opreşte pentru tine. Poate, cândva, îţi va fi de folos [. . .]" - spune Anand.

Dar societatea omenească nu trece numai prin epoci de tranziţă, ea are şi momente de stabilitate, când modelele de gândire şi rezolvare a problemelor funcţionează; pe de altă parte, chiar în condiţii de tranziţă, în unele societăţi, procesul *decizional este ajutat de societate. Există, în sfârşit, situaţii de "trecere" în care trebuie* luate decizii personale. În toate aceste cazuri, recomandarea lui Anand rămâne interesantă, dar prea puţin productivă. Ea rămâne, în fond, un îndemn indian specific, valabil pentru o perioadă istorică şi pentru o situaţie concretă, dar, într-o anumită măsură, şi pentru adolescenţă în general.

Louis Armstrong poate fi considerat un exemplu de celebritate care a trecut prin situaţii la fel de imprevizibile ca şi cele care au jalonat adolescenţa şi tinereţea atâtor alţi eroi amintiţi anterior. Dar analogia rămâne îndepărtată, cum îndepărtate rămân şi condiţiile istorice specifice celor două ţări (India şi America) la începutul secolului nostru. Armstrong este, parcă, un personaj coborât din galeria eroilor lui Dreiser, dar care n-o va sfârşi în mod tragic, ci în plin triumf. S-a născut dintr-o familie de oameni "săraci lipiţi pământului", într-o comunitate de negri din New Orleans. Şansa, în societatea în care trăia, îşi avea pe atunci rolul ei şi ea i-a zâmbit lui Armstrong. Este drept, într-un mod capricios, dar i-a zâmbit, totuşi. De copil primeşte lecţii gratuite de la Jones Bunk (cântăreţ de culoare care va deveni celebru), intră apoi în orchestra copiilor de culoare a lui King Oliver (un as al jazzului vremii). Urmează lupta pentru existenţă: munceşte ca vânzător de ziare, într-un magazin de produse lactate şi în multe alte părţi, va spune mai târziu: "Câte n-am făcut pe atunci?". Viaţa de muzicant îşi reia apoi drumul normal: cântăreţ pe un vas de agrement de pe Mississipi, iar din 1924 devine trompetist în formaţia "Ollie Power" şi urmează succesele cunoscute.

Adolescența lui Armstrong este o etapă critică, un moment de cumpănă care a durat, de fapt, ani de zile și o punte nesigură între copilărie și tinerețe, ca în marea majoritate a cazurilor eroilor lui Dreiser și, de fapt, a oamenilor săraci din America vremii. Această vârstă a fost cumplită pentru Armstrong și nu este de mirare că ea l-a marcat pentru toată viața. Probă că, la bătrânețe, atunci când i se cere să vorbească despre tineri, tocmai această experiență va trece pe primul plan. Sfaturile pe care le dă el sunt o consecință a stresului adolescenței, a pericolului real și mare de a nu-și putea urma chemarea din pricina eforturilor la care a fost supus, a nesiguranței, a întâmplărilor de tot felul care puteau foarte bine să-i fie nefavorabile. Îndemnurile către adolescenți ale lui Armstrong vor purta, deci, pecetea experienței proprii, o experiență dură, dar căreia i-a supraviețuit cu succes. Iată-le: Nici un lucru în viață nu vine de-a gata, satisfacțiile nu trebuie niciodată socotite depline, trebuie luptat pentru drepturile pe care le ai: fără străduanii, perseverență, sârguință, forță de a rezista fluxului momentan, până te situezi din nou pe coama valului, nu se poate ajunge nicăieri. Armstrong recunoaște la bătrânețe că au fost numeroase momentele în care cea mai mică șovăială ori cel mai mic pas înapoi în fața greutăților "ar fi avut urmări de nereparat". Cam acestea erau condițiile succesului în vremea în care s-a format Armstrong (născut în 1900), el se obținea greu și ca urmare a unei neîntrerupte lupte pentru a reuși în viață. Sfaturile sale se potrivesc unei lumi dure, care abia încheiase cu epoca deplasărilor spre vest și începuse o alta, și mai agitată, a ascensiunii rapide spre culmile societății industriale. Solicitările sunt mari, iar psihologia adolescenților - una de luptător pe multiple fronturi (ale supraviețuirii, ale afirmării personale) datorită haosului vieții sociale. Luptele acestea nu le câștigă mulți și, în orice caz, nu în întregime, dar cei care reușesc au ceva din înțelepciunea cavalerilor trecuți prin toate încercările vremii în care au trăit. Sfaturile lor sunt exemplare, din păcate ele se potrivesc numai învingătorilor, iar aceștia există numai pentru că există și învinși, adică cei mai mulți, cei care și-au irosit forțele, și-au sacrificat talentele în zadar. Rămân, desigur, prețioase aceste sfaturi pentru adolescenții din societatea "aprigei concurențe" și, într-o anumită măsură, pentru toți adolescenții epocii industriale. Nu pentru a merge până la extrem cu încrederea în sine, ci pentru a avea pur și simplu încredere în forțele proprii. Nu pentru a face totul neapărat singur, ci pentru a dori să întreprinzi tot ce depinde de tine într-o lume dispusă sau nu să te sprijine, să te ajute în ceea ce te interesează să faci.

Varianta americană a "îndemnurilor" adresate adolescenților și tinerilor are multe din regulile jocului american, dar și din cerințele mai generale față de adolescență. La această vârstă trebuie să se învețe înțelepciunea, cum îndeamnă Anand, dar și îndrăzneala, capacitatea de a acționa și de a rezista pe drumul realizării unor idealuri rezonabile. Ambele modele pot fi valabile în situații concrete, în întregime sau cu eventuale modificări de circumstanță, dar valoarea lor esențială constă în completarea unui fel de tabel mai general al regulilor de "purtare ale adolescenței".

Și Mulk Raj Anand și Louis Armstrong se întorc spre adolescență cu experiența civilizației și culturii în care s-au format. Ei o proiectează "înapoi" în calitate de

reprezentanți ai acestora, dar și de purtători ai unor modele de viață valoroase, iar în ultimă instanță, și ca adaosuri originale la ceea ce am putea numi "rezerva de strategii ale adolescenței în fața vieții".

Un Armstrong feminin. Josefine Baker s-a născut în Saint Louis (Missouri, SUA), în 1906. Așa cum singură mărturisește, marea literatură americană a reușit să descrie atât de desăvârșit condițiile de viață și pe cele spirituale existente în marile cartiere de negri, încât consideră că nu mai e necesar de oferit detalii asupra acestui subiect. Oprimarea individuală, inegalitatea socială, rasială sunt realitățile lui Dreiser și ale altor scriitori americani, mai vechi sau mai noi, începând chiar cu Mark Twain.

La vârsta școlară, Josefine Baker trebuie să se zbată pentru existență. La 8 ani cântă într-un club de noapte în Harlem. La 19 ani are un mare succes la Paris cu ansamblul "Louis Douglas and The Black Birds" și este angajată la Teatrul "Femina", după care urmează o carieră încununată de succese.

Cei 12 copii înfiați, aparținând tot atâtor națiuni, reprezintă un experiment extraordinar în felul lui, exprimând, în același timp, măsura în care au marcat-o prejudecățile rasiale ale unei epoci pline de rămășițe ale "trecutului blestemat".

Maurice Chevalier s-a născut la Paris în 1888 și, în copilărie, a fost pe rând: tâmplar, electrician, pictor de păpuși, tipograf, plasator de coloranți, lucrător la o fabrică de pioneze. La 12 ani, deci la începutul adolescenței, își face și debutul la un café-concert, după care devine repede un șansonetist celebru. Șansa vieții lui a fost întâlnirea cu Charles Boyer, un mare actor al vremii, care l-a făcut să înțeleagă ce loc important deține cultura în viața unui tânăr artist. Valorile pe care le recomandă Chevalier sunt: simplitatea, munca, energia, inima deschisă, autodisciplina, umanismul, lectura operei înaintașilor ("ca și când ai sta la taifas ore în șir cu oameni mult mai deștepți și mai pregătiți decât tine").

Dacă punem alături viața lui Dickens, cea reală, cu cea a lui Louis Armstrong, Josefine Baker și Maurice Chevalier, avem impresia unei stranii similitudini. Iar atunci când Josefine Baker își rezumă existența prin referirile la eroii lui Dreiser, ne gândim fără să vrem la faptul că Dickens este precursorul spiritual al acestuia din urmă. David Copperfield, Oliver Twist și mulți alți copii și adolescenți ai vremii se puteau regăsi în opera acestuia și, în primul rând, Dickens însuși. Până la 12 ani își urmează tatăl, care se mută din loc în loc, după cerințele schimbătoare ale slujbei de funcționar la casieria amiralității și, ca și David Copperfield, se formează singur, prin eforturi mari, trecând prin suferințe grele și reușind prin același joc al hazardului, atât de prezent în toată literatura realistă a secolului al XIX-lea și a începutului celui următor.

Dacă aș avea din nou vârsta de 18 ani, chiar așa își intitulează opiniile **Yehudi Menuhin** la ancheta pe tema tinereții, inițiată de Carol Roman. De astă dată, viziunea adolescenței se schimbă, ea nu mai este americană, ci mondială. La 18 ani, remarcă Menuhin, viața este înaintea insului "ca un răsărit de soare"; pe propria răspundere începi

să se stabilească interdependențe cu pământul, natura, cu izvoarele vieții. Acum, spune Menuhin, "trebuie să dorim să cunoaștem tot ce ne poate ajuta să stabilim o relație armonioasă cu mediul înconjurător". În ceea ce-l privește, la 18 ani avea în spate 12 ani de studiu al viorii. Și aceasta a fost, după el, "un timp câștigat", datorită cunoștințelor, experienței și înțelepciunii căpătate până la această vârstă. Esențialul, la vârsta adolescenței, este, pentru el: pregătirea pentru ziua de mâine, pentru viitor, pentru a avea o bătrânețe fericită și sănătoasă, iar în final - o moarte liniștită și fără regrete. Din această perspectivă, critica adolescenței este cu totul inedită în raport cu recomandările lui Armstrong sau Chevalier. "Spre regretul meu - spune Yehudi Menuhin - mulți tineri ajung la vârsta de 18 ani fără cunoștințe satisfăcătoare de istorie, psihologie, fiziologie sau cultură generală și fără o înțelegere sau cunoaștere cât de cât solidă a vieții". Adolescenții ar mai trebui să aibă, după Menuhin, deprinderi igienice, să înțeleagă dependența omului de natură, interdependența culturilor, dependența celei americane (marele violonist trăiește în SUA) de cele care au precedat-o (africană și indiană, mai ales), să respingă ideile retrograde, preconcepute, să aibă mereu în față o viziune, un punct de reper, chiar dacă, în întregime, viitorul nu poate fi prevăzut.

Alte recomandări din perspectivă elitară

După **Ana Aslan**, viața trebuie colorată de sens încă de la vârsta adolescenței, vârsta aceasta trebuie ferită de abuz (alcool, fumat, medicamente) și să existe întotdeauna ceva important de făcut. **Cristian Barnard** insistă asupra necesității de a fi însușite anumite valori: îndrăzneală, efortul de a deplasa bariera cunoașterii. **H. Coandă** subliniază că este necesar să înveți să visezi cu ochii deschiși, deoarece visarea permite manifestarea imaginației științifice, a fanteziei creatoare, a intuiției, să urmărești contactul cu marii profesioniști, să reziști la insucces. Thor Hayerdhal recomandă respingerea tihnei, educarea dorinței de a cunoaște curajul, perfecționarea proprie de a lupta fără să se sperie, de a nu dezarma în fața greutăților.

Pentru **Agostinho Neto**, adolescența are ca sarcină lupta pentru eliberarea popoarelor de colonialism, la această vârstă indivizii trebuie să fie luptători devotați. După victorie, tot lor le revine sarcina istorică de a clădi o ordine internațională în care egalitatea și demnitatea cetățenească să constituie premisele unei noi scări a valorilor.

*

* *

Modelele senectuții nu par deloc unitare. Cel al lui Anand vine dintr-o lume foarte diferită de a Europei și a Americii, dintr-o țară mare, în curs de dezvoltare, cu tradiții și valori specifice. Adolescența recomandată de Anand trebuie să asigure drumul progresului în condițiile unei realizări plenare a propriilor posibilități și în conformitate cu filosofia tradițională. Cu totul altfel apare adolescența în viziunea lui Armstrong,

Josefine Baker şi Maurice Chevalier. Ei sunt marcaţi profund de epoca industrială, de contactele primare cu ea, la începutul secolului nostru. Cu toţii luptă şi năzuiesc spre un loc sub soare într-o societate care, cel puţin unora, le permite succesul. Cu toţii schimbă rapid condiţiile de viaţă, sunt obligaţi să depindă de hazard şi fac tot ce le stă în putinţă pentru a-l obliga să treacă de partea lor. Istoria Angliei din prima jumătate a secolului al XIX-lea este parcă reluată, sub aspect uman, de America, cu aproape un secol mai târziu şi, în acest fel, eroii lui Dickens şi cei ai lui Dreiser sunt, în felul lor, contemporani. Populaţia continuă să se concentreze la oraş, şi o "societate de masă" îşi face apariţia, acea societate care a asigurat succesul imediat al operei lui Dickens, dar şi cea în care s-au mişcat eroii lui Dreiser, care vor constitui masa ascultătorilor lui Armstrong. Emigranţii ajunşi la oraş îşi schimbă gusturile muzicale. Acestea nu mai sunt specifice mediului rural ale celor orăşenizaţi anterior. Muzica uşoară, în ciuda supunerii ei la capriciile modei, va reflecta noile aspiraţii artistice. Muzica lui Armstrong şi a celorlalţi este muzica milioanelor de urbanizaţi în pripă, care nu mai au nici muzica tradiţională (populară, de regulă) şi nici pe cea cultă a elitelor, dar al căror mod de viaţă determină un gen special de simţire, care a fost tradus în produsele muzicale de pe Brodway, în café-concert-urile Europei sau, pur şi simplu, în localurile de zi şi de noapte de pretutindeni.

Pentru "a răzbi" în lumea lui Armstrong şi a celorlalţi eroi îţi trebuie, desigur, mult talent, capacitate de muncă şi, fără îndoială, şansă. Căci talent au avut şi au mulţi, nu puţini sunt şi cei care muncesc, dar nu ajung prea departe, deoarece şansa nu le surâde.

Altfel se pune problema în lumea elitară a lui Yehudi Menuhin şi a celorlalţi. Presiunea socială este mai mică şi se exercită altfel. De fapt, dincolo de lumea lui Armstrong, de cea a lui Dickens şi Dreiser, în general, talentul nu trebuie "să răzbată", el este căutat de timpuriu şi încurajat. Exteriorul ajută, nu perturbă, el este foarte favorabil, nu constituie o piedică. Confruntarea lor este de la început cu marea artă sau cu ştiinţa de până la ei şi din vremea lor; în memoriile acestora nu apare, de regulă, piedica, atât de devastatoare, a mediului social. Cu mici excepţii, elitarii nu sunt săraci în sensul în care a fost Armstrong în copilărie sau în cel în care sunt azi populaţiile de jos din ţările în curs de dezvoltare. Pentru a deveni Menuhin trebuie să-ţi pună cineva de timpuriu în mână o vioară şi să te înveţe organizat, pentru a deveni Barnard e nevoie să faci o şcoală şi să-ţi poţi plăti taxele. Pentru a deveni Armstrong, nici această condiţie minimă nu este obligatorie.

Adolescenţii revoluţionari n-au timp nici de artă şi nici de ştiinţă, ei luptă. Destui pier, câţiva se impun şi devin eroii eliberatori din istorie. Pentru ei, sensurile istoriei sunt esenţiale, lor li se subordonează eforturile de instruire (de cele mai multe ori, de autoinstruire) şi, de fapt, adolescenţa lor nu are nimic din specificul epocii industriale: n-au drame adolescentine, nu-şi pun problema opţiunii pentru profesii etc. Ei aparţin, de fapt, adolescenţei tradiţionale, care se angajează pe un drum nou. Pe parcursul lui, coordonatele sunt la fel de precise ca şi în tradiţie, conţinutul lor este însă complet diferit. Ei aparţin adolescenţei eroice.

Parcurgând diferitele modele adolescentine ale senectuții se pune totuși întrebarea dacă ele nu pot fi sintetizate pentru a obține un ansamblu de recomandări valabile pentru orice adolescență. Cel puțin teoretic, lucrul este posibil, sintetizându-le, ele apar astfel: să nu ai prejudecăți, să ai întotdeauna ceva important de făcut, să încerci să deplasezi bariera cunoașterii, să îndrăznești, să deprinzi spiritul militant, să știi să visezi cu ochii deschiși, să dorești să pășești mai departe decât înaintașii.

Adolescența apare în opinia senectuții ca un moment unic prin șansa pe care o oferă spre o astfel de evoluție. Pe acest drum care urmează a fi parcurs, zbuciumul și crizele sunt firești, norocul de a avea de la cine să înveți - enorm. Înțelepciunea, cultura, elanul, disciplina, voința, șansa, îndrăzneala, lipsa prejudecăților, capacitatea de a visa - iată rețeta aproape completă a celebrității în epoca industrială și toate aceste condiții ale reușitei trebuie să fie deplin asigurate la vârsta adolescenței.

Dar sfaturile nu duc la succes de cele mai multe ori, deoarece singure ele nu sunt suficiente și, de aceea, calitatea lor de rețetar este îndoielnică. Pentru a reuși, adică pentru a fructifica "rețetarul" amintit, mai trebuie să ai și alte însușiri, de pildă: talent, memorie deosebită, inteligență de excepție etc. Și calitățile acestea, la un nivel înalt, sunt destul de rar întâlnite. În al doilea rând, trebuie să ai șansă, adică împrejurări favorabile (condiții materiale, întâlnire cu un mare maestru sau cu mai mulți, dispuși să te îndrume). În al treilea rând, epoca să aibă nevoie de elite, să le cultive și să le promoveze: să aibă nevoie de savanți, de muzicieni, de literați etc.

Sfaturile marilor personalități ale lumii de azi sunt importante, totuși, deoarece ele ne arată diversitatea cerințelor, diferențele mari de la o cultură la alta, de la o situație la alta. Modelele lumii industriale ne amintesc de faptul că trăim o perioadă de tranziție globală, caracterizată prin coexistența culturilor și că fiecare societate își are cerințele sale specifice față de adolescență. Mai mult decât oricare altă sursă, senectutea ne atrage atenția asupra faptului că adolescența nu este unitară în lumea de azi, că ea diferă mult de la o cultură la alta, după cum ea se află în faza tradițională sau industrială, într-una de trecere, în plină revoluție sau într-o perioadă de relativă stabilitate.

Aceleași sfaturi sunt importante însă mai ales pentru valoarea lor stimulativă. Într-adevăr, trăsăturile amintite ar trebui să constituie marile idealuri ale educației. Chiar dacă nu toți oamenii pot deveni celebri, ei pot concura la realizarea unor performanțe superioare în raport cu ei înșiși. Există, apoi, în lumea de azi, din fericire, nu numai cântăreți sau savanți celebri, ci și croitori, cofetari, brutari etc. de mare talent. În general, toate profesiile își au eroii lor și trecerea acestora în sfera celebrității sociale reprezintă una din marile probleme educative ale viitorului.

Dacă la concurența cu marile celebrități actuale puțin indivizi pot spera, la cea de personalitate în propria profesie pot concura mult mai mulți, iar la realizarea unor performanțe maxime în raport cu sine însuși - toți adolescenții. Ca să nu mai vorbim de calitatea de a gusta și aprecia realizările altora, de a le folosi inteligent, la

care pot, de asemenea, aspira toți oamenii. Pe termen lung, umanizarea unei societăți o realizează masa mare a indivizilor, iar realizarea performanțelor maxime, pornind de la propria condiție (biologică, psihologică și socială) rămâne cerința esențială. Calea o arată, cu adevărat, senectutea celebră și toți trebuie să se străduiască să meargă pe ea, căci, indiferent până unde s-ar ajunge, câștigul pentru individ și pentru societate rămâne enorm. Chiar și fără șanse deosebite, chiar și fără o înzestrare de excepție, indivizii pot atinge un nivel înalt de cultură și de eficiență, urmându-le îndemnul. În această privință, senectutea celebră are ce să spună adolescenței.

C. DIVERSITATEA ADOLESCENȚEI ÎN CERCETAREA SOCIALĂ

1. Câteva ilustrări din cercetările efectuate în alte țări

Preocupările pentru a surprinde, pe baze științifice, specificul generațiilor de adolescenți sunt relativ recente. Mult mai târziu decât scriitorii, cercetătorii sociali au realizat faptul că există diferențe sensibile de la o generație la alta și că acest lucru are o importanță deosebită pentru politica socială și culturală a unei anumite țări. De altfel, în istoria diferitelor țări s-a vorbit adesea de generații: de cea de la 1789, de la 1848, de după primul război mondial etc. "Generația zdruncinată", "generația furioșilor" reprezintă și ele realități ale epocii noastre pe care tot literatura le-a zugrăvit cu migală, așa încât terenul a fost pregătit și pentru abordări sistematice, care n-au întârziat să apară.

După K. Mannheim, unul dintre cei mai cunoscuți specialiști în problemă, o generație se comportă ca o clasă socială, fiind similară cu aceasta: are o anumită poziție în structura de putere, în economie și dovedește un mod de a gândi relativ unitar. *

Ca și alți autori (Feuer, Ortega y Gasset, Devis, Eisenstadt), Mannheim consideră că generațiile au un rol important în crearea formelor istorice și sociale noi. Rădăcinile generațiilor sunt constituite de ritmul biologic al nașterii și morții, fiecare an aducând pe scena lumii un număr mare de indivizi și făcând să dispară o parte din bătrâni. Comportamentul unei generații nu este determinat însă de biologie, ci de modul specific în care trăiește ea și care diferă în sânul aceleiași orânduiri sociale, de la o etapă istorică la alta.

Adolescentul lui **Dostoievski** a apărut în 1875, *Rătăcirile elevului Törless* de **Robert Musil**, în 1906, *Etzel Andergast* de **Jacob Wassermann**, în 1930, asta ca să nu mai punem la socoteală adolescenții din opera lui Balzac sau Dickens, Hugo sau Dreiser.

---

* **K. Mannheim.** *The Problem of Generation. Essays on the Sociology of Knowledge.* London, Routledge and Kegan Paul, 1952.

În aceste condiții, fiecare grup de vârstă este implicat în procesul social-istoric în chip diferit, în funcție de prefacerile ce au loc în viața fiecărui popor, ba chiar în cea a lumii întregi în condițiile mondializării informației. Experiența similară determină, la aceiași indivizi, o percepție similară a evenimentelor, un mod relativ comun de a înțelege realitatea.

Este limpede faptul că adolescenții care experimentează aceeași problematică istorică de viață se pot considera parte a aceleiași generații. Aceasta din urmă este formată din "unități generaționale" (subgrupurile unei generații) cu diferențe mai mari sau mai mici între ele. Factorii care dau unitate unei generații sunt: istorici, sociali, culturali, biologici. Își au importanța lor și factorii de hazard: mentalități și mode trecătoare, evenimente neobișnuite (foamete, cutremure etc.). În fine, unitatea unei generații poate fi reală sau potențială, activă sau pasivă.

De ce este nevoie să luăm în considerație problema generațiilor în analiza adolescenței industriale? Pentru că în această societate industrială schimbările care se produc sunt mari și la intervale relativ mici. Ceea ce se petrecea altădată la scara a câteva generații, acum se petrece de câteva ori într-o viață de om. Fiecare generație găsește o societate schimbată, cu alte probleme și cu alte condiții de formare și analiza diferitelor societăți nu lasă nici o urmă de îndoială în această privință. În SUA a existat o perioadă a *laissez-faire*-ului, între anii 1900-1932, apoi una a depresiunii economice (*Great Depression*), declanșată în anul 1929. Au urmat perioada liberală (1930-1940), cea a patriotismului, a reconstrucției și războiului rece, una a "generației tăcute" din vremea președinției lui Eisenhover, una a luptei pentru drepturi civile și contra sărăciei (epoca lui J.F. Kennedy), una a luptei împotriva războiului din Vietnam etc.

Am putea aprecia aceste momente istorice altfel decât o fac americanii înșiși, dar oricum tot ar trebui să recunoaștem că în aceste perioade de timp ceva s-a schimbat în viața Americii și că adolescenții de atunci și-au avut experiența lor de viață specifică și unitară în multe privințe. Același lucru se poate spune și despre alte țări și popoare, căci schimbările n-au ocolit pe nimeni și ele s-au constituit în sursă de influențare unitară a diferitelor generații.

Ce ne poate spune o analiză de acest gen? Multe, foarte multe lucruri. Iată câteva secvențe ilustrative.

Cercetările efectuate de Elder (1974) pe două grupuri de adolescenți născuți în 1920-1921 în Oakland (California) și în 1928-1929 în zona Berkeley arată că primii aveau în timpul "Marii recesiuni" din anii 1928-1932 o vârstă fragedă, fiind totuși capabili să contribuie la economia casnică. Ulterior, 90% din ei au fost militari, în perioada celui de-al doilea război mondial, în medie 3 ani. Prin comparație, membrii cohortei Berkeley erau preșcolari în perioada "Marii depresiuni" și deci nu și-au putut asuma un rol productiv în economia familială, iar adolescența a fost modelată de

perioada războiului şi de cu totul alte realităţi economice. Spre deosebire de reprezentanţii primei cohorte, numai jumătate din tinerii din a doua au servit în armată şi apoi au luat parte la războiul coreean.

Se înţelege că cele două categorii de adolescenţi, generaţia Oakland şi generaţia Berkeley, diferă mult între ele. Ambele aparţin epocii industriale, aceleiaşi ţări, le despart doar 8 ani, dar câte diferenţe apar pe alte planuri. În general, adolescenţa în perioada marii depresiuni economice a însemnat foamete, mizerie, umilinţă, anxietate, cea din anii '40 a fost caracterizată prin avânt şi romantism, ea a beneficiat de efectele favorabile ale învingerii nazismului şi imperialismului japonez, de reuşitele tehnice şi economice ale vremii.

Mişcarea Hippy a luat naştere la San Francisco şi aparţine anilor '60. Ea a fost în mare măsură o mişcare a adolescenţilor şi tinerilor. S-a caracterizat prin rezistenţă pasivă faţă de societatea capitalistă, de fapt faţă de formele ei de viaţă organizată şi faţă de confort. Neaşteptat şi paradoxal este faptul că aceşti adolescenţi şi tineri proveneau din burghezia mare şi cea mijlocie şi, deci, nu sărăcia îi gonea de acasă. Ei căutau în mod ostentativ sărăcia, modul de viaţă simplu, vestimentaţia şi morala indienilor. Aşadar, în plină civilizaţie capitalistă, cu toate condiţiile la dispoziţie, ei se orientează spre o cultură străină pe care o preiau. Dar nu se opresc aici şi încearcă să realizeze, în imaginaţie, o lume diferită de cea reală, cu ajutorul drogurilor, prin importul de ideologie, budistă mai ales. În comunităţile lor îşi fac apariţia contravalorile, adică valorile opuse celor ale societăţii capitaliste. Comunităţile hippy au apărut în SUA, mai ales, dar şi în RFG., Franţa, Anglia etc. şi s-au dovedit variate ca activităţi şi preocupări: unele comunităţi trăiau din agricultură, altele din artizanat, unele erau mistice, ideologice, altele practicau căsătoria în grup etc.

Karl K. Garrison Jr. consideră că mişcarea tinerilor s-a născut din prăpastia apărută între valorile însuşite, realizarea proprie (ca personalitate) şi valorile sociale. Tinerii vor respinge afluenţa ca scop dominant al vieţii şi vor considera structura socială ca dezumanizantă şi opresivă. Alienarea lor va fi, mai ales, socială, în orice caz, mai mult socială decât politică.

Tinerii în societăţile întârziate sunt şi ei într-o poziţie conflictuală, fiind purtătorii unor cunoştinţe noi care vin în contradicţie cu standardele societăţii şi ale culturii existente. Ei sunt, adesea, mai pregătiţi decât adulţii (mai ales în domeniul ştiinţei). Lewis A. Feuer (*The Conflict of Generations*, 1969) o spune direct într-una din lucrările lui: cu cât este mai înapoiat un popor, cu atât este mai probabil să apară o mişcare a tinerilor cu caracter elitist şi revoluţionar.

Adolescenţii în societatea postindustrială simt şi ei încordarea între cultura lor comună şi "universalismul" tehnologiei. Ei constată faptul că valorile culturale intrinseci nu mai controlează dezvoltarea tehnologică, mai degrabă aceasta din urmă dirijează valorile, cultura.

În orice caz, mişcarea modernă de tineret nu a fost orientată spre "pâine şi unt", mai ales că a fost compusă din tineri aparţinând unor pături relativ avute. Ea dorea să creeze un nou stil de viaţă şi o nouă umanitate pentru viitor. Aceşti tineri nu resping trecutul în general, ci pe cel apropiat, continuat într-un prezent devenit opresiv şi represiv.

Multe din experienţele tinerilor în vremea noastră, datorită comunicaţiei rapide, şi-au găsit expresia în muzică. Muzica exprimă spiritul unei epoci: la fel cărţile, filmele. Ea vehiculează şi unifică experienţa. În ea tinerii au exprimat nostalgia după o lume a comunităţii, solidarităţii şi speranţei. Alienarea, singurătatea şi marginalitatea figurează, de regulă, în motivaţia tinerilor revoluţionari.

George McGovern avea dreptate atunci când, adresându-se Societăţii de Psihologie a copilului, spunea, în 1969: "Noi am crescut copiii în spiritul valorilor individuale, dar le-am cerut să fie absorbiţi într-o gigantică birocraţie, care se serveşte pe sine însăşi înainte de a servi individualitatea".

Margaret Mead va rezuma astfel esenţa noii evoluţii:

Bătrânii puteau spune cândva: „ - Ştii ceva, eu am fost tânăr şi tu nu ai fost niciodată bătrân".

Tinerii pot răspunde azi: „ - N-ai fost niciodată tânăr în lumea în care eu sunt tânăr şi nici n-ai să fii vreodată".

Jessie Bernard* reia problema cohortelor din perspectivă feminină. Adolescentele de care se preocupă sunt cele având între 13 şi 19 ani, născute în anii 1954-1960, adică într-un moment de culme a aşa-numitei perioade de mistică feminină. Ele fac parte din prima generaţie care votează pentru un preşedinte, sunt confruntate cu *drug culture* ("cultura drogurilor"), pot participa la mişcarea ecologică etc. În timpul vieţii acestora apare un nou stil de viaţă în ceea ce priveşte mamele şi grupurile de covârstnici. Mamele sunt mai puţin sofisticate în privinţa îmbrăcăminţii, fiind integrate în producţie. Sunt, apoi, primele adolescente confruntate cu noua mişcare feministă de la sfîrşitul anilor '60 şi începutul anilor '70. Acum aud despre femei respectabile care au copii fără a fi căsătorite, deoarece au dorit să fie mame, nu însă şi soţii. Sunt, de asemenea, confruntate cu un ideal nou: un soţ bogat care să le asigure o viaţă fără muncă. Ele privesc cu un interes tot mai scăzut căsătoria.

La intrarea lor pe scena istoriei, într-un moment de revoltă împotriva statutului de mamă, aşa cum a fost el conceput în societate, apar o serie de lucrări care surprind nuanţat aceste schimbări, ca, de pildă, lucrarea lui **S. Radl**, *Mother's Day is Over*, dar şi altele, scrise nu numai de *femeile radicale*, ci şi de cele obişnuite. Aşadar, femei care iubesc copiii, dar nu şi rolul de mamă. Protestul este acum public. Altădată era numai de la femeie la femeie, la suprafaţă trona iluzia fericirii. Tot acum îşi fac apariţia curentele antinataliste.

---

* **Jessie Bernard.** *Adolescence and Socialization for Matherhood.* În: Sigmund E. Dragastin and Glen H. Elder, Jr. (eds.).

Adolescenții din seriile anterioare n-au avut un astfel de "spectacol" social. Cum se exprimă Jessie Bernard: "cu siguranță că schema evolutivă clasică a lui Erikson nu mai funcționează".

Cercetări speciale, centrate pe adolescenții încadrați în producție, s-au făcut mai ales în Franța și ele au urmărit, cu precădere, modul în care progresul tehnic influențează motivația muncii. Rezultatele surprind dependența acesteia din urmă de tipul de întreprindere în care aceștia lucrează și merită de insistat asupra lor. Nicole de Maupeou-Abboud * a constatat că micile întreprinderi tradiționale stimulează atitudinea favorabilă față de muncă, de asemenea, față de tovarășii de muncă adulți. Slăbiciunea spiritului critic se asociază cu un slab spirit revendicativ, tendința de a exprima sentimente de inferioritate în raporturile de muncă. Adulții sunt percepuți ca superiori și purtători ai unei experiențe deosebite. Aceste atitudini se leagă de conștiința faptului că sunt "novici" în meserie, de asemenea de o anume indiferență față de grupul de muncă și de un atașament deosebit față de valorile profesionale. Ei au sentimentul satisfacției de a aparține unei comunități profesionale cu valori proprii, acelea ale meseriei.

Aceeași Nicole de Maupeou-Abboud constată însă comportamente diferite la muncitorii adolescenți (sub 18 ani) și în funcție de tipul de întreprindere în care lucrează: mică și tradițională sau mare și modernă. Se pare că cei din prima categorie refac, până la un punct, mentalitățile artizanale ale unei alte epoci istorice, în vreme ce a doua evoluează cu totul diferit.

Interesante în aceste cercetări nu ni se par atât concluziile (nici pe acestea nu le minimalizăm), cât faptul că există o problemă a profilului spiritual adolescentin, dependent de tipul de întreprindere în care se lucrează (mică sau mare, tradițională sau modernă) și de tipul de unelte cu care se lucrează. Iată o problemă nouă, extrem de fecundă, pe care a pus-o la noi Maria Cobianu-Băcanu, pornind de la cercetările îndelungate, efectuate în diferite întreprinderi. Cel puțin câteva tipuri din cele descrise de Nicole de Maupeou-Abboud merită reținute și prezentate mai în detaliu.

Tipul de adolescent care se identifică cu munca sa, se caracterizează prin faptul că valorile urmărite sunt legate de munca a cărei execuție este mereu perfectibilă. Realizarea omului are loc în chiar procesul muncii și nu în avantajele exterioare ei, economice sau sociale, pe care le asigură. Specific acestui tip de muncitor adolescent este dragostea pentru lucrul bine făcut și frumos executat, dorința de a-și însuși o experiență profesională practică printr-un efort lent și intensiv. Însăși viața profesională le apare ca o creație personală și dezinteresată în vederea unei cariere în cadrul ierarhiei organizaționale existente. Iată câteva opinii ale acestui gen de adolescent muncitor: "în întreprinderile mici este mai bine, în cele mari specializarea este prea mare, se face mereu același lucru"; "îmi place meseria mea [...]. Fac adesea ore suplimentare pentru a mă perfecționa"; "muncitor este cel care-și cunoaște bine meseria" etc.

---

* **Nicole de Maupeou-Abboud.** *Les blousons bleus.* Paris, Armand Colin, 1968.

Acolo unde există spirit profesional, activitatea profesională este suficientă prin ea însăşi, iar interesul pentru "carieră" şi parcurgerea "ierarhiei sociale", de asemenea.

Tipul interesat de carieră. De data aceasta, profesia este un mijloc de a atinge o anumită poziţie social-economică cât mai avantajoasă posibil. Munca depusă nu este valorizată prin conţinutul ei, ci prin interesul strategic, de dincolo de ea. Scopul nu este perfecţionarea în sine, acel *savoir-faire* profesional, ci ameliorarea poziţiei sociale a individului în raport cu anturajul său. "Spiritul de carieră" (*L'esprit de carrière*) se exprimă în proiectele, aspiraţiile şi opţiunile pentru viitor. Se urmăreşte atingerea unei "situaţii bune", iar pentru aceasta nu este nevoie de sporirea cunoştinţelor şi a experienţei profesionale, ci de sesizarea filierelor succesului, a regulilor jocului în întreprinderea respectivă, pentru a le urma.

Acestui tip îi lipsesc motivaţia, normele sau valorile de ordin profesional şi prin aceasta diferă fundamental de acela centrat pe profesie. Opiniile acestui tip apar astfel: "Ce este pentru mine munca? Mijlocul pentru a-mi asigura un debuşeu în viaţă"; "a reuşi în viaţă înseamnă să ajungi la o situaţie bună: şef, maistru. . . "; "pentru mine munca reprezintă un mijloc, condiţia atingerii unei situaţii mai târziu şi de a depăşi condiţia de muncitor".

Cum vedem, primul tip de adolescent se caracterizează printr-o motivaţie intrinsecă a muncii, al doilea printr-una extrinsecă. Pentru ultimul înseamnă a nu rămâne muncitor, ci a ajunge: şef de echipă, şef de birou, director, după caz.

Tipul centrat pe perfecţionarea tehnică. Aşa cum avem un tip al cărui sistem de valori este intrinsec muncii există şi unul centrat pe conţinutul tehnic al muncii industriale; ceea ce îl motivează este voinţa de a participa la progresul ştiinţific şi tehnic. Pe acesta îl preocupă noile moduri de a acţiona şi, în general, lumea invenţiilor ştiinţifice şi tehnice, el este preocupat să participe la progres. Important pentru el nu este munca în sine şi nici cea văzută prin prisma poziţiei sociale care îi este asociată, ci modalitatea de a intra într-o activitate "care are viitor". Individul este autodidact şi deschis la formaţia şcolară. Devenind tehnician, el face un pas într-o ierarhie profesională specifică, la al cărei capăt se situează inginerul şi savantul. Deschiderea spre ideea de instruire, de schimbare, de progres, refuzul de a admite bariere sunt trăsăturile dominante ale acestui orizont. Intenţiile lui sunt "ascendente": "cei pe care îi admir sunt savanţi, ei au făcut viaţa mai modernă"; "cel mai bine pentru un un tânăr este să continue studiile, pentru a putea avansa mai târziu, pentru a face munci tehnice, mai puţin manuale".

Tipul caracterizat prin indiferenţă profesională şi socială. Munca şi profesiunea nu sunt considerate decât ca mijloace de a supravieţui economic. Nu are dorinţa de a participa la valorile profesionale, sociale sau tehnice. Este cel care îşi câştigă pâinea, dând, în schimb, cât mai puţin posibil. Ceea ce îl interesează este mărirea salariului şi să aibă linişte în întreprindere şi în muncă. Nu-l interesează viitorul, trăieşte în prezent.

Consideră că instruirea nu slujeşte la nimic, condiţia de muncitor este apreciată ca o fatalitate din care nu se poate scăpa decât, eventual, prin reverie. Iată câteva motive tipice: "îmi place să lucrez într-o întreprindere mică, este mai liniştit"; "munca este pentru a avea ce mânca"; "dacă aş avea bani mulţi, aş lucra pentru a avea şi mai mulţi"; "nu admir pe nimeni, într-un fel sau altul, cu toţii îşi câştigă existenţa"; "îmi este egal în ce fel de întreprindere lucrez - mare sau mică - dacă câştig în mod similar" etc.

Tipurile complexe. Uneori se observă o oscilaţie între două sau chiar trei sisteme de valori: ataşament pentru meserie, dar şi interes pentru carieră. Este vorba, în general, de combinaţii ale primelor trei tipuri anterior descrise.

Tipurile anomice, caracterizate prin inconsistenţa şi amestecul dezordonat al valorilor. Lipsa perspectivei devine reală în aceste condiţii şi, la fel, lipsa de consistenţă a structurilor interne.

Aceste motive, norme şi valori ale adolescenţilor muncitori conturează tipuri umane de un mare interes în sine; sunt, de fapt, tipuri de personalitate profesionale specifice anilor '60, dar nu numai atât. Noi vedem în ele adevărate proiecţii ale modelelor adulte, reflectate şi interiorizate de adolescenţi. În aceste condiţii, cohorta adolescenţilor anilor '60 este o realitate socială, dar şi o proiecţie a unui sistem de valori sociale existente în societate la un moment dat. Prin cercetările sale, Nicole de Maupeou-Abboud ne-a oferit variante tipologice adolescentine din zona Parisului anilor '60, dar şi un tablou al motivaţiei muncii specific vremii, care a migrat dinspre adulţi spre adolescenţi. Ne-am mai întâlnit cu acest fenomen şi ne vom mai întâlni cu el: noutatea lui, în cazul de faţă, se referă la domeniul în care are loc ilustrarea, cel al muncii.

K.C. Garrison şi K.C. Garrison Jr. prezintă constatări deosebit de interesante în ceea ce priveşte caracteristica culturală a diferitelor grupuri etnice de adolescenţi, pornind de la adolescenţii din America, aparţinând diferitelor etnii. Adolescenţii indieni, de pildă, sunt la fel de diverşi ca şi culturile cărora le aparţin. Ei formează un grup dezavantajat în America, cultural în dificultate, fiind la marginea culturilor din care provin şi a celei industriale albe în care intră. Între noile lor aspiraţii şi atitudinile tradiţionale apar, în mod firesc, conflicte. Adolescenţii evrei îşi pierd tot mai mult simţul identităţii, intermariajul fiind frecvent, cei chinezi încep şi ei să se despartă de tradiţie. Fetele preiau noile modele mai rapid decât băieţii, dorind să fie tratate după modelul social alb.

Există însă şi "alte adolescenţe" în America de azi: neagră, portoricană, mexicană, rurală etc.

Adolescenţa rurală este şi ea dezavantajată în Occident, cum constată D.E. Lindstrom (1965). Adolescenţii rurali primesc mai puţină educaţie, sunt mai slab pregătiţi profesional şi au mai puţine posibilităţi de a-şi alege locul de muncă decât alţi adolescenţi. Caracteristica lor este nivelul scăzut al aspiraţiilor. Cercetările efectuate de A.O. Haller, O.L. Burchinal şi M.J. Taves (1963) au arătat că, spre deosebire de

adolescenții urbani, cei rurali au mai puține idealuri în ceea ce privește profesia și continuarea studiilor, găsesc mai greu de lucru, slujbele pe care le ocupă solicită un nivel de deprinderi elementare și, în general, nu dovedesc o motivație deosebită pentru a se realiza în meserii intelectuale.

Probleme par să apară și în țările socialiste. Edekem Dilić a studiat 1713 tineri iugoslavi, între 14 și 25 de ani, în privința atitudinii generale față de modul rural de viață. Constatările sunt neașteptate. Pe de o parte, se constată părăsirea în masă a satului, căutarea de condiții de viață mai bune la oraș și opinia generală că adolescenții și tinerii nu sunt mulțumiți cu condițiile de viață din mediul rural. Rezultatele cercetărilor arată însă că numai un sfert din adolescenții și tinerii studiați declară că sunt nemulțumiți acolo. Explicația acestui fapt este psihologică. la Dilić. Legătura copilului și adolescentului cu satul natal continuă - după el - să fie puternică. Acesta continuă să aibă și va avea încă forța lui de atracție, care constă în "intimitatea, sinceritatea și multiplicitatea legăturilor", în relațiile naturale de rudenie, în varietatea și numărul prietenilor.

Cei nemulțumiți se referă la faptul că sunt "puține distracții", iar munca în agricultură este grea sub raport fizic și venitul nesatisfăcător.

Aceste motive sesizate de Dilić în 1969 sunt valabile în realitate pentru o întreagă epocă istorică. Și înainte de război și după aceea problema s-a pus în aceiași termeni și în multe țări. Deosebirea constă în gradul de cunoaștere a orașului, deoarece mersul la oraș s-a amplificat cu vremea în cele mai diverse forme (comerț, navetă etc.), iar cunoașterea orașului prin mass-media este deosebit de eficientă.

Și, totuși, satul continuă să aibă o forță de atracție importantă, datorită condițiilor naturale de viață (aer curat, apă bună, liniște etc.), faptului că oamenii sunt mai sinceri și mai ospitalieri, se cunosc unii pe alții, cheltuielile de trai sunt mai reduse, fiecare este stăpânul său și nu poate rămâne fără lucru, iarna se lucrează mai puțin etc. La oraș avantajele principale sunt: posibilitatea unei vieți culturale și distractive mai bogate, muncă mai ușoară, odihnă mai multă, îmbrăcăminte mai frumoasă, posibilități de școlarizare mai mari, libertate mai mare pentru tineri.

Ce i-ar trebui satului pentru a concura cu atracția orașului. Școli, instituții cultural-distractive, magazine comerciale, servicii comunale, schimbarea modului de viață (renunțarea la deprinderile vechi), modernizarea cultivării pământului.

2. Situația specifică în România

Luând cazul țării noastre, constatăm că există diferențe clare între diversele categorii de adolescenți de azi, dar ele au fost și mai mari în trecut. Adolescența tradițională s-a menținut până târziu, în vremea noastră, dar nu în întregime: din ea "s-au rupt" adolescențele urbane interbelice, cele pendulante între sat și oraș, iar mai târziu, tot din ea, s-a desprins și "generația școlițiilor" anilor '50, care respingea muncile agricole (încă

de la vârste foarte mici), căci pentru a parcurge toate treptele învățământului (sau cât mai multe dintre ele) era un efort intelectual mare și de timpuriu. Este generația care se dezice de agricultură tocmai la vârsta adolescenței, adică tocmai atunci când trebuia să o deprindă. "Au apărut școlile, n-au mai știut să umble cu picioarele goale și nici să țină sapa sau coasa în mână". Anii '60 au intensificat școlarizarea, iar modernizarea vieții sociale și culturale a făcut pași serioși înainte. Cu anii '70, primul val de muncitori veniți direct de pe băncile școlilor apare la porțile întreprinderilor.

Problema adolescenților din diferitele generații ne-a preocupat în mod special și o vom trata mai pe larg, urmând să stăruim și asupra "distanțelor" apărute între acestea.

a. Adolescența anilor '20 - adolescența tradițională

Adolescența anilor '20 a fost, în esența ei, încă tradițională în cele mai multe din satele țării noastre. Iată cum apare aceasta în câteva localități unde a fost cercetată. Ca și cu alte prilejuri, am preferat portretul psihosocial pentru a putea surprinde și reda caracteristicile sale, așa cum de altfel au procedat și alți cercetători, în scopul unor demonstrații cât mai convingătoare (Wilbur Schramm, P.H. Chombart de Lauwe etc.).

O serie adolescentină dintr-un sat de deal (comuna Tătaru, județul Prahova) C.N.R. "Eu, de la 12 ani, împliniți în 1915, am început să văd de boi: până atunci vedeam de vitele mărunte. Vedeam de boi toată ziua, când nu făceam altceva, dar de cele mai multe ori făceam. La câmp săpam rândul cu ceilalți, iar de la 14-15 ani am început să muncesc și cu ziua la viile din Poalele Dealului. Am lucrat câte o săptămână la viile lui Miron Clinciu, în patru primăveri la rând, în tot atâtea toamne. Am lucrat și la viile lui Bujoreanu de la Olteni și la cele ale popei Gorgota din Pleașa. Mi-amintesc că pe banii luați de la popa Gorgota mi-am cumpărat un ceas de buzunar. Când m-a văzut mama cu el, m-a luat la blesteme, că am stricat banii, că de ce aveam nevoie să mă uit la ceas, sunt așa de prost că nu cunosc în ce moment al zilei mă aflu, după soare și după stele". Am muncit cu alți flăcăiandri din sat și cu alți oameni mai mari, cu M.D., G.P., I.F., M.S., N.B., G.O., T.V.R., P.R., R.B., A.D., C.M. și cu alții. Unii muncitori erau veniți tocmai din Ardeal, cei mai mulți însă din satele "de sus".

Am muncit nu numai la viile boierești, ci și la clacă, pe câmp, cu tata, iar când era mai putină muncă, vedeam de boi și căram lemne cu spinarea.

Aveam haine de dimie, țesute în casă, dar pantalonii erau mai mult petice, când mergeam parcă eram încrosniat, fiindcă hainele mi le făcuse mama, cum se pricepuse, din niște mintene mai vechi ale tatii. Nu aveam prea multă forță, eram slăbănog, n-am putut lua sacul în spinare decât după 20 de ani, doar la mers eram rezistent și-mi plăcea să merg".

G.O. " Era voinic și foarte puternic de mic. Umbla cu haine de târg, avea avere și muncea în familie, mai ales. Mergea și el la munca viilor boierești, dar pentru a mai face ceva bani. A lucrat la via lui Miron Clinciu și la a lui Limotescu din Poalele

Dealului. Era înfipt şi bătăios, căuta gâlceavă cu lumânarea, se certa cu toţi şi sărea repede la bătaie. N-avea prieteni, se baza numai pe el. Nici n-avea nevoie de prieteni, era tare şi nu-i era frică de nimeni. Când intra în salon, primul pe care-l întâlnea în uşă, din leatul lui sau mai mic, îl înjura. Duminica sau în zilele de sărbătoare, el ridica popicele şi câştiga şi el câţiva bănuţi, după fiecare joc, cel ce câştiga îi da şi lui ceva".

C.M. " Sărac peste măsură şi, din cauza asta, îl urau şi fetele, nu voiau să se joace cu el. De sărac ce era, ni se părea la toţi că e chiar urât, dar nu era aşa. Era un flăcăiandru ca oricare altul, dar mai sărac decât toţi. Venea cu noi la muncă la tăiat sau la altele. Avea nasul mare, uscat şi ochii mari, care parcă se înfigeau în tine. Toate muncile le făcuse mai de mic ca mine şi în pofida puţinătăţii lui, era îndemânatec şi rezistent. Tatăl lui îl învăţase toate muncile: tăia la vie, cosea, săpa, culegea ..., după caz. Îl mai băteau uneori alţii, dar nu cu prea multă ură, era prea lipsit de importanţă ca să stârnească un necaz prea mare împotriva lui. Răbda bătăile şi se ferea cât putea, văzându-şi de muncă şi de necazurile lui.

Cel mai plăcut lucru pentru el era să vorbească despre Crăciun, auzea de vara cum o să sfârâie carnea în tigaie şi simţea gustul caltaboşului pe limbă. "O să facă tigaia sfârrr şi o să fiarbă în oala cu pământ sarmalele, şi-o să tai mămăliga cu aţa în felii mari şi o să mă uit la oala de vin plină ochi. Aoleo, ce-o să mai mănânc". Aşa zicea şi noi râdeam şi îi aminteam că până la Crăciun mai sunt cinci sau şase luni şi până atunci o să ne ajungă pielile pe băţ, dar el ne răspundea voios: " Şi ce, mai e mult, o să vină el şi Crăciunul şi - atunci o să facă tigaia sfârrr, sfârrr ... ".

Se gândea să se reangajeze în armată, dar nu ştiu de ce nu a reuşit. S-a însurat la 32 de ani din pricina sărăciei".

P.N.F. " Ăsta a început munca de la 7 ani. Tăia uneori lemne la N.G.G., îi ducea caii la iarbă şi primea mâncare numai pentru munca lui. Primăvara mânca numai urzici, lobodă şi lăptuci. Vara trăia cu mămăligă şi cu fructe. Erau 12 fraţi şi surori şi părinţii erau săraci. Slab şi fără forţă, se muta de la un gospodar la altul, muncind ce i se da şi primind ce nu curgea pe gârlă. A muncit la N.G.G., la A.T., M.F., T.I., D.R., S.C. şi la mulţi alţii. Era ca o spumă pe apă, nu ţinea nimeni socoteală de el. Apoi s-a înrăit, nu mai ţinea el socoteală de alţii şi-i înjura pe toţi. Am făcut armata cu el şi ştiu că a fost în stare să înjure şi pe nevasta colonelului, când aceasta i-a cerut să-i facă o cafea (a fost ordonanţă, un timp). Când a ajuns caporal, bătea el soldaţii fără nici un motiv. Se înrăise rău şi aşa a rămas până la sfârşitul vieţii".

C.C. " Se lăuda că este de neam mare şi că e bogat. De bogat era bogat, nimic de zis, şi el, şi aproape tot neamul lui. Muncea numai acasă, era voinic, iar pe deasupra mai era şi frumos. Se ţineau fetele după el, nu atât el după ele. Şi avea şi curaj. Urările pe la nunţi, el le făcea, cânta şi din gură şi dintr-un fel de armonică cu două rânduri de butoane. Hainele îi erau de casă, în afară de cămaşă, care era din americă. Trăia mai bine decât noi, ceilalţi, dar nu altfel şi nici mare nu se dădea. Mergeam amândoi cu sorcova şi cu altele, mie îmi convenea că pe el îl primea toată lumea şi profitam şi eu.

Am rămas prieteni toată viața, deși eu eram mult mai sărac. A fost singurul din neamul lui care se purta la fel ca noi, la ceilalți nu le ajungeai cu prăjina la nas, lasă că erau și mai bogați. G. și când se lăuda, se lăuda nu cu el, ci cu unchiul lui, cu fratele lui mai mare și cu alții din familie care erau foarte bogați.

A.N.P. "Păzea o oaie și un berbec prin Valea Mare, așa mi-l amintesc. Berbecului îi zicea Cezar, după numele unui cal al unui birjar vestit din Mizil. Cânta toată ziua cu un fel de corn terminat cu o pană de gâscă. Când s-a mai mărit, a trecut și el la munca câmpului. Era scurt de statură, vânjos și bun de gură. După trei clase, a intrat argat la I.I. Păzea vitele și avea grijă de ele, dar muncea și la pământ, după cum avea nevoie stăpânul. La horă nu venea decât rar, n-avea timp, iar când venea, cine era să bage în seamă un argat, care n-avea pământ și mai era și fără tată (murise în primul război)? I.I. s-a purtat bine cu el cât l-a avut în curte: l-a plătit (cât se plătea atunci, nu mare lucru), i-a dat să mănânce ca lumea și l-a îmbrăcat omenește. Așa și-a petrecut viața cât a fost flăcăiandru. La armată nu l-a luat fiindcă era primul băiat al unei văduve de război și legea îl ocrotea, așa că, din argăție, a trecut la primărie ca gardist. Așa și-a dus viața până a ieșit la pensie".

D.C. "Ciolănos și bine clădit, cu mâinile lungi și cu capul mare, își atrăgea atenția prin forța pe care o bănuiai în trupul lui de flăcăiandru. Muncea cu tatăl lui la dijmă pe câmp, dar și la viile boierești din Poalele Dealului. Învățase să cioplească de mic de la tatăl lui și era atât de priceput, încât doar ce nu vedea nu putea face (punea paturi la puști, făcea butoaie, ba repara chiar și ceasuri de masă și nimeni nu știa de unde învățase; se vede că văzuse doar, ăsta ce vedea, era în stare să facă și el). Învățase și să zidească, tatăl lui îl lua cu el să-l ajute când lucra la ridicarea vreunei case. La școală cât a fost, n-a învățat nimic, nu-l interesa, fugea și prindea gaițe, mierle și tot felul de păsări cu proțapul, maică-sa le frigea și le făcea ciorbă. Când a ieșit la horă, juca prost, mâinile îi erau îndemânatice, nu și picioarele, dar îi plăcea să joace. Altfel un băiat liniștit și la locul lui. Atât rău făcea, că fura vin din pivnița lui C.V. Îi făcuse chirii multe și îi muncise, dar - zicea el -, nu i-a plătit muncile făcute, așa se răzbuna. N-a fost prins niciodată, iar noi nu eram proști să spunem, că vinul nu-l mai ducea acasă la tac-su, că-și găsea beleaua".

D.V. "A rămas orfan de mic, iar maică-sa era o împiedicată. A trăit mai mult prin curtea lui I.I. Muncea și el ce putea, dar când s-a făcut mai mare a devenit înfipt, ca să trăiască. Era și șmecher în felul lui. La coasă mergea cu trei coase, ca să nu piardă timpul cu bătutul, dacă cosea la el. Dacă era la altul, cât alții băteau coasa, el se odihnea. Era foarte cinstit și, cu mintea și cu cinstea lui, a reușit să trăiască muncind cu ziua pe la alții. La 18 ani avea destui bani strânși din muncă ca să-și cumpere un bou, ceea ce a și făcut, și l-a pus la căruță ca pe un cal. Mai avea și două capre. Cu averea asta și-a început D.V. viața".

C.I.S. "Era un flăcău voinic, foarte muncitor și conștiincios, dar bea mult. A învățat trei clase primare și învăța bine, dar tac-su l-a băgat la oi la Baba Ana, o moșie de la câmp, iar mai târziu, la G.S. din Călugăreni. Erau opt copii acasă și mă-sa nu

prididea să-i îmbrace, așa că hainele erau mai mult de căpătat. Pământ aveau "cât să legi o capră", așa că ce era să se mai întoarcă înapoi? a tot argătit până a plecat în armată. "Am muncit în viața mea, îmi spunea el mai târziu, cum n-a muncit altul, și în greu. Am tras și cu boii la jug". Era glumeț și todeauna vesel, dar viața de flăcău n-a prea avut. "Copii amărâți, fără nici un sprijin".

Alte figuri de adolescenți din sate diferite.

B.T., născut în 1907, în Teregova, județul Caraș-Severin, a mers la oi la 14 ani, a fost un adolescent isteț și cu un mare grad de independență. A fost și muncitor de pământ. Acum are 79 de ani, nu știe să scrie (se poate iscăli), nici să citească, dar are o minte ageră și a condus treburile familiei până cu câțiva ani în urmă, cu o mare pricepere. "Nu știu să scriu, dar din socoată nu mă taie nimeni". Poartă opinci, ciorapi de lână și cămașă tradițională. Se mișcă sigur pe el și are o concepție bine conturată despre rostul treburilor țăranului de la ei. " Cine are pământ și vite (satul este necooperativizat - n.n.), are bani și hrană. La stat dăm, dar avem și noi".

Casa în care locuiește este mare și frumoasă, dar el stă într-o cameră în spate, cu mobilă în stil tradițional, paturi vechi, masive, "scaune de pat", lucruri țesute sau lucrate în gospodărie. Pe oamenii de azi îi consideră "mai știutori de carte", dar "fără dreptate", adică nu mai cinstesc munca cum o făceau altădată. "Acum ... mocnul și televizorul".

Este foarte independent în gândire și nu acceptă alte opinii. A fost o fire independentă de mic. "La 14 ani am trecut la oi. Eu am învățat singur meseria de oier, nu m-a învățat nimeni. Dumnezeu m-a învățat. Ei, nu că nu m-a învățat nimeni, dar eu n-am vrut să fac decât după capul meu. Da, bătrânii ne învățau. « nu trage de pulpa oii la muls, scoate ultimul strop de lapte că mâine nu-l mai găsești », ne arătau unde să ducem oile ca să le păștem bine".

Sigur este faptul că a reușit să-și crească cei doi copii, să le facă case, să le cumpere pământ în sat. Iar azi merge cu oile la păscut și nu se mai ocupă de altceva, nu mai conduce familia, unul din copii i-a preluat sarcina, dar el continuă să-și spună părerile lui. Firește, nu mai încearcă să le impună nimănui.

Crede că oamenii de azi ai Teregovei sunt mai bogați decât cei din trecut: "Noi am fost mai speriați de sărăcie ca âștia de azi". La vremea copilăriei și adolescenței lui B.T., nu toți copiii mergeau la oi, mulți mergeau la școală și munceau pe lângă casă. " Cam cinci din sută mergeau la oi". Unii copii mergeau la oi și de la vârste mai mici, de pe la 8 ani, și făceau ce puteau: le mânau, le păzeau la muls, ajutau la tunsul lor."Erau speriați de sărăcie". Tiparul de viață a lui B.T. a fost tradițional. Până azi, la cei 79 de ani ai lui, vede de oi și a rămas cu același mod de a gândi, însușit în copilărie: credința că de pe urma oilor, omul poate trăi destul de bine, că este cea mai frumoasă meserie, care cere multă minte și multă pricepere.

Ca B.T. erau destui adolescenți în Teregova (majoritatea erau oieri ca și el), dar cei mai mulți aveau ocupații mixte: vedeau de animale, dar munceau și la pământ. "De mici duceau o greblă, o furcă și ajutau cât puteau, dar la 12-14 ani începeau să muncească cot la cot cu adulții". "La 12 ani am cosit. M-a învățat soră-mea, care era mai mare. Tata era plecat la război și nu se întorsese (din primul război). La 18 ani trăgeam lemne la pădure pentru minele Banatului și era tare greu".

A.I.S. s-a născut în comuna Grădiștea, județul Brăila. În 1914 avea 12 ani și atunci a început muncile obișnuite pentru țăranii din partea locului, la câmp și în gospodărie. "Lucram cu secera la grâu, boierul nu ne lăsa să cosim, ca să nu se scuture boabele. Tata era clăcaș și lua dijmă 5 hectare de la boierul Șuțu. Pentru munca făcută ne da teren pentru porumb; el semăna grâu. Tata avea și el ceva pământ, cumpărat "cu coada sapei", dar nu ne ajungea. Muncea săracul atât de mult, că rămăsese pe coada sapei urma mâinii sale. Se rosese lemnul de atâta muncă și se cunoștea unde ținuse mâna stângă atunci când lovea pământul".

Exemple inedite de învățare a muncilor câmpului (cositul și semănatul)

C.I., 68 ani, satul Duleu, comuna Fârliug, județul Caraș-Severin.

Învățarea cositului "Eram tânăr, nu făcusem nici armata și eram și căsătorit pe deasupra, și încă în casa socrului, dar de coasă habar n-aveam, căci tata nu mă pusese la cosit, fiindcă nu avusese nevoie: era el în putere și fratele, cu 7 ani mai mare. S-a întâmplat să fiu și mai slăbuț, apoi eram și cel mai mic, iar tatei îi muriseră doi copii. De aia mă cruțase pe mine de coasă. Însă soarta așa a picat pe mine, ca să fiu ginere în casa socrului fără să fi apucat să învăț a cosi. Așa că m-a învățat el. Dar n-a fost prea ușor. Într-o seară zice socrul:

- Dimineață vom pleca la cosit, la livada de la Corcanu.

Nu m-a impresionat prea mult. Ziceam că e un lucru ca toate lucrurile și l-oi face eu. M-am culcat liniștit.

Dimineață am pus caii la cocie (căruță - n.n.) și ne-am dus.

Soarele era cam de două prăjine când am ajuns. Am tras la umbra unui frasin și socrul a tras câteva coase pentru cai. În timpul ăsta, eu am fost atent cum trăgea socrul cu coasa și mi se părea că e ceva de glumit, că și eu voi putea azvârli cu mâinile mele coasa la fel ca el. Și, totuși, carnea de pe mâini îmi tremura, căci acum eram pus la o treabă pe care nu o mai făcusem.

- Ar fi bine, întâi, să ne batem coasele, începu socrul.

Eu roșii la față și cu gura moartă i-am spus:

- Le batem, dar cum? că nu știam. Mi-am luat inima în dinți și i-am spus:

- Tată, eu nu știu bate coasa.

Bătrânul parcă nici n-a auzit, apoi mi-a zis:

- Nu trebuie să știi să o bați, că asta știe oricine, ci că așa cum ți-o bați, așa cosești cu ea.

Am amuțit când am auzit așa vorbe. Apoi m-am pus jos și eu ca și el, am scos coasa din dârjeală și m-am uitat cum dă el cu ciocanul. Am făcut și eu la fel. Îmi zice socrul:

- Ai grijă, nu da așa tare că o crapi și se face firez (fierăstrău - n.n).

M-am străduit să fac așa și când m-a întrebat dacă am gătat-o, i-am răspuns că da. Ne-am ridicat în picioare, și am început a cosi. Socrul înainte, eu după el. Mă uitam cum arunca coasa în fân și cum cădea brazda jos și încercam și eu, dar la mine nu prea mergea. Trăgeam din toate puterile, dar coasa nu fluiera prin fân ca la socru-meu.

Soarele se ridicase sus și căldura îmi ardea sudoarea de pe față. Socrul poate că mă vedea, dar, om cu minte, mă lăsa ca să mă chinuiesc, că așa credea el că trebuie să mă învețe a cosi. Mie îmi era greu, mâinile îmi erau rupte de oboseală și de la o vreme am trecut peste rușine și i-am zis:

- Tată, spune-mi cum să țin coasa în mâini, ca să meargă și la mine ca la tine?

- Fă așa cum îți pică ție mai bine, îmi răspundea el domol și cu bunăvoie.

Atâta a fost toată învățătura. Am încercat singur în toate felurile, dar coasa era șireată, nu-i puteam găsi așa ușor năravurile.

Seara, cu oasele rupte de oboseală, sus în cocie, în drum spre casă, m-am întrebat: de ce nu m-a învățat tata a cosi? Dar, oricât ai învăța a cosi, tot așa este: te uiți la altul, îți mai spune câte ceva și până la urmă singur înțelegi cum e mai ușor".

Învățarea semănatului.

"- Iosife, ia sacul după cap.

Când am auzit, parcă m-a trăsnit fiindcă eu nu știam semăna, dar ce să fi făcut? Am luat sacul după cap și l-am întrebat:

- Tată, te rog, spune-mi cum să semăn, că eu nu știu să arunc grâul.

- Să vâri mâna dreaptă în sac, apoi s-o ici plină cu boabe și când le arunci, să desfaci degetele ca boabele să se împrăștie. La tot pasul, o mână de grâu aruncată. Și vezi să nu arunci grâul la uică-tu Ghiță (era fratele lui, care avea pământ alături de noi).

Mi-a fost rușine că nu știam semăna, dar nu aveam ce să fac altceva decât să intru în arătură și să semăn. Când am intrat însă, bătrânul mi-a zis:

- Lasă sacul jos și împarte holda în patru cu jorzi de floarea soarelui. E mai ușor așa și nu-ți rămâne pământ nesemănat.

Aşa am şi făcut. Din spatele meu, venind cu grapa trasă de cai, bătrânul mă urmărea cu vorba:

- Rar pasul şi aruncă la distanţă mare înaintea ta; cum îl semeni, aşa îl ai.

Era o învăţătură, dar asta am înţeles-o mai la urmă, când mi-a zis:

- Tu trebuie să te înveţi a semăna, căci eu nu prea mai văd cu ochii aşa bine".

O secvenţă semnificativă din viaţa flăcăiandrilor din comuna Tătaru, judeţul Prahova

Lucram cu toţii la boierul Miron Clinciu - ne spune unul din subiecţii cercetaţi. Avea 20 de pogoane de vie la Vadul Săpat, în Poalele Dealului. La ele lucram mai în fiecare an. Era de lucru destul: la tăiat, la stropit, la hărăcit, la săpat, la cules. De obicei, angaja cam 30 de oameni: de la flăcăiandri şi până la barbă albă. Noi, flăcăiandrii, eram cam jumătate din ei şi toţi "mai de sus", de la munte. Veneam aici la muncă fiindcă boierul avea doi logofeţi din sat de la noi, pe Ghiţă a lui Dan Moise şi pe Iorgu lui Blană. Ei ne dirijau: "rupeţi teiul să se vadă strugurii când or creşte", "daţi-i zor c-aţi rămas în urmă", "mă, a lui Dobre, nu aşa se ţine foarfeca", "Deliule, laşi ciorchini în urmă" etc.Masa o anunţa Iorgu a lui Blană. Mare, ca un uriaş din poveste şi cu capul cât o târnă, tuna de pe unde se găsea: "la cap ... şi la mămăligă", asta însemna că după ce terminăm rândul, să mergem la masă.

La Miron Clinciu, nu-mi amintesc să fi mâncat altceva decât mămăligă, pe săturate, şi ciorbă de fasole sau de peşte. Ne aşezam câte doi flăcăiaşi la castron şi mâncam ciorbă şi mămăligă, de trei ori pe zi: cam pe la zece ceasuri, pe la 2-3 şi seara. O zi era de fasole şi una de peşte. Şi, tot aşa, până termina boierul munca. La cules era mai bine că mâncam şi struguri.

- La ceilalţi boieri, pe unde ai mai lucrat, se mânca la fel?

- Nu, depindea de om, de boier. La Bujoreanu se mânca fasole şi mămăligă, atât la popa Gorgota ne mai da şi carne, iar când era popa cu noi, ne da ţuică de beam bine, era cam chefliu popa Gorgota şi larg la inimă. Tac-su nu ne da decât un ţoi. La doctorul Limotescu se mânca mai bine, le dădea oamenilor şi peşte fript, chiar şi vin.

- De ce nu mergeaţi cu toţi la doctorul Limotescu?

- Nu se putea, de unde era să ştii cine şi când are de lucru? Mergeai unde auzeai că este nevoie. La Miron Clinciu erau logofeţi din sat şi ne aveau un fel de grijă: cu cât ne învoiam, atât ni se da, ne mai ajutau cu câte ceva dacă era nevoie, se purtau frumos cu tine, dacă îi întrebai ceva, îţi răspundeau.

La muncă, primul rând îl lua M.S.C., veneau la rând N.B., G.C. şi alţii.

Primul era mai în vârstă şi mai priceput, el ne ţinea pe loc, ca să muncim bine, cu migală, că altfel, noi am fi dat repede şi "pe deasupra", dar nu ne lăsau cei mai mari.

- Unde dormeaţi?

- Toţi dormeam într-un fel de hambar cu pământ pe jos, cu mintele aşternute pe câte un braţ cu paie. La cap puneam căciula sau mintenul. Eu dormeam, când puteam, pe o căpiţă de paie.

- În timpul liber ce jocuri făceaţi?

- În timpul zilei nu era vreme, seara, după masă şi înainte de culcare, ne jucam "mişco", "lunile anului", "de-a boul".

- Ce fel de jocuri erau acestea?

- Erau jocuri de batjocorire a celor slabi, aceştia erau băgaţi cu forţa în joc şi se terminau întotdeauna cu umilirea şi lovirea lor (mai în joacă, mai în serios). De pildă, "lunile anului" era un joc care se făcea aşa: 12 dintre noi se aşezau la rând şi ne puneam mâinile pe cap. Pe gaura mânecii ne întrebam: cum e luna aia (şi tu răspundeai după cum era în ianuarie, martie, august ...). Dacă ziceai că plouă îţi turnau o cană de apă pe mânecă, dacă ziceai că e cald, îţi trăgeau şi mai tare mintenul pe ochi. Orice ai fi zis, găseau ei, cei mai mari şi mai puternici, să-ţi facă ceva. Se distrau pe socoteala noastră, asta făceau.

- Cam rău felul ăsta de comportare.

- Rău tare, mai ales dacă nu te puteai apăra singur, adică dacă erai mai slab, dacă nu aveai părinţi sau fraţi de care să se teamă ceilalţi. Cât am fost flăcăiandru, am mâncat multă bătaie degeaba şi am îndurat tot felul de batjocori: Vasile Chiţă mi-a dat o palmă de m-a ameţit fiindcă nu vrea soră-mea să vorbească cu el. Nae G.G. mă frigea cu ţigara de-mi sfârâia carnea.

- Era nebun?

- Nu, aşa se purta şi cu alţi flăcăiandri şi când ţipau sau îl blestemau, râdea cu gura până la urechi. Ghiţă a lui Cracea mă bătea de câte ori ne întâlneam şi nu apucam să fug la vreme. Voiau să arate că sunt mai mari şi mai tari ca tine, dar le şi plăcea bătaia, fiindcă îi puneа pe cei mici să se bată şi asistau la bătaia lor, le plăcea.

După cum se poate remarca, o cultură agresivă, în care violenţa era frecventă. Valorile erau: averea, neamul,forţa fizică. După primul război mondial, inteligenţa şi pregătirea încep să joace un rol mai important, la fel întâmplarea, norocul.

Caracteristicile adolescenței tradiționale

Înainte de primul război mondial și mult timp după aceea, copilul de 12 ani, "trecea la muncă". Scotea rândul la sapă, o dată cu tatăl și cu mama, învăța să coasească, să taie la vie și vedea de vite. Acum învăța și făcea toate muncile agricole, în afară de hărăcit, unde era nevoie de o anumită greutate a corpului pentru a putea înfige haracul suficient de adânc în pământ. Treptat, începea să meargă și cu ziua la alții mai avuți din sat sau din afara satului.

Metodele de învățare se bazau pe imitație și sfat ("fă așa cutare lucru", "înjugă mai întâi boul care pleacă singur capul să ia jugul", "nu strânge coada sapei că faci bășici în palme", "nu lăsa rod mult viței că se usucă în câțiva ani" etc.)

Dar se învăța și din pilde: "De la ședere nu ia nimeni nimic", "dacă nu pui în pod toamna, n-ai ce da jos iarna". Jocurile se învățau de la vârste și mai mici, dar nu se ieșea la horă decât la 17-18 ani.

Fetele erau "mai căsnite" decât băieții. De la 7-8 ani învățau să facă mâncare, să țeasă, să spele, să văruiască și să lipească. Imaginea unor fetițe încovoiate sub cobilițele cu gălețile pline cu apă era curentă și se spunea cu mândrie că erau mai mari cofele decât ele, dar că le duceau totuși pline cu apă acasă.

Dominantele adolescenței tradiționale sunt puține și puternice. *Intrarea în rândul lumii*, adică *reluarea ciclurilor vieții înaintașilor*: munca pentru a putea trăi, acumularea unui minim de condiții pentru viitoarea familie pe care urma s-o întemeieze, construirea unei case (dacă nu moștenea una); *preocuparea pentru a avea cele necesare vieții*, în primul rând hrana.

Tipurile umane sunt surprinzător de variate într-o relație neașteptată cu statutul social. P.N.F., C.M. și alții sunt atât de săraci încât percepția socială asupra lor este puternic influențată. Sunt văzuți pur și simplu urâți, neînsemnați. Dar ceea ce este cu totul neașteptat este faptul că și ei se vedeau astfel. A.D. vorbește despre adolescența lui în felul acesta: "era bine la I.I., da, era bine, mi-amintesc (astăzi are 83 de ani - n.n), cum să nu. Îmi da să mănânc, aveam haine pe mine ... ce era să-mi facă mai mult, că doar nu eram copilul lui?..."

Valorile dominante ale adolescenței anilor '20 au fost: capacitatea de efort, fizic mai ales, supunerea, respectul vârstnicilor. Urmașii lor nu le vor mai avea decât în parte și, cu trecerea timpului, în tot mai mică măsură.

Mai târziu, toți s-au dovedit muncitori buni. Pentru ei, muncile din industrie au fost mai ușoare, și dacă facem abstracție de drama despărțirii de sat, reală pentru cei care plecau pentru mai mult timp, s-au acomodat ușor la noile condiții de muncă ale orașului. Problema cea mai grea nu era de a-i rupe de sat, ci de a le da de lucru. Probă că, în vremea noastră, deci mult mai târziu, ei au părăsit satul în masă. Nu a fost

şi nu este greu să faci din ţăran orăşean, ci din orăşean ţăran, însă acest lucru a devenit limpede abia în vremea noastră, după 1989, când reîntoarcerea la sat a celor ce au plecat din el se realizează cu destule dificultăţi.

Tipurile umane apar azi ca stereotipe: cei slabi fizic (în măsuri diferite), cei puternici (şi ei în variante numeroase), câţiva talentaţi, dar toţi dominaţi de sistemul proprietăţii, de sărăcia în care se zbăteau. Desigur, în jurul anilor 1915 -1923, satul Tătaru nu a avut numai adolescenţi săraci, dar cei bogaţi erau câţiva, aparţinând la două sau trei familii.

Oamenii aceştia vor fi precauţi, dispuşi la compromisuri, vor avea o singură slăbiciune: în sfera nevoilor fundamentale, puţini sensibili la teorie, realişti şi fără fantezii şi iluzii.

Iată şi câteva reacţii comportamentale generate de lipsurile îndurate în adolescenţă:

"Frica de foamete era aşa de mare, încât după primul război mondial, când am început şi eu să lucrez în petrol, aproape toţi banii pe care i-am câştigat, i-am dat pe porumb. Căci foametea, pentru noi, aştia din sat, însemna lipsa mălaiului. Când mi-a venit vremea să plec în armată, am zis: cumpăr porumb şi-l las mamei ca să aibă până mă liberez. Şi-am tot cumpărat, până m-a oprit mama: « se prăbuşeşte tavanul, maică, nu mai cumpăra, ajunge ». Nici azi nu intru în iarnă fără câţiva saci de porumb în plus, chiar dacă cumpăr pâine obişnuit de la cooperativă. Să fie, să se strice la mine în pod".

"Toată copilăria şi toată adolescenţa am răbdat de foame, adică n-am avut pâine să mă satur. Am răbdat acasă, pe vremea foametei din '46-47 şi am răbdat prin internatele în care am trăit. Azi, pâinea nu mai este o problemă şi, totuşi, este suficient să se strice vremea iarna că iau câteva pâini în plus, cuprins de o reală panică, gândindu-mă că s-ar putea ca aprovizionarea cu pâine să se întrerupă câteva zile. Nu s-a întâmplat niciodată acest lucru, dar uite că am rămas tot precaut. Când am ieşit prima dată pe leafă, mă comportam ca eroul acela a lui H. Boll - nu mai ştiu unde am citit despre el - care, mult timp după război, de câte ori trecea pe lângă o brutărie, oprea maşina şi cumpăra încă o pâine sau măcar o chiflă. Firește, n-avea ce face cu atâta pâine, dar o cumpăra".

"Banii pe care îi depun la C.E.C. nu-mi vor mai sluji la nimic, am 80 de ani şi n-o să mai am timp să-i mănânc şi nici nu mai e cazul să fac altceva cu ei. Dar îi depun mereu, cine ştie, poate că o să am totuşi nevoie de ei, am bază, am sprijin la o nevoie. Şi chiar dacă eu n-am să-i folosesc, o să-i folosească urmaşii. Or să zică: « mă bătrânul nostru a fost un om cu scaun la cap ».

Aşadar, cam aceasta a fost viaţa adolescenţilor din cohortele anilor 1903-1910 şi a anilor '20. O viaţă de muncă grea, cu bucurii mărunte, legate de satisfacerea unor nevoi elementare. Variaţia umană şi socială a fost destul de mare, dar criteriile ei sunt azi mai greu de înţeles.

Erau favorizați, desigur, cei mai bogați, mai puternici și cu neamuri de vază din sat. Învățătura, inteligența, simțul artistic contau mai puțin. Solicitarea adolescenței era prea unilaterală pentru a antrena în prim plan altceva decât mușchii. Acești factori vor conta mult și mai târziu, dar treptat, noua eră care se apropia, avea să schimbe regulile jocului. Inteligența, capacitatea de adaptare, nivelul de instruire, întâmplările favorabile vor juca un rol tot mai mare. Din acest punct de vedere, diferențele dintre sate nu vor fi prea mari. Explozia demografică din zona de deal va face din seria de adolescenți ai anilor 1903-1910 și ai anilor '20 una a înfometaților; nota aceasta va fi mai puțin prezentă în zonele de câmpie, în Banat, în Ardeal, dar peste tot ciclurile vieții erau cam aceleași, iar adolescența reprezenta o "verigă" cu caracteristici deosebit de stabile: pregătirea "din mers" pentru viață, efortul fizic prelung și greu, supunerea, respectul vârstelor. Ei "învățau făcând" și li se părea firesc acest lucru, învățarea era temeinică și pe toată viața.

b. Adolescența anilor '30 - începuturile tranziției

Un mare număr de adolescenți au continuat tiparele vechi de evoluție. Iată câteva exemple din Câmpia Brăilei:

„În anul 1934 aveam 12 ani. De la această vârstă am început să muncesc: la câmp, în agricultură. Primăvara lucram cu plugul la arat. Urma prășitul, apoi coasa grâului. Cu ziua n-am muncit, doar acasă, la părinți, dar mi-a ajuns. Aveam cai și trebuiau îngrijiți: hrăniți, adăpați, munceam cu ei la câmp. Până la armată, n-am făcut altceva decât agricultură, munca la pământ".

"De la 12 ani coseam, prășeam, lucram, la clacă pe moșia lui Pavel Popescu, pășteam caii, făceam toate muncile pe care le făcea și tata. La coasă m-a învățat așa: mă lua pe la spate și cosea cu mâinile mele. La plug duceam întâi caii, îi întorceam la capul locului și apoi treceam la coarne".

"Aveam 12 ani în 1933, când am ieșit la muncă și am făcut toate muncile care se cereau. La 14 ani am ieșit la horă. Hainele îmi erau de stofă de la Râmnic, cusute de un croitor din Custura, dar ale altora erau de acasă (pantalon, vestă, scurtă). Paltoane aveau doar învățătorii, pe acea vreme. Cu ziua n-am muncit, dar am muncit în dijmă (2 din 5) pe moșia din marginea satului. Mă gândeam să agonisesc și cu ceva și, la căsătorie, să iau fată cu pământ, ca mine cel puțin, sau cu ceva mai mult, și să putem trăi. I.C. era mai sărac ca mine, mai avea 7 frați. Avea o căruță cu un cal mai bun și unul mai prost, oi nu avea, nici vacă cu lapte. Porumbul nu se ajungea niciodată. Ca să trăiască, se ocupau și cu pescuitul, ca să aibă ce mânca în fiecare zi: pescuiau în balta Ciulnița. Și copiii celor mai înstăriți din sat munceau de la 12 ani, nu puteau nici ei trăi altfel (nu erau destul de bogați). Diferența față de ceilalți era că munceau la ei, dar uneori mai mult decât noi, că nu se putea altfel: pământul cerea muncă și nu putea fi amânată: noi,

ziuaşii, ne mai puteam odihni; de muncă găseam şi după o zi, două de odihnă".

Iată şi adolescenţa unei femei născută în 1919:

"De la 12 ani ne lua la plug. Puneam porumb pe brazdă în urma plugului. Unde nu ieşea, puneam cu bâtul mai târziu alte boabe, ca să completăm. Fasolea o puneam cu călcâiul. Am lucrat acasă, dar şi la prinţul Şuţu, în dijmă. Am muncit şi la alţii: la preotul D.N., care avea 80 de pogoane de pământ, la învăţătorul M.I., care avea 40. Plecam dimineaţa pe la 4 şi munceam până seara la 8. Mâncarea era a noastră, ne luam de acasă: brânză, peşte, ouă, verdeţuri. Plata zilei de muncă (când nu lucram la dijmă) era de 30 de lei. Făceam toate muncile: prăşeam, coseam (de la 14 ani) cu o coasă mai mică. Tata mă lua de la spate şi mă învăţa cum să ţin şi să trag coasa. Plângeam când nu mă puteam ţine de ceilalţi, eram mică şi nu aveam prea multă putere. La treierat mânam caii şi vânturam grâul. Acasă coseam, ţeseam, torceam, dar numai iarna, că vara lucram la câmp. De băieţi era mai bine, iarna ei cântau şi fluierau, în timp ce noi lucram. Din sat fetele nu plecau ca acu'. Una singură ştiu că a plecat la Tohanu, lângă Braşov, la nişte veri, dar după doi, trei ani a murit. Se zicea că o fată bună rămâne în sat. Nici băieţii nu plecau decât rar (la şcoala de subofiţeri de la Drăgăneşti - Vlaşca).

Viitorul? Ce viitor ? Munca şi căsătoria la 20-22 de ani".

Începând cu anii '20, dar mai ales în deceniul următor, un mare număr de adolescenţi au părăsit vechile îndeletniciri tradiţionale, luând drumul oraşului şi devenind mincitori. Drama ruperii acestora de sat ne-a preocupat într-o altă lucrare *. Vom urmări în continuare câteva rute profesionale, deloc izolate în epocă. Iată, de pildă, un caz din comuna Grădiştea, judeţul Brăila:

"În 1931 aveam 12 ani şi am intrat ucenic la un atelier de tâmplărie la Ianca. Aici am stat până în 1934, când am revenit în sat.

Eram singurul ucenic la stăpânul acela (îi zicea Moroianu) şi era un om bun, că fusese şi el ucenic la viaţa lui. Nevastă-sa era a dracului, mă bătea. Era fată de prăvăliaş, crescută şi trăită ca în basme. În sat la revenire, am lucrat doi ani cu I.T. şi S.C. la construcţii de case, ei erau mai mari ca mine (născuţi în 1905). Alţi copii de seama mea munceau şi ei din greu: la bătut de porumb (curăţat boabe), la plug, la praşilă, vedeau de vite. Munceau la ei sau la alţii. Le era greu. Iată unul din ei, S.R., foarte descurcăreţ, ştia carte, era de o seamă cu mine. Îi murise tatăl şi plugărea de la 12 ani, la fel S.V. Amândoi au murit pe front".

Şi un altul, din comuna Teregova, judeţul Caraş-Severin:

"Aveam 15 ani în 1934, când am intrat ucenic la Caransebeş. Doi ani şi jumătate am fost ucenic şi 3 ani calfă, dar am revenit apoi în comună, la pământ".

---

* **Nicolae Radu**. *Întoarcerea spre om*. Bucureşti, Editura Albatros, 1984.

Cele mai dramatice adolescențe sunt, desigur, cele în căutare de lucru, ca zilieri, în întreprinderile capitaliste. Acum reînvie, parcă, și în România, epoca lui Dickens, cu mizeria și disperările ei, cu eforturile de adaptare, adesea dure, cu sentimentul acut al dificultății de a supraviețui.

c. Adolescența anilor '40

Adolescenții anilor '40 au crescut în condițiile războiului și imediat după aceea. Experiența lor socială a fost cu totul specifică, ei s-au rupt nu numai de sat, dar și de tradițiile propriilor familii.

Adolescenții satelor - aceștia erau cei mai numeroși și cei mai nevoiași - s-au trezit fără părinți, frați, rude. Concentrările au golit satele de tineri și adulți. Cu "floarea vârstei" s-a dus și atmosfera culturală a satului interbelic pentru a nu mai reveni niciodată complet. Acum nu mai avea cine "purta horile", târgurile și obiceiurile vechi. Cei rămași erau copii, adolescenți, bătrâni și femei, apăsați de povara economică a războiului și de tristețea pierderilor ireparabile care se abăteau asupra lor.

Este epoca în care se fac eforturi de menținere a tradiției, uneori în forme simbolice, dar și cea în care renunțarea la trecut este masivă. Adolescenții satelor iau locul taților, muncind din greu mai de timpuriu decât înainte. Începe să lipsească hrana cea de toate zilele (mămăliga, fasolea, cartofii), vitele se împuținează, fiind sacrificate sau luate de stat pentru nevoile războiului sau pentru a plăti consecințele lui. Femeile, bătrânii și adolescenții rezolvă acum acele probleme pe care, altădată, le rezolva capul familiei, dar nici unii și nici alții nu aveau forța fizică necesară pentru această muncă grea, pe care o solicita pământul ca să producă. Spectacolul femeilor sau al adolescenților abia ieșiți din copilărie, trăgând de lanțul prins în coarnele boilor este un simbol al improvizării unor noi deprinderi pe care nici oamenii și nici animalele nu la aveau. Copilandrii, ridicând sapele grele și plecându-se după ele până la pământ, pentru a săpa adânc și a pune porumbul, sunt și ei un semn al împuținării pământurilor luate "într-o cazma", sau a "arăturilor cu boi", un simbol al însămânțării improvizate. Acești adolescenți nu mai au, firește, timp de școală și nici de participarea la cultură decât cu totul ocazional, încât la împuținarea numărului tinerilor și a adulților, a populației active a satului, trebuie adăugată indisponibilitatea celorlalți, obligați să-i suplinească pe cei chemați pe front sau în armată.

Spectacolul școlii este și el trist: cei mai tineri învățători sunt plecați pe front, rămân cei bătrâni, cei bolnavi, suplinitorii. Cantinele școlare, organizate în grabă pregătesc nesfârșite ciorbe de cartofi și de fasole pentru copiii care nu mai au ce mânca acasă, "eroii" sunt cei ai căror părinți au murit pe front.

Sunt, firește, și distracții, dar ele au ceva nefiresc. În cârciumile din mahalalele marilor orașe se cântă în intervalul dintre bombardamente, veselia este însă stridentă,

simulată şi falsă, iar la sate, horele se împuţinează, de baluri nici nu mai poate fi vorba.

Adolescenţa vremii este tristă şi deculturalizată, o întreagă tradiţie se restrânge în faţa lor pentru a nu mai apărea complet niciodată. Transmiterea vechilor obiceiuri este şi ea incompletă, iar modelele umane mai puţin reuşite.

Imaginea acestor adolescenţi nu are nimic de-a face cu ceea ce înţelege teoria prin această vârstă. Conţinutul ei este lipsit de expansiune, de dorinţa de independenţă, de luminozitatea din descrierile livreşti. Ea nu este o vârstă a libertăţii şi alegerii, ci una a constrângerii şi a sarcinilor presante; comportamentul adolescenţilor capătă trăsăturile vârstelor adulte, cutremurate de sărăcie.

Instinctul de supravieţuire este de regulă un rău sfetnic moral. O anume psihologie de front şi o morală limită difuzează dincolo de linia fronturilor reale, de zonele bombardate, cuprinzând şi pe cei din afara lor, iar regulile de comportare, "construite" cu atâta migală şi dificultate într-o perioadă istorică, se prăbuşesc treptat. Satul românesc mai cunoscuse o etapă de acest gen în timpul primului război mondial, iar consecinţele fuseseră ireparabile. Cunoscuse dezertori puşi la dispoziţia inamicului, o anume burghezie sătească născută fantomatic din categoria intermediarilor dintre ocupanţi şi ocupaţi, cunoscuse iertarea şi prosperitatea lor ilicită. Una nouă îşi va face acum apariţia încă din primii ani ai războiului şi traiectoria ei va fi aceeaşi.

La urgia războiului s-au adăugat despăgubirile pe care le-au plătit, ca întotdeauna, nu cei ce l-au pornit (erau prea puţini pentru a o putea face), ci cei ce l-au suportat. În sfârşit, urmează foametea. Problema supravieţuirii reapare iarăşi în termeni încă mai dramatici decât pe vremea războiului când, de foame, nu murea totuşi nimeni.

Foametea a lăsat puţin timp pentru practicarea tradiţiei, continuând stresul războiului şi amânând mereu revenirea la normal. Din păcate, foametea şi consecinţele ei au fost prea puţin studiate, iar scriitorii nu s-au grăbit să se ocupe de o epocă pe care se obişnuiseră, într-o altă vreme, să o asimileze în mod greşit societăţii noi care se pregătea să apară. "Fiii secetei" au fost însă numeroşi, la fel de numeroşi ca şi fiii războiului, iar psihologia lor nu va putea fi deslușită deplin fără înţelegerea faptului că, pentru omul simplu, de bun simţ, anul 1947 putea fi un an la fel de secetos şi de sărac ca şi 1946 şi, în consecinţă, la numărul celor care au pierit din cauza foamei urma, în timp, să se mai adauge şi alţii.

Asaltul împotriva valorilor tradiţionale, a celor general umane se continuă şi în şcoli. Criteriul fidelităţii domină tot mai autoritar şi el va tria corpul profesoral şi conţinutul manualelor şcolare, degradarea morală îşi face treptat apariţia şi va fi destul de prezentă până la sfârşitul deceniului.

Zdruncinate profund, comportamentele umane încep să fie foarte puţin stabile, ele se modifică după caz şi împrejurări. Mobilitatea creşte şi la fel disponibilitatea la schimbări fundamentale. Cu oamenii deceniului al cincilea şi, firește, cu adolescenţii

lui, se putea face aproape orice.

"Disponibilitatea la orice" este trăsătura dominantă a adolescenței vremii și ea va fi mai accentuată încă de experiența anilor ce vor urma. Tipul acesta de om va fi un balast moral pentru societatea de mai târziu, datorită capacității lui de adaptare extremă și a slabelor sale inhibiții morale. Rămâne o generație zdruncinată moral de război și de urmările lui, formația căpătată atunci dăinuind, la unii, tot restul vieții.

Generațiile de adolescenți, care au trăit timpuri grele, vor fi marcate de teama de a rămâne fără hrană până târziu, în vremea noastră, când, problema mâncării pe săturate nu se mai pune, sau încă nu se pune cu aceeași acuitate.

Este o vreme a marilor contraste, în care vechiul se clatină și cedează treptat, iar societatea nouă începe să se instaleze și ea cu încetul. Pentru adolescență, fenomenul acesta apare deosebit de pregnant. Foștii argați, ziuași, adolescenții săraci ai satului pulsează brusc "în sus", devenind ce nu se așteptaseră niciodată să fie: muncitorii plătiți mult mai mult decât fuseseră înainte, activiști ai organizațiilor politice și obștești, militari și, forte mulți dintre ei, elevi ai școlilor de calificare, ai școlilor de orice fel. Două fronturi par a se întâlni, unul care continuă să ducă "în jos" societatea veche și altul, care începuse să-și adune forțele pentru a urca "în sus" mase mari de tineri. În răstimp de câțiva ani, soarta unui mare număr de adolescenți se schimbă fundamental, linia evoluției lor se modifică, devenind din coborâtoare, urcătoare. Ceea ce n-a visat niciodată adolescența săracă a altor vremi să devină, acum reușește și încă în masă.

Istoria lui G.A. este semnificativă în această privință, căci el parcurge etape ale vieții sale profund opuse și contradictorii, în aceeași perioadă de vârstă, adolescența.

"În vara lui '47 - ne spune el - aveam 17 ani și văzând eu că tata e bătrân și ros de reumatismele luate de pe unde fusese în război și că altcineva nu are cine ne ajuta, că ceilalți erau frați mai mici, am luat o găină la subțioară, zimbiru cu câteva felii de mămăligă rece și câțiva cartofi copți, coasa la spinare și-am plecat spre partea câmpului. Mă gândeam să ajung spre Vlașca, că auzisem că acolo s-ar fi făcut bucatele. Am tăiat-o peste Marginea Pădurii și am ieșit la Gura Vadului, apoi am pornit întins spre Baba Ana, unde speram să găsesc ceva de lucru. Găina am schimbat-o în Mizil pe 2 pâini și mi-am văzut de drum. În Baba Ana am muncit 3 zile la ogorât pe mâncare și pe 2 kg de grâu, în Grădiște am muncit 4 zile la ridicarea unei case pe mâncare și pe 3 kg de porumb, în Conduratu ... și uite așa, am făcut jumătate de sac de grâu amestecat cu porumb și am venit acasă. A fost greu... Când am ajuns muncitor la sonde, am apucat pe Dumnezeu de picior: aveam mâncare, salar și de asemenea condiții de locuit grozave: dormeam într-o cameră cu 4 paturi, cu cearceafuri și perne. Așa ceva nu mă gândisem niciodată să apuc. Apoi, cu timpul, m-au făcut maistru la sonde, că mi-am dat silința".

d. Adolescența ultimelor decenii

Rămâne o problemă pasionantă cercetarea evoluției adolescenței în anii '40 și '50, care va trebui făcută: noi ne-am mulțumit doar să schițăm câteva caracteristici evolutive în trecerea de la trecut către prezent. Opusă adolescenței tradiționale nu este cea a anilor '30 sau '40, ci acea din vremea noastră, în care ruptura cu tradiția este totală, iar efectele cât se poate de negative. Asupra acestei probleme este necesar să stăruim ceva mai mult.

După 1948, o dată cu începutul cooperativizării agriculturii și cu industrializarea socialistă, un nou val își face apariția în industrie. Originea lui este tot țărănească, în principal, motivația migrării este însă nouă. Nu sărăcia îi determină să-și părăsească vechea ocupație, ci politica de industrializare și cooperativizarea agriculturii, coroborată cu extinderea mecanizării lucrărilor agricole Cel de-al doilea val prezintă unele asemănări cu primul, dar și deosebiri esențiale. Trecerea lui în industrie a pus, în orice caz, probleme serioase întreprinderilor, în special de ordin cultural. Și a fost nevoie de un efort realmente uriaș pentru a ridica această masă de țărani, formată mai ales în condițiile grele de până la război, în timpul lui și puțin după, la nivelul exigențelor industrializării și urbanizării. Aproape totul a trebuit să fie deprins: civilizația blocului, a străzii, a mijloacelor de locomoție, a orașului, contactul cu noi exigențe de ordin profesional și cultural și, îndeosebi, înțelegerea noilor realități sociale și politice, absente din experiența lor anterioară. Cel de-al doilea val s-a confruntat, într-adevăr, cu o altă țesătură de relații social-politice, economice și culturale, structural diferite de cele din perioada interbelică.

Și dacă nu au existat probleme, acestea au fost determinate de faptul că "așteptările" oamenilor simpli erau mult diferite de ceea ce li se oferea, creându-se astfel necesitatea obiectivă a elaborării unor noi aspirații și a unei motivații noi a muncii. Întreprinderile și orașul au avut în această perioadă funcții formative deosebit de importante, care implică o analiză complexă *sine ira et studio*.

După 1965 asistăm la o dezvoltare industrială fără precedent în istoria țării și, în același timp, la o apariție masivă, în jurul anului 1970, a celui de-al treilea val de muncitori industriali cu o mai bună pregătire profesională. Ceea ce caracterizează acest val nu mai este proveniența lui țărănească, ci faptul că reprezentanții lui vin "în masă" de pe băncile școlilor generale, ale școlilor profesionale și ale liceelor direct în producție. Ei nu mai au "în spate" nici experiența muncii prelungite și grele din agricultura tradițională și nici calitățile umane reclamate de încadrarea directă în producție. Mai ales în acele sectoare ale industriei în care munca fizică a continuat să dețină un loc important, constatarea amintită este izbitoare. Muncitorii cu vechime (aparținând valului al doilea) suprimând situația prin opinii de genul: "Aici, la noi, au dat de greu", "Efortul fizic este mare", "Vin direct din școală și nu sunt obișnuiți cu munca grea", "Se sperie de munca grea", "Tineretul nu este învățat cu munca grea", "Dând de greu, fug", "Unii nici nu pot face față" etc.

Asemenea relatări ne atrag atenția asupra faptului că între experiența anterioară a tinerilor și realitatea cu care sunt confruntați este o distanță destul de mare. Această distanță nu a existat la componenții valorilor precedente, deoarece cultivarea pământului s-a caracterizat multă vreme și se mai caracterizează, în parte, și astăzi printr-un efort constant și prelungit. Pe tinerii din al treilea val, nici familia și nici școala nu i-au supus unor eforturi identice sau asemănătoare celor solicitate în producție. Pe de altă parte, nici mentalitatea părinților, a profesorilor și, implicit, a absolvenților nu prea a fost favorabilă muncii direct productive. De aceea, dacă trecem peste categoria tinerilor care ridică probleme în producție și care, în chip firesc, nu este prea numeroasă, trebuie recunoscut faptul că cel de-al treilea val prefigurează apariția unor aspecte umane noi în viața întreprinderilor. Cel de-al treilea val aduce pe scena producției industriale nu numai o mică disponibilitate la efort fizic, ci și noi valori, necunoscute sau puțin cunoscute înainte. Pentru ultimul val, munca nu mai este în mod esențial un mijloc de supraviețuire biologică a individului. În locul acestei motivații, intervine acum nevoia de prestigiu, de demnitate, de realizare personală și socială. Climatul muncii, relațiile de grup, cele cu conducătorii procesului de producție capătă, astfel, o importanță pe care nu au avut-o pentru celelalte valuri.

Schimbarea motivației muncii și a valorilor care o determină este în sine un fapt pozitiv, marcând trecerea la o etapă superioară în evoluția societății noastre și, în același timp, necesitatea unui nou echilibru între întreprindere și oameni. Problema nu s-a dovedit deloc ușoară. În practică s-a constatat că până și elevii școlilor profesionale se încadrau uneori mai greu în producție. Crescuți în condiții de cultură și civilizație deosebite, ei veneau cu cerințe mai înalte în comparație cu cele ale părinților lor și superioare, totodată, celor pe care le puteau oferi întreprinderile. Pe aceștia, industria i-a fixat mai greu, dar atâta timp cât cel de-al doilea val era suficient de puternic situația era tolerabilă. Pe măsură ce forța celui de-al doilea val a slăbit, și s-a pus problema înlocuirii lui cu cel de-al treilea, dificultățile umane au apărut în toată amploarea lor. Întreprinderile "s-au trezit" în fața unui nou tip de muncitor, înalt școlarizat, cu aspirații, cerințe de confort și cultură pe care reprezentanții celui de-al doilea val nu le avuseseră niciodată. Acum nu se mai pune problema formării unor aspirații superioare, căci acestea erau gata educate, ci una cu totul opusă, și anume, adaptarea la acestea și, eventual, corectarea lor. Experiența și mentalitățile acumulate în întreprinderi erau însă mai slabe tocmai în această direcție. Formele moderne de influențare a grupurilor, problemele umane ale conducerii lor și alte mijloace, de care s-a putut face abstracție altădată, acum se cereau introduse alături de o drastică analiză a condițiilor de formare profesională și umană. Fără a neglija complet aceste soluții, în practică s-a recurs mai ales la altele. În sectoarele în care au apărut dificultăți în fixarea forței de muncă, s-a procedat la angajarea unui mare număr de oameni pe principiul: "dacă pleacă mulți, să angajăm mulți". O altă pârghie a părut a fi îmbunătățirea retribuției. S-a recurs apoi la măsuri privind acordarea de locuințe în condiții extrem de avantajoase (în unele locuri s-a mers până la percepera unor chirii simbolice, la gratuitatea combustibilului etc.).

Nu putem să nu remarcăm în această reacție rezultatul unui stereotip social care fusese deosebit de eficient în cazul celui de-al doilea val, dar care, în noile condiții, în ciuda aparențelor, nu putea duce prea departe. Delegați ai întreprinderilor deficitare au început să cutreiere țara în căutarea unui nou personal, dar aceștia erau mai ales tineri, reprezentanți ai noului val, care aveau posibilitatea de a se angaja și în alte locuri sau a-și continua studiile, așa că munceau un timp, acumulau bani, după care își puteau permite să fluctueze. Nici mărirea retribuției nu s-a dovedit prea eficientă, deoarece ea avea limite inerente; pe de altă parte, reprezentanții noului val erau sensibili nu numai la câștig, ci și la dorința de a avea o muncă mai ușoară și "curată", potrivit formației aspirationale anterioare. La aceasta se adăuga faptul că retribuția în întreaga economie, indiferent de ramură, permitea un trai decent, astfel încât unii se mulțumeau cu mai puțin, deoarece, după socoteala lor, "le ajungea". În felul acesta, creșterea nivelului de trai, în primul rând pe calea sporirii continue a retribuției nominale, a făcut ineficientă și această măsură. Nici facilitarea obținerii de locuințe, nici condițiile avantajoase de locuit nu au dus la rezultatele scontate, deoarece acestea se puteau primi indiferent de sistemul în care lucra un muncitor.

Toate aceste măsuri fuseseră suficiente pentru reprezentații celui de-al doilea val, nu însă și pentru cei din valul trei. Studiile efectuate pe tinerii fluctuanți arată că aceștia își motivau plecarea până și prin faptul că nu le plăcea orașul sau erau nemulțumiți de viața culturală din oraș, ceea ce ar fi fost de neconceput pentru muncitorii aparținând valurilor anterioare. Erau deci aspirații noi, pozitive, în măsura în care indicau o evoluție umană superioară celei din etapele anterioare, dar și negative, în măsura în care erau exagerate sau pur și simplu nepotrivite în raport cu posibilitățile existente.

În toate sectoarele care au avut probleme deosebite cu angajarea și stabilizarea tinerilor (sectorul extracției și unele meserii: cazangiu, forjor, turnător etc.) s-a urmărit, mai demult și în mod constant, modernizarea tehnică a producției. Această măsură s-a dovedit eficientă oriunde s-a putut aplica, atât din punct de vedere economic, cât și uman. Noii tehnicieni au putut fi mai bine plătiți, munca a devenit mai ușoară, mai plăcută și mai interesantă. Experiența Întreprinderii de Mașini Unelte din Bacău este tipică în această privință. Ea nu numai că nu a avut dificultăți de nedepășit cu generația celui de-al treilea val, dar chiar a preferat-o. Aici tinerii nu mai părăseau întreprinderea, constituind baza ei umană. Dar nu în toate sectoarele mecanizarea poate fi la fel de avansată, iar introducerea ei nu poate fi subordonată pur și simplu unor criterii extraeconomice.

Analiza situației concrete din diferite întreprinderi a scos în evidență și faptul că mai există încă o direcție în care se poate acționa pentru a se ușura integrarea noului val. Iată un șir de fapte cunoscute mai demult și în care cei cu școlarizare înaltă erau întotdeauna implicați. Așa, de exemplu, s-a putut face constatarea că grupe de muncă, lucrând în aceleași condiții, cu aceleași unelte și în aceeași formă de organizare produc totuși, uneori, foarte diferit.

Cercetările noastre, efectuate în anul 1977, au degajat constatarea că grupurile cu randament scăzut în producție se caracterizează printr-o slabă coeziune umană, coeziunea constituind una din condițiile unui randament ridicat. În practică se constată existența unui factor de grup capabil nu numai să fixeze forța de muncă, dar și să-i crească în mod apreciabil productivitatea. Desigur, nu în aceeași măsură, în toate condițiile și în toate cazurile, dar este limpede că el acționează întotdeauna. În literatura de specialitate fenomenul este bine studiat, dovedindu-se atât valoarea umană, formativă a factorului de grup, cât și influența lui asupra randamentului în muncă. Cu cât o echipă de muncă, o secție sau o întreprindere produce mai mult decât altele, în aceleași condiții, în mod implicit acest factor este luat în considerație. Invers, cu cât rezultatele sunt mai slabe, deteriorarea relațiilor de grup este mai avansată. Până în prezent nimeni nu a putut calcula exact ce și cât se pierde prin ignorarea sau tratarea superficială a grupului de muncă, dar este limpede că problema există, iar apariția celui de-al treilea val în întreprindere este de natură să-i mărească importanța, deoarece noua generație este mai sensibilă la influența acestui gen de grup decât cele anterioare.

Cu toată importanța coeziunii unui grup în creșterea randamentului în producție și în educarea oamenilor, în multe cazuri cercetate de noi stăruie încă ideea că relațiile dintre indivizi sunt un fel de amănunt, o preocupare lăturalnică, un lux inutil. Nu de puține ori separarea artificială a aspectelor umane de cele ale producției duce la concluzia, evident eronată, că nu este treaba întreprinderii să se ocupe cu cele dintâi.

Analiza pe o perioadă de zece ani (anii '50-60) a mișcării cadrelor de ingineri în fostul Trust petrolier Ploiești a pus în evidență migrări mari de tineri de la schele care aveau condiții mai bune decât altele din toate punctele de vedere. Și în acest caz, a trebuit să se accepte ideea că factorii umani au fost responsabili într-o mare măsură de respectiva situație și că ei acționează și la nivelul cadrelor cu pregătire superioară.

Dar necesitatea unei cotituri în analiza relațiilor umane a devenit de stringentă actualitate numai o dată cu apariția noului val. Acesta are drept caracteristici nu numai exigențe culturale și de locuit noi, ci și față de calitatea raporturilor umane în grupurile de muncă. Cum era și firesc, s-a ajuns la noi preocupări în această direcție, care au progresat apoi rapid. Astfel, s-a constatat că unii maiștri și ingineri au un succes mai mare în formarea și integrarea tinerilor decât alții, iar aceștia se caracterizează printr-o comportare specială: exigență, corectitudine și, mai ales, tratarea politicoasă și civilizată a tinerilor, a oamenilor în general. Și a părut normal ca acești oameni să fie cunoscuți și stimulați în chip special în direcția formării tinerilor, care, de cele mai multe ori, veneau insuficient pregătiți profesional în producție. Unele cenacluri muncitorești și-au propus nu numai promovarea unor talente noi, ci și continuarea educației culturale, prin oferirea posibilităților de a veni în contact cu producția literară de calitate, în condițiile educării rafinamentului cultural.

Așa cum o arată cercetările, dificultățile de integrare într-o colectivitate nouă sunt întotdeauna importante. La diferite niveluri: grup de muncă, brigadă, sector,

întreprindere, bloc, cartier sau oraş, apar unele "bariere", care sunt uşor de trecut pentru unii şi greu pentru alţii. Pentru ultimii sunt necesare eforturi speciale şi din partea întreprinderilor, deoarece tinerii aparţinând ultimului val sunt foarte sensibili la ele.

Generaţia ultimului val nu a determinat în întregime apariţia acestor probleme, ea a conştientizat numai necesitatea ca ele să fie puse, deoarece nici generaţiile, nici şcoala şi nici întreprinderile nu pot fi "date înapoi" în speranţa unui echilibru la nivelul unor etape parcurse deja. Un nou echilibru, superior, poate fi căutat numai înainte, printr-un efort conjugat al tuturor factorilor implicaţi. Momentul actual se caracterizează tocmai prin paşii importanţi pe care îi face atât şcoala, cât şi agenţii economici pentru a pune pe baze noi acordul dintre instrucţie şi muncă. Firește, lucrurile nu sunt aşa de simple pe cât par, căci ceea ce s-ar fi putut face oarecum simplu în 1950, cu eforturi în 1960, azi nu se mai poate face decât cu mari strădanii şi pe baza unui nou mod de înţelegere a problemelor umane apărute, în primul rând a mecanismului aspiraţiilor.

Prima generaţie de muncitori-ţărani a trebuit să depăşească mentalităţile tradiţionale prin forţe proprii, cei din a doua generaţie au avut şi ei dificultăţi, dar au fost ajutaţi şi ridicaţi sub raport uman şi cultural de întreprinderile socialiste. Ele însă nu le-au oferit şi o concepţie nouă privind creşterea propriilor lor copii. Problema a fost lăsată în seama părinţilor şi a şcolilor, dar generaţia valului doi nu a dorit în chip spontan să aibă continuitate şi ca statut social. Copiii generaţiei valului doi vor fi şcolarizaţi cu grijă şi ajutaţi în toate felurile pentru a face faţă unor cerinţe mai înalte decât ale celor aparţinând reprezentanţilor acestui val, care, potrivit propagandei vremii, constituiau o necesitate a evoluţiei. La rândul ei, şcoala - până la măsurile de integrare cu producţia - pregătea tinerii nu pentru activitatea productivă directă, ci pentru alte trepte de şcolarizare, mai înalte.

În noile condiţii, "distanţa" dintre aspiraţii şi posibilităţi a crescut brusc, adeseori exagerat şi cu totul necontrolat. Această nouă realitate a tins să inverseze raportul dintre dezvoltarea tehnicii şi unele evoluţii în sfera umană. În vreme ce prima continuă să fie ascendentă, antrenând o serie de consecinţe pozitive în sfera pregătirii profesionale, evoluţiile în sfera umană şi, în primul rând a aspiraţiilor, au ajuns să nu se mai suprapună celor tehnice şi economice, ci să aibă un curs de sine stătător, încât echilibrul între aspiraţii şi posibilităţi s-a dovedit a fi una din marile probleme ale ultimului deceniu şi va continua să fie şi în viitor, indiferent de urmările evenimentelor din Decembrie 1989.

D. EVOLUȚIA ADOLESCENȚEI DE-A LUNGUL EPOCII INDUSTRIALE

1. Aspecte globale

Am început analiza adolescenței epocii industriale cu variantele ei cele mai subtile, prezente în literatură, și am încheiat-o cu studierea unor distanțe culturale semnificative între ea și celelalte vârste, apărute în modul de a privi lumea, societatea în care trăiesc și viața însăși (cu exemplificări din sfera preferințelor, mai ales). Se înțelege însă faptul că sinteza evoluției acestei vârste de-a lungul unei epoci istorice atât de schimbătoare, cum este cea denumită industrială, este o altă problemă, mai complicată decât elaborarea detaliilor fiecărui moment în parte. Începutul adolescenței epocii amintite este, în orice caz, cât se poate de derutant. Ne-am fi așteptat ca noul conținut al vârstei să-și facă apariția o dată cu acumularea primitivă în Anglia capitalismului timpuriu, dar datele de care dispunem nu ne permit să afirmăm acest lucru. Adolescenții, alungați o dată cu părinții lor din satele vremii, în țara în care "oile începuseră să mănânce pe oameni "(Morus), și-au avut, cu siguranță, specificul lor, dar cine îl mai poate azi reconstitui? Abia în secolul al XIX-lea și, mai ales, al XX-lea s-a conștientizat faptul că drama adolescenței tradiționale, dislocate este mai generală și ea a fost, cu siguranță, la fel de puternică și în Anglia de la începuturile industrializării. În orice caz, "dramele începutului", adică ale "adolescenților gonite la oraș", ale celor "angajate de timpuriu în industria vremii" sau "depozitate" în "casele de muncă", atunci când acestea au apărut, au rămas "mute" pentru noi. Un lucru pare azi sigur: n-au dus de la început la apariția conștiinței unui nou specific al adolescenței. Secolul al XIX-lea va ridica în mod serios această problemă și va sfârși prin a impune un nou mod de a vedea copilăria și adolescența.

Au trebuit să treacă mai bine de două secole de la începutul noii ere (cea industrială), pentru ca să se poată vorbi de o mișcare practică în favoarea acestor vârste, ceea ce este prea mult pentru o orânduire socială care nu depășește, în general, trei-patru sute de ani. Este adevărat însă că eforturile teoretice sunt ceva mai vechi decât secolul al XIX-lea, acesta din urmă le continuă și le consolidează. Dar să refacem, în linii mari, drumul parcurs de aceste preocupări până în momentul în care literatura și apoi diferitele științe preiau ștafeta în acest domeniu. După Roger Mercier, se poate vorbi de o adevărată mișcare morală și sentimentală în favoarea copilăriei (în care era cuprinsă și adolescența) înainte de secolul lui Rousseau. Și, într-adevăr, referiri la copii găsim în diferite documente care ne-au rămas de la înaintașii lui. Mercier amintește de Plutarch, care dedică două din eseurile sale morale datoriei pe care o au părinții față de copiii lor. Urmează, apoi, Favorinus, favoritul împăratului Hadrian (născut în jurul anilor 80 e.n.), citat și de Saint - Beuve, a cărui influență se va resimți și în opera lui Rousseau. Referiri interesante apar, de asemenea, la Erasmus, influențat și el de Favorinus, la Joubert și Huarte, în secolul al XVI-lea, la Comenius (secolul al XVII-lea)și, în sfârșit, la Rousseau, în secolul

al XVIII-lea, care se preocupă mai mult de copilărie, descoperind-o propriu-zis*. Acelaşi Mercier vorbeşte despre un adevărat curent în favoarea înţelegerii copilăriei într-un mod nou, care s-a constituit într-un timp îndelungat.

Pe acest drum lung, câteva contribuţii merită să fie semnalate.

Mai întâi, cea a lui **Michel de Montaigne** (1533 - 1592), autorul eseului intitulat *Despre creşterea copiilor*. Spre deosebire de pedagogia tradiţională, Montaigne pune accentul pe înţelegerea copilului, pe descifrarea personalităţii lui de către educator. Acesta trebuia să-l pună pe învăţăcel să treacă totul prin minte şi să nu-i îngăduie să accepte nimic în numele autorităţii şi pe credit. Toate trebuiau să-i fie înfăţişate deopotrivă, pentru ca el să aleagă sau să rămână în faza de îndoială. Cunoştinţele primite de el de la alţii urmau să fie prefăcute astfel încât să devină, dacă era cazul, ale lui. Montaigne îşi formulează concepţia pornind de la Epicharius, filozof din şcoala lui Pitagora (secolul al V-lea î.e.n.). După acesta, înţelegerea vede şi aude totul, profită şi dispune de tot, făptuieşte, stăpâneşte şi domneşte. Chiar şi atunci când preia idei din Platon sau din alţi gânditori, Montaigne se opreşte la ceea ce îi convine pentru a sublinia necesitatea unui nou gen de educaţie, capabilă să asigure autonomia individului aflat în faţa hazardului cu care îl întâmpină societatea vremii.

Prin concepţia sa, Montaigne prefigurează cerinţele instructiv-educative ale unei perioade de vârstă care se profila la orizont şi care va face carieră ştiinţifică în secolul nostru - adolescenţa.

Ideile lui nu fuseseră, de fapt, împrumutate de nicăieri, pur şi simplu viaţa i le impusese, iar în sprijinirea lor utilizase tot ceea ce îi putea oferi cultura vremii şi cea a epocilor anterioare.

Pe acelaşi drum va merge o pleiadă întreagă de gânditori din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea. Înainte de a se constitui în informaţii pedagogice propriu-zise, ideile lor vor fi "filosofice", refluxul unor cerinţe social-istorice şi nu simple "născociri didactice".

Sub raport strict ştiinţific, lui **Charles Darwin** i se datorează prima contribuţie majoră în analiza copilăriei în general. După cum afirmă **W. Kessen** (*The Child*, 1965), *Originea speciilor* (1859) a schimbat dramatic concepţiile existente despre copil şi, de fapt, despre psihologie în general. În primul rând, ideea de evoluţie a speciilor punea problema esenţială a perfectibilităţii. Aşa cum viaţa a evoluat natural de la protozoare la om, la fel a evoluat şi omenirea de la starea de sălbăticie la civilizaţie. Progresul filogenetic îşi avea prelungirea în dezvoltarea omului în societate. O anume analogie devenea evidentă şi ea a marcat profund ştiinţele sociale, gânditori ca Stanley

---

* **Roger Mercier**. *L'enfant dans la societé du XVIII-e siécle*. Publications de la section de langues et littératures no. 6, Dakar, 1961.

Hall, Leo Frobenius fiind contaminați de această viziune. H. Taine va spune, încă în 1889, că "teoria marelui naturalist englez nu este nicăieri atât de aplicabilă ca în psihologie" și această afirmație s-a dovedit realistă.

Darwin a contribuit enorm la transferul preocupărilor privind cultura primitivă de la memorialiști și literați la antropologi. O bază pentru sociologia comparată se constituie astfel, iar o dată cu *Descent of Man* (1897) se pun și bazele psihologiei comparate, care va face epocă, de la Morgan la Thorndike și Watson, iar mai târziu la Skinner sau în cultura europeană, la Köhler, pentru a nu cita decât câteva nume. Darwin a contribuit la apariția convingerii profunde a triplei dezvoltări din lumea vie: speciile, societățile ca și oamenii se dezvoltă. În formularea lui Kessen: " De la publicarea *Originii speciilor* și până la sfârșitul secolului al XIX-lea se constată o avalanșă de comparații între animal și copil, între omul primitiv și copil, între istoria timpurie a omului și copil". Dezvoltarea ființei umane, insistă asupra aceleiași idei Kessen, a fost înțeleasă ca un fel de muzeu natural al filogeniei și istoriei sale. Prin observarea atentă a copilului putea fi înțeleasă originea omului. **Alexander Francis Chamberlain** nu va ezita să-și intituleze una din lucrările sale, apărută în 1901, *Copilul: un studiu în domeniul evoluției omului.*

Se înțelege că pentru astfel de analize, diferența dintre copil și adolescent nu conta, ceea ce era important de stabilit nu se referea la fazele copilăriei, ci la esența și sensul ei în istoria vieții pe pământ. Și, pentru a fi drepți cu contribuția lui Darwin, trebuie să spunem că până azi paralela copil-animal constituie o temă de studiu cât se poate de serioasă, nelipsind chiar formele cele mai radicale de experimentare ca, de pildă: creșterea împreună, în scopuri experimentale, a unui copil și a unui pui de maimuță, respectând, firește, condițiile necesare dezvoltării normale a copilului, dar observându-l cum rezolvă diferite probleme puse de experimentator în raport cu covârstnicul său, maimuța.

În sfârșit, tot pe seama lui Darwin trebuie pusă nu numai fundamentarea intuițiilor lui Rousseau, ci și jurnalele zilnice privind viața copiilor, care au constituit o adevărată modă o lungă perioadă de timp, nefiind o excepție nici în vremea noastră.

Darwin l-a depășit pe Rousseau în rigurozitate și amploare, în formație biologică, în comparativism, în forță de convingere și durabilitate. Nu l-a putut depăși însă în explorarea lumii subiective, în legitimizarea lumii copilăriei, în demonstrarea caracterului ei ireductibil. Cine poate nega azi originea rousseauistă a nondirectivității în educație, aplecarea spre lumea copilăriei și adolescenței, ca spre o lume aparte, așa cum a dovedit-o literatura mereu deschisă la nou și mereu imprevizibilă în descoperiri. Și va fi greu să nu recunoaștem în "vârstele cognitive" ale lui Jean Piaget ceva din modul de a înțelege adolescența de către Rousseau. Această vârstă a rațiunii, despre care vorbea Rousseau, poate fi, pe drept cuvânt, pusă în relație cu etapa gândirii formale a lui Piaget.

Alături de aportul gânditorilor amintiți, la recunoașterea statutului copilăriei și adolescenței își aduce contribuția literatura. Contribuția ei ni se pare esențială la

înțelegerea dimensiunilor subiective ale acestor vârste. Literatura este aceea care "va da foaia" și va privi în sufletul celor chinuiți pentru a arăta că adolescența există și atunci când societatea, sau o anumită parte a ei, nu o recunoaște. În fond, criteriile de vârstă nu le-au fixat niciodată adolescenții, ci societățile în care au trăit. Și din faptul că acestea n-au recunoscut această vârstă, nu rezultă că ea nu a existat.

Cel puțin în cazul Angliei, Dickens a demonstrat contrariul și la fel au procedat, în cel al Rusiei - Dostoievski, Gorki sau Cehov, în cel al Franței - Hugo sau Stendhal etc. În opera lor, adolescența ridică o seamă de probleme - este drept numai de ordin moral - dar nu mai puțin dificile. Poate tocmai din pricina lipsei de apărare a copiilor, efectul dezumanizant al societății industriale apărea mai evident. Și, este cazul să insistăm mai mult asupra acestui aspect al problemei, deoarece el continuă să fie ignorat adesea.

Este cunoscut faptul că temelia societății burgheze a fost roasă, încă de la început, de contradicția esențială, generată de opoziția dintre proletariat și proprietarii capitalului. Acest lucru a fost demonstrat mai demult și nu mai este prea mult de discutat azi. Mult mai puțin a fost sesizat însă faptul că orânduirea burgeză a fost asaltată și din alte părți. În primul rând, de către ansamblul valorilor umane, care veneau în contradicție cu cele burgheze și care n-au legitimat pe deplin niciodată această orânduire. De pe pozițiile și în numele lor, mase mari de oameni au condamnat abuzul, cruzimea, crima, înșelăciunea, violența, aroganța și, în general, toate relele cunoscute, dar marginalizate altădată și care acum suferă un proces de concentrare cu totul deosebit. Asuprirea și manipularea, fără nici un fel de scrupule, a copilăriei și adolescenței, determină o astfel de reacție în masa societății, încât va trebui ulterior să se țină seama de ea, ba chiar se va considera că tocmai această atitudine va contribui într-o mare măsură la "domesticirea" a ceea ce în Anglia s-a numit "spiritul industrial". Și nu numai în Anglia. Cei ce protestau împotriva asupririi nu erau numai proletarii ci și alte clase și pături sociale, iar unii dintre aceștia aparțineau chiar claselor de "sus".

Există în Învierea lui Tolstoi un fragment unic în această privință. "Ea (Katiușa - n.n.) înțelesese ușor, fără nici o sforțare, ce principii îi călăuzeau pe oamenii aceștia în viață și, fiind și ea din popor, era cu totul de partea lor. Înțelesese că ei luptă pentru popor, împotriva boierilor, iar faptul că oamenii aceștia erau ei înșiși boieri, care își jertfeau privilegiile, libertatea și chiar viața pentru popor, o făcea să-i prețuiască și să-i admire și mai mult".*

Valorile generale umane, opuse și ostile societății capitaliste, vor fi invocate în literatura clasică. Frumusețea și pasiunea, încrederea în ceilalți, bunătatea, deschiderea spre nou și spre viață aparțin prin excelență vârstelor tinere și, din acest motiv, este firesc să afirmăm că mai mult decât Saint-Simon sau rapoartele privind starea jalnică a copilăriei și adolescenței încorporate în mașinăria industrială, aceste valori umane marginalizate vor zgudui profund societatea industrială.

---

* **L.N. Tolstoi**. *Învierea*. București, ESPLA, Cartea Rusă, 1960, p. 418.

Critica umanistă a capitalismului englez, de pildă, a fost deosebit de puternică şi M. Wiener va vorbi mai târziu despre descreşterea spiritului englez ca urmare a acestui asalt. În felul lui nici Dickens nu face altceva. El opune lumea copilăriei şi adolescenţei, cu forţa ei afectivă, uneia care făcea eforturi să-şi uite slăbiciunile în numele averii. "Bogăţia este singurul izvor al fericirii", se spune în *Nicholas Nickleby*, dar acest lucru este adevărat numai parţial. Oamenii obişnuiţi, normali au încercat prin toate mijloacele să elimine dezumanizarea oarbă, care începuse să acţioneze din toate părţile. Puritatea şi suferinţa copilăriei şi adolescenţei, impactul inevitabil al frumuseţii şi al dragostei au contribuit, în felul lor, la "domesticirea" parţială a valorilor capitalismului şi mai contribuie şi azi. Galsworthy îl va continua pe Dickens în această privinţă, Dreiser îi va relua în alt context şi, mai târziu, în epoca "generaţiei zdruncinate", protestul va izbucni la Borchert sau la Böll, în numele aceloraşi valori umane sacrificate brutal de demenţa vremii. Pasiunea, dragostea, frumuseţea vor fi adânc acoperite de dărâmăturile războiului, alungate în zig-zagul tranşeelor şi măcinate de rafalele armelor perfecţionate ale epocii industriale. Dar, sub mizeria de neconceput a vremii, sub mălădărele de moloz, de sub căştile reci ale soldaţilor, din gropile în care au fost aruncaţi, valorile umane vor continua să pulseze, să acumuleze energii şi să inunde lumea, schimbându-i radical profilul moral după război. Literatura n-a făcut decât să reflecte acest fenomen grandios de pe urma căruia dictaturile şi democraţiile "viclene" se resimt până azi. Într-adevăr, adolescenţa de astăzi este mai matură, pentru că şi-a format şi diversificat armele în lupta împotriva dezumanizării. Desigur, n-a câştigat încă lupta şi nici nu va reuşi, probabil, singură, să o facă, dar va continua să acţioneze în direcţia umanizării cu o forţă pe care, de câteva ori, societatea contemporană a considerat-o imposibil de neglijat şi a trebuit să-i cedeze în anumite limite. Procesul acesta complex, dificil şi de durată, al valorizării lumii este, pe termen lung, irezistibil şi cine ar mai putea nega azi rolul adolescenţilor şi tinerilor în declanşarea şi susţinerea lui? Literatura n-a făcut decât să zugrăvească acest fenomen, dar a fost destul, căci l-a conştientizat şi lărgit, l-a pus la dispoziţia lumii şi, mai ales, l-a scos de sub capriciile memoriei individuale şi colective. Permanentizat astfel, el va continua să se acumuleze şi să-şi intensifice acţiunea pe căi de acces proprii, mai directe şi mai eficiente decât altele. Din acest motiv, adolescenţa literară se constituie ca o componentă esenţială a cunoaşterii vârstelor în general, dar şi ca parte constitutivă a psihologiei istorice, în primul rând a celei industriale, care a cultivat intens romanul.

Şi, totuşi, nici teoreticienii şi nici scriitorii nu au curmat brusc vechile practici. Până la sfârşitul secolului al XIX-lea, iar în unele ţări până azi, societatea industrială a profitat de statutul adolescenţei tradiţionale, de angrenarea ei de timpuriu la munca câmpului, perpetuându-i statutul în condiţii industriale. Aşa s-au petrecut lucrurile cu adolescenţii şi cu copiii. De la începutul industriei moderne - constată **Fr.Engels** în *Situaţia clasei muncitoare în Anglia*, au fost angajaţi copii în fabrici. Erau luaţi din aziluri şi "închiriaţi" la vârste chiar mai mici decât cea a adolescenţei. La 9 ani, copilul îşi începea munca în fabrică, unde lucra 8 ore până la vârsta de 13 ani şi 12 ore între 13 şi 18 ani. Chinul muncii

în fabricile din prima jumătate a secolului trecut era inimaginabil şi Fr. Engels nu face altceva decât să redea situaţia aşa cum apărea ea în documentele vremii. Astfel, legea din 1802 interzicea munca de noapte a ucenicilor minori şi o limita la 12 ore, ceea ce însemna că existau situaţii şi mai rele, destul de numeroase pentru a justifica o lege de acest fel. Rapoartele inspectorilor şi ale comisarilor de anchetă arătau că fabricanţii permiteau supraveghetorilor să maltrateze copiii şi să-i utilizeze în schimburile de noapte. Imaginile reale sunt însă cele mai convingătoare: copii sculaţi şi goniţi la fabrică sub o ploaie de lovituri, copii bătuţi pentru a le trece somnul, copii adormiţi deasupra lucrului sau sub grămezile de lână, uneori prea obosiţi pentru a mânca etc.

Abia legea din 1931 avea să interzică munca de noapte a celor sub 21 de ani, iar cei sub 18 ani nu aveau voie să lucreze mai mult de 12 ore pe zi (sâmbăta 9 ore). Legea industrială din 1833 prevedea pentru adolescenţii între 14 şi 18 ani 69 ore pe săptămână, deci tot 12 ore de lucru pe zi, cu excepţia zile de sâmbătă, când se lucra 9 ore. Raportul comisiei parlamentare din 1842, citat de **Marx** în *Capitalul*, denunţă "cel mai teribil tablou de lăcomie, de egoism şi de cruzime a capitaliştilor şi a părinţilor, cel mai teribil tablou de mizerie, degradare şi distrugere a copiilor şi tinerilor, pe care l-a văzut vreodată ochiul omenesc". Tot **Marx**, în *Capitalul*, vol.I., vorbeşte despre condiţiile de muncă ale copiilor de 11-17 ani în tipografiile engleze: "Ei lucrează 14, 15, 16 ore zilnic, fără întrerupere. După 17 ani sunt concediaţi, devenind "recruţi ai crimei". Încercările de a-i angaja în noi munci au dat greş din cauza ignoranţei, a brutalităţii şi a decăderii lor fizice şi intelectuale".

Este interesant de remarcat că atât Engels, cât şi Marx nu utilizează decât termenul de copil şi tânăr. Între cele două vârste se pare că nu mai este loc pentru adolescenţă. În măsura în care munca productivă este specifică adultului, adolescentul care lucrează în aceleaşi condiţii cu acesta este pur şi simplu muncitor. Burghezia engleză în perioada începuturilor dezvoltării industriale desfiinţează adolescenţa, transformând-o într-o vârstă a muncii la nivelul şi în condiţiile obişnuite pentru vârsta adultă. Ea încearcă, şi reuşeşte mult timp, să procedeze la fel chiar cu un anumit segment al vârstei copilăriei.

De fapt, pentru burghezia vremii existau doar două vârste: una a copilului incapabil de muncă şi una a celui ce poate lucra sub presiunea economică şi a pedepselor fizice. Unde sunt vârstele copilăriei actuale? Vârsta şcolară mică, mijlocie şi mare sau a şcolarului mic, a preadolescenţei, adolescenţei târzii? Ele nu existau. Adolescenţa biologică "se consuma" în eforturi chinuitoare şi în mizerie materială şi spirituală.

Şi astăzi, încă, ori de câte ori se vor crea condiţii, lucrurile se vor petrece exact ca în perioada acumulării primitive a capitalului sau ca mai târziu, în Anglia secolului al XIX-lea. Curmarea aceste stări de lucruri se va produce abia spre sfârşitul epocii industriale şi nu în toate ţările. Literatura secolului al XIX şi al celui următor rămâne o sursă majoră pentru înţelegerea evoluţiei adolescenţei, la care se adaugă, treptat, şi altele. Din acest motiv, de la analiza ei în literatură am trecut la "modelele senectuţii" şi la realizările obţinute pe seama cercetărilor concrete, numeroase şi, multe

din ele, semnificative, pe care le-am redat în forme esențiale, evitând redundanțele și labirintul contribuțiilor mărunte, dificil de integrat în sinteze mai generale.

În final este firesc să ne întrebăm în ce a constat evoluția adolescenței de-a lungul epocii industriale. Răspunsul pe care-l putem da ni se pare mai amplu decât cele elaborate până acum.

a. S-a adâncit treptat înțelesul psihologic și social al acestei vârste. J.J.Rousseau, J.W.Goethe, Ch. Bühler, E. Spranger, G. Stanley Hall etc. au avut contribuții de seamă în această privință.

b. A putut fi surprinsă evoluția conținutului acestei vârste cu fiecare etapă parcursă de societatea industrială. Generațiile care s-au succedat au pornit de la "adolescențele umile", specifice începuturilor, și au ajuns până la cele revoltate, descrise pe larg de K. Keniston și alții.

c. În trecerea de la o generație la alta s-a conturat nu numai o certă evoluție și maturizare a adolescenței, ci și o diversificare a experienței ei. Teoria cohortelor a conștientizat existența acestei probleme și ea s-a dovedit de mare actualitate, exprimând diversitatea subiectivă a comportamentelor implicate.

d. Distanțele dintre generațiile de adolescenți și adulți apar ca inegale în timp: mici, la începutul secolului, ele se măresc treptat pentru a deveni maxime în vremea noastră. Analiza preferințelor muzicale reprezintă și la noi o "distanță de vârf", cu manifestări și implicații cu totul diferite de cele din societatea occidentală.

e. Ultimele generații de adolescenți ridică în fața noastră o problemă de principiu: schimbările ivite în conținutul psihologic al adolescenței sunt atât de mari, încât noțiunea de adult tânăr tinde să încorporeze și o parte din intervalul care aparținea până acum adolescenței. Tratarea paralelă a celor două vârste, în condițiile în care ele se suprapun parțial, pune probleme serioase în ceea ce privește statutul adolescenței în viitor, dar și în privința gradului de precizie al caracteristicilor vârstei tinere.

2. Tipuri și variante adolescentine

Tipologia este alternativa firească la noianul informațiilor particulare, ceea ce am și încercat în cadrul fiecărui subcapitol, dar este necesar să reluăm problema într-un cadru mai general. Reținem ca reale tipurile surprinse în analizele literale: adolescența între două modele culturale (Julien Sorel), adolescența care stârnește protestul umanist al scriitorilor (eroii lui Dickens), adolescența - mașina de parvenire (Dinu Păturică și Uriah Heep), adolescența în fața spectacolului lumii (Adso de Melk), puritatea extremă a adolescenței (Alioșa Karamazov), adolescențele în căutarea orașului (eroii lui Dreiser), adolescențele ruinate (eroii lui Borchert și Böll), adolescenții furioși (Sillitoe) etc.

La aceste timpuri, analiza literară poate să adauge şi altele, dar în economia lucrării noastre este important să dovedim existenţa lor, nu să le epuizăm. Totuşi, variantele numeroase, în care apar tipurile prezentate deja, merită sesizate cel puţin în câteva cazuri, pentru a da măcar o imagine asupra dimensiunilor problemei abordate.

Să luăm **cazul adolescenţei aflate între două modele culturale**. Variantele ei sunt impresionante. Julien Sorel este unul din reprezentanţii acestei serii, dar el este urmat de multe alte figuri aparţinând aceleiaşi tipologii. Eroina lui **Cehov** din *Ordinul Ana* aparţine aceleiaşi serii şi, la fel, eroii lui Dreiser. Şi adolescenţii ţărilor în curs de dezvoltare, care iau drumul oraşelor în cele mai diferite ipostaze: muncitori industriali, angajaţi în servicii, militari, funcţionari de grade inferioare sau mai înalte etc. O lume întreagă de adolescenţi care îşi părăsesc vechiul statut şi sunt în căutarea altuia. "Destinul" celor aflaţi între modele culturale diferite, deci în tranziţie, este uneori dramatic; ei eşuează adesea în intenţiile lor (cazul lui Julien Sorel sau a lui Clyde Griffith, al lui Lucien de Rubempré etc.) şi "spectacolul" acestui eşec este prezent în literatura ultimului secol. Desprinşi de tradiţii, mulţi adolescenţi nu pier, dar nici nu se integrează în cultura spre care aspiră. Rămân la jumătatea drumului sau, şi mai adesea, noul statut atins este departe de a fi asemănător cu cel visat. Aşa, de exemplu, dorinţa de a se stabili în oraş este uneori foarte puternică şi, la început, noul statut apare cu mult superior celui anterior, dar, pe termen lung, lucrurile nu se prezintă chiar aşa. O dată ajunşi la oraş şi deveniţi muncitori, se confruntă cu alte greutăţi mai mari decât cele prevăzute. Seria adolescenţelor ţărăneşti interbelice, în căutare de lucru, reprezintă un exemplu edificator în această privinţă.

Dar chiar şi în cazurile în care noul statut este mult superior celui avut înainte, impresia de "hibrizi culturali" rămâne şi ea se dovedeşte cât se poate de reală. "Ţăranii de la oraş", "orăşenii de la sate", locuitorii slums-urilor din marile oraşe, "gastarbeiterii" germani (muncitorii oaspeţi) sau cei stabiliţi definitiv în alte ţări, rămân "oameni de trecere", "dezrădăcinaţi", chiar când nu intră în marea categorie a eşuaţilor. Până la urmă, adaptarea se realizează la cei mai mulţi, mai ales când este vorba de a trece de la un model la altul aflat foarte aproape de primul (de pildă, de la adolescent-ţăran la muncitor- orăşean). Este interesant însă de semnalat faptul că nu această categorie de adolescenţi au devenit eroii "marilor romane", ci aceia care şi-au pus în faţă ţinte greu de atins. Tocmai aceştia s-au dovedit capabili să conştientizeze ansamblul problemei, deoarece "drumul social" era mai lung, mai dificil şi mai semnificativ pentru adolescenţa aflată în tranziţie. Pe acest drum, istoria nedreptăţiţilor, a dezadaptaţilor, a ghinioniştilor de tot felul lasă doar ici şi colo câte un pisc, care ne aminteşte de dimensiunea reală a aisbergului de sub linia de la suprafaţa mării.

Se înţelege că tranziţia nu a dat numai eşuaţi, ci şi mari personalităţi, în genul lui Anand, a lui Franklin, Gorki sau London. Ea a dat şi mâna de lucru necesară epocii industriale: muncitorii lui Zola sau ai lui Gorki, ai lui Dickens sau Dreiser, în general masa muncitorilor tuturor ţărilor aflate în dezvoltare. Se pare însă că tocmai cazurile notate,

devenite prilej de literatură, sunt în măsură să ne convingă de faptul că ceva din "marea dramă" are loc şi în alte cazuri cu sfârşit fericit şi orientarea cu precădere a romanului pe acest drum al "marelui eşuat" sau al celui care se salvează "în ultimul moment" ni se pare justificată. Problematica umană a acestei serii adolescentine este surprinsă în condiţii semnificative, ceea ce şi explică marele succes de public al unei asemenea tematici, când este abordată cu talent. Ea priveşte mase mari de oameni în epocile tranziente, chiar dacă distanţele istorice şi culturale par a se opune unei asemenea concluzii.

Şi **adolescenţa în căutarea norocului** este o serie lungă, cu numeroase variante, pe care analizele noastre au pus-o în evidenţă. Unii din eroii lui Dreiser sunt tipici în această privinţă. Dar câţi adolescenţi de după Dreiser, n-au pornit în căutarea norocului? Louis Armstrong şi mulţi din cei aparţinând galeriei senectuţilor celebre, aparţin acestei categorii, iar dacă este vorba de adolescenţii satelor tradiţionale, atunci toţi cei "plecaţi în lume să-şi caute bine capului" fac parte din ea. Cei mai mulţi "n-au găsit norocul", nici nu puteau să-l găsească decât un număr relativ mic dintre ei. Marea lor majoritate a rătăcit zadarnic şi a sfârşit prin a se "fixa" acolo unde s-a întâmplat să-i ajungă oboseala şi conştiinţa inutilităţii căutărilor. Ei au devenit muncitori industriali, argaţi, portari, vânzători ambulanţi etc., ocupând în general locurile cele mai de jos ale ierarhiei ocupaţiilor specifice oraşului.

Din multe puncte de vedere, această categorie de adolescenţi se află între modele culturale diferite, dar, sub raport uman, "căutarea norocului" presupune o cu totul altă psihologie decât cea specifică unui individ care are o idee clară asupra modelului pe care doreşte să-l atingă. "A căuta norocul" înseamnă a rătăci la întâmplare, a te supune hazardului, a depinde de factori care depăşesc individul. Din acest punct de vedere, între adolescenţii "în drum spre parvenire" şi cei "în căutarea norocului", diferenţele rămân esenţiale.

Ruinarea adolescenţei şi tinereţii de către război a fost conştientizată, mai ales, de Borchert şi Böll. Pentru că erau germani de origine şi pentru că ţara lor fusese ruinată economic şi moral mai mult decât oricare alta. Opera lor este un fel de "coborâre în infern" în speranţa că acolo, în străfundurile lui, ar putea licări lumina palidă a ultimelor speranţe posibile, atunci când în lumea reală viaţa nu părea că mai merită trăită. Şi le-au găsit undeva, la temelia valorilor umane ale tuturor culturilor care susţin cu tărie: dreptul copiilor de a trăi, dreptul adolescenţilor de a-şi duce lecţiile până la capăt, obligaţia de a încerca încă o dată, chiar după marele eşec, cel puţin de a lupta, pentru ca tot ce a fost rău să nu se mai repete.

Dar seria adolescenţelor ruinate de război este mult mai amplă, iar ilustrarea ei coincide doar parţial cu ansamblul, deoarece, din păcate, războiul la care se referă opera celor doi scriitori germani n-a fost singurul, iar conflagraţiile au atins nu numai Germania, ci multe alte ţări, pe care le-au pustiit, în cel mai propriu sens al cuvântului. Încât, se poate spune, cu deplin temei, că fiecare ţară şi-a avut acest gen de adolescenţă şi tinereţe şi nu numai o dată, ci în mai multe rânduri.

Nu numai războiul a determinat astfel de consecințe, ci și dezvoltarea tehnicii, a "tehnicii fără morală", care a umplut periferia marilor orașe cu cocioabe, foamete și dezumanizare. Enormele inele ale năpăstuiților din centura marilor orașe, trăind în case improvizate din bidoane, sau bucăți de scândură culese de pe unde s-a nimerit și acoperite cu carton, au zdrobit în interiorul lor destule copilării și adolescențe, în orice caz suficient de multe pentru a merita un efort de reconstituire dincolo de ce-și poate propune o "schiță de psihologie istorică a adolescenței".

Adolescențele protestatare sunt și ele o serie mult mai numeroasă decât se bănuiește. Formele timpurii descrise de literatură sunt cele "mute". Eroii lui Dickens nu protestează decât rareori, exemplul vieții lor este însă suficient pentru a determina luări de atitudine. Autorul este, în acest caz, un fel de avocat care se mulțumește să prezinte cazurile, deoarece ele vorbesc de la sine în fața mulțimii "juraților anonimi", care sunt chiar oamenii obișnuiți ai epocii și care nu vor întârzia să-și dea verdictul în apărarea acestor eroi nefericiți sau care ajung la fericire după nesfârșite încercări și suferințe. David Copperfield este poate tipul cel mai semnificativ, dar ne dăm seama că în anumite limite adolescențele aflate între diferite modele culturale pot fi și ele asimilate acestei categorii.

Tipul adolescențelor protestatare propriu-zise va apărea însă mai târziu. Ne gândim la mulți din eroii lui Böll, ajunși în fața morții înainte de a fi avut timpul să cunoască bucuriile mici, dar esențiale ale vârstei, la cei ce n-au apucat să termine orele de curs, fiind timiși direct pe front, de unde vin schilodiți sau nu mai vin deloc, la cei ce nu mai au forța fizică și morală pentru a lua viața de la capăt. "Literatura ruinelor" le va descrie cu adâncă tristețe și reculegere. Și va fi urmată de cea a "revoltei deschise", cu care societatea occidentală a avut și va mai avea încă mult de lucru. Să ne amintim de faptul că tot un scriitor a marcat actul de naștere al "tinerilor furioși" din Anglia. Este vorba de data de 8 mai 1956. În seara acestei zile, trupa "English Stage Company", abia înființată, a prezentat la "Royal Court Theatre" piesa *Privește înapoi cu mânie* de **John Osborne**, în care se lansează o nouă stare de spirit, expresie a crizei unei întregi generații.

Fiecare din tipurile adolescentine desprinse din literatură permite o analiză similară celor de mai sus. Variantele concrete ale fiecăruia sunt deosebit de numeroase, constituind, practic, o problemă netratată în perspectivă antropologică în general și, cu atât mai puțin, într-una limitată la adolescență. Valoarea de cunoaștere a acestor tipuri și variante ale lor nu trebuie subestimată, deoarece exprimă, în fond, reflexul uman al schimbărilor sociale care au marcat epoca industrială.

3. Trăsăturile umane dezirabile pentru adolescența epocii industriale și câteva sugestii în afara educației

Nu putem decât să așteptăm apariția unor instrumente educative, care să răspundă modelelor propuse de exemplul viu al marilor personalități ale tuturor vremurilor: să nu ai prejudecăți, să ai întotdeuna ceva important de făcut, să încerci să deplasezi bariera cunoașterii, să îndrăznești, să dorești să pășești mai departe decât înaintașii, să fii cultivat, disciplinat etc. Pe seama lor (le-am enumerat și discutat mai ales în subcapitolul dedicat modelelor senectuții) nu se ajunge neapărat la celebritate, dar cel puțin la un mod de viață care să asigure mulțumirea individului, a oamenilor în mijlocul cărora trăiești, a întregii societăți, cu siguranță da. Și acest lucru este esențial.

Într-o "schiță de psihologie istorică" merită să fie surprinsă tipologia adolescenței sau cel puțin conștientizat faptul că ea există și că se manifestă în forme extrem de diverse și de nuanțate. Pentru țările aflate în curs de dezvoltare este limpede că aceleași tipuri apar în variante și condiții noi, care pot fi mai ușor recunoscute sau anticipate, pornind de la experiența acumulată în alte părți. Firește, în măsura în care procesul dezvoltării economice este continuu și ascendent, peisajul adolescenței se modifică și el, vechea tipologie se amplifică, iar nuanțele, seriile concrete devin și mai numeroase decît cele cunoscute. Și în acest caz, previziunile își au rolul lor, cu condiția să fie mereu controlate, adică raportate la evoluția reală, și modificate când este cazul. Căci nu trebuie uitat un lucru esențial: epoca postindustrială nu-și va mai putea permite să asiste pasiv la "defilarea" adolescențelor concrete, ea va fi obligată să le descifreze și, deci, să le gândească, pe perioade istorice relativ scurte, caracteristicile și să le asigure condiții de interiorizare și transformare din scopuri și dorințe în personalități vii și active ale societății.

Rămân totuși complet netratate caracteristicile adolescentine ale epocii postindustriale. Firește, încă nu suntem decât la începuturile acesteia, dar tocmai din acest motiv ni se pare foarte importantă încercarea de a releva o serie de elemente ale noului, apărute deja în sânul epocii industriale, indiferent de modul în care vor evolua ele în viitor.

Nu avem pretenția de a le surprinde pe toate și, cu atât mai puțin, de a le trata în mod exhaustiv, dar o încercare ni se pare utilă. Restul rămâne pe seama istoriei. Și în cazul adolescenței, ca și în altele, ea va continua să creeze, așa cum a făcut-o și în epoca industrială.

Sugestiile educative privind viitorul merită și ele o anumită atenție, cel puțin ca sursă suplimentară de informație în direcția conținutului educativ al acțiunilor noastre.

CAPITOLUL IV

ADOLESCENȚA POSTINDUSTRIALĂ

A existat o adolescență preindustrială, cu numeroase variante tipologice şi forme particulare de manifestare; a existat o adolescență a epocii industriale, cu alte variante, dar la fel de numeroase. Şi, ce urmează în viitor? Reluarea de la capăt a acestora, evoluția celor existente sau apariția unor noi condiții de diferențiere şi variație? Fiecare epocă istorică şi-a creat oamenii de care a avut nevoie, iar atunci când a fost cazul a accentuat importanța unei vârste sau a alteia. Mai mult, a fost schimbat chiar conținutul acestora şi s-au creat premisele pentru apariția unora noi. Vârstele au un caracter istoric, ele sunt valorificate diferit în orânduiri sociale diferite. Nimic nu pare mai firesc decât să acceptăm ideea că societatea viitoare va determina apariția unei alte personalități de bază, va modifica profund conținutul vârstelor, justificând pe deplin ipoteza unei alte adolescențe decât cea a epocii industriale. În fond, viața spirituală a omului nu rămâne constantă decât pe scurte perioade de timp şi acest lucru schimbă fundamental modul de a înțelege rezultatele studiului nostru. Suntem tocmai într-un moment de trecere, de la o

epocă la alta, de la cea industrială la cea postindustrială sau a revoluției tehnico-științifice, deci într-o perioadă în care "regulile jocului" se schimbă, când apar noi realități tehnice și economice, care vor avea inevitabile consecințe și asupra profilului spiritual al vârstelor. Așa cum adolescența medievală diferă de cea a epocii moderne, nu există nici un motiv să credem că lucrurile vor sta altfel în viitor. Dar cum anume vor fi? Un răspuns complet nu este posibil, tot ceea ce se poate face este prezentarea unor tendințe, iar, în final, o simplă opinie. Este și acesta un răspuns, după noi singurul posibil, dacă e să nu cădem în panta profețiilor improvizate. În fond, modul de a gândi viitorul poate fi riguros, încercarea de a-l înfățișa concret ține însă doar de speculație.

1. Un punct de pornire posibil

Pentru epoca preindustrială, adolescența a fost mai ales o realitate implicită, atunci când nu s-a sărit peste ea, pentru cea industrială - una explicită, pentru cea care vine - o potență, care se va materializa potrivit unor cerințe pe care azi le știm prea puțin. Este limpede însă că adevăratul contur nu va întârzia să se profileze pe măsură ce societatea va progresa. Până la urmă vom avea tot o adolescență de epocă, dar construită conștient, pornind de la înțelegerea clară a unor potențe independente de momentul în care se vor manifesta. Cum să o pregătim pentru viitor în aceste condiții? René Schaefer consideră că este inutil de pregătit adolescentul pentru a trăi într-o lume despre care nu se știe nimic, în afară de faptul că va fi foarte diferită de a noastră și că valorile umane nu se vor schimba, în ciuda aparențelor. Credem însă, că ceva se poate totuși învăța cu folos: capacitatea de orientare în situații noi, previzibile sau nu. Un rol deosebit îl au proiecțiile viitorului, așa cum ne sunt prezentate ele de către înțelepții vremii noastre. Analiza lor oferă doar un bun exercițiu, un excelent joc al unui rol într-o piesă care, oricât de diferită ar fi de cea presupusă, va fi totuși o variantă a ei. Iar dacă ne referim la societatea postindustrială, este firesc să-l avem în vedere pe cel care i-a dat conturul cel mai profund elaborat, adică la Daniel Bell, de numele căruia se leagă seria "utopiilor raționale" ale vremii noastre. Și dacă avem șansa unui text în care el se referă chiar la problema care ne interesează, atunci discuția capătă, dacă nu o bază sigură, cel puțin una foarte calificată. Și acest lucru este tot ce putem dori în momentul de față.

Întâmplarea ne-a venit în ajutor în această privință, căci Daniel Bell s-a referit direct la această problemă, iar intervenția lui și a altor specialiști am avut-o la dispoziție.

În castelul Gracht din Köln a avut loc, în 1979, un simpozion tocmai pe tema "șansele de viitor ale tineretului", iar primul vorbitor a fost chiar **Daniel Bell**. Titlul comunicării sale a fost: *Perspectivele tinereții în societatea postindustrială*, conținutul ei fiind dominat de analiza viitorului presupus, din care decurg elementele ce vor compune noul statut al adolescenței.

Prima revoluție industrială - remarcă încă o dată Bell - s-a bazat pe puterea aburilor și a avut loc cu câteva secole în urmă în Anglia, a doua a fost una a chimiei și a electricității și datează aproximativ din 1870, cea de-a treia se petrece sub ochii noștri și determină apariția unei industrii bazate pe știință. Prioritatea în economie este deținută acum de industria electronică, de optică, calculatoare, polimeri etc., ceea ce înseamnă că industria de tip vechi (oțel, construcții de nave, textile, încălțăminte etc.)* se mută, treptat, din țările avansate în celelalte (Mexic, Brazilia etc.) și acest lucru va determina o nouă diviziune mondială a muncii.

Câteva dimensiuni ale societății postindustriale (determinate de a treia revoluție industrială) sunt de luat în considerație.

a. Trecerea de la "societatea de producție" la "societatea serviciilor", de la fabricație la servicii (Dienstleistung). În America de azi, doar 17% din forța de muncă (de aproape 100 de milioane) sunt muncitori industriali. În anul 2000 vor fi doar 10% și acest fapt nu trebuie să ne mire, spune D.Bell.

Oare în agricultura Americii nu lucrează sub 4% (aproximativ 3,5 milioane de oameni) din forța de muncă, cu productivitate foarte mare? De ce să nu se întâmple acest lucru și în industrie? În fond, posibilitățile industriei de a reduce numărul de oameni necesari producției sunt, teoretic, mai mari. Cei mai mulți oameni din America de azi lucrează deja în servicii (70%). Dar acestea nu mai sunt la fel cu cele din trecut, au evoluat și ele. Atât de mult, încât par cu totul altceva și rămâne de văzut dacă în viitor conținutul lor nu le va obliga să-și schimbe denumirea, ceea ce azi pare omogen fiind în realitate eterogen. Dar D. Bell nu-și pune această problemă, el constată însă evoluția produsă în această sferă.

Serviciile de azi sunt evident diferite de cele din trecut. În epoca preindustrială ele erau casnice, în cea industrială - auxiliare acesteia (transporturi, finanțe etc.), în cea postindustrială - mai ales profesionale ("servicii computeriale") și umane (sociale, sănătate, educație etc.).

Rămâne de văzut dacă serviciile profesionale - la care se referă D.Bell - vor mai putea fi considerate astfel și în viitor, dacă nu cumva ele vor constitui chiar o parte a sferei productive a viitorului, datorită legării directe a științei de producție, dacă nu cumva aceste servicii vor constitui chiar sectorul esențial al producției. Rămâne, în sfârșit, de văzut dacă chiar cele câteva procente de muncitori industriali nu se referă la cu totul altfel de oameni decât cei de azi, dacă nu cumva "tehnologiei intelectuale" îi va corespunde ceea ce în literatura noastră de specialitate s-a numit "muncitor intelectual"**, care își face deja apariția în întreprinderile de vârf. Dar nu putem să nu

---

* **Daniel Bell**. *The Prospects of Youth în the Post Industrial Society*. În: Die Jugend und ihre Zukunftschancen, Ein Symposium mit Jugendlichen und Vertretern aus Wissenschaft, Wirtschaft, Politik und Verwaltung, Hamburg, 1979, p.19.

** **Maria Cobianu-Băcanu**. *Muncitorul intelectual - un nou "segment" al clasei muncitoare*. În: Era socialistă , nr.6, 1984, p.38.

recunoaştem fenomenul "deplasării structurilor sociale", la care se referă D. Bell. Trebuie, probabil, să trăieşti într-o ţară în curs de dezvoltare pentru a înţelege că o societate nu se poate deplasa total spre "servicii" şi în una în care acestea sunt aproape un mit (ca aceea în care trăieşte Bell), pentru a orienta o deplasare enormă de forţe într-o singură direcţie şi pe o singură cale, cunoscută de toţi - cea a serviciilor. Ar fi să înţelegem prin serviciile societăţii postindustriale nu numai altceva decât prin cele precedente (acest lucru îl ia în considerare şi Bell), ci ceva atât de diferit încât, pur şi simplu, termenul nu se va mai potrivi noului conţinut.

Trebuie să recunoaştem corectitudinea raţionamentului lui Daniel Bell, am spune exemplaritatea lui, căci Bell nici nu spune măcar că societatea postindustrială va veni, ci doar că ar putea să vină. Şi, pentru a elimina confuziile, frecvente pe această temă, iată formularea lui: "*I am not saying that will come; it may*". (Eu nu spun că va veni, ci doar că ar putea veni).

b. Schimbarea cea mai importantă pe care o va aduce viitorul nu este însă, în opinia lui Bell, trecerea de la producerea de bunuri la servicii, ci **apariţia unui nou principiu de inovare socială** ("axial", cum îl numeşte Bell): codificarea cunoştinţelor ştiinţifice, "compunication" în terminologia lui Bell (ceea ce, în limba franceză, Simion Nora a numit "télématique"), adică o combinaţie, un amestec între computere şi comunicaţii. Ca şi în cazul serviciilor, şi de data aceasta, Bell se grăbeşte să schiţeze etapele parcurse în această direcţie.

Societăţile vechi erau legate între ele, cândva, de drumuri, râuri, canale etc. (marile oraşe ale lumii vechi erau aşezate pe ape tocmai pentru a comunica mai uşor cu spaţiile mari din afara lor). Unificarea s-a produs, ulterior, pe căi mult mai rapide, create de om, bazate mai ales pe electricitate, conducte de tot felul etc.; viitorul aparţine calculatoarelor, televiziunii, microundelor etc. Ele vor forma o reţea în care oamenii şi informaţiile sunt prinşi împreună în acelaşi sistem. În noile condiţii, informaţiile şi cunoştinţele devin resursele strategice ale epocii postindustriale, aşa cum munca şi capitalul au ocupat locul central în societatea industrială. Creşte, astfel, importanţa tehnologiilor intelectuale şi acest lucru priveşte direct tânăra generaţie. Tehnologia nu înseamnă doar tehnică, maşini, ci un mod de a gândi şi organizarea sistematică a cunoştinţelor despre anumite modalităţi de a opera cu tehnica. Ambele aspecte privesc educaţia şi va trebui să stăruim asupra problemei într-un alt subcapitol, deoarece ea este prea importantă pentru a fi neglijată. Pentru moment, mai remarcăm doar faptul că relaţia (confruntarea) omului cu natura, atât de specifică epocii preindustriale, cu "natura fabricată" (relaţia om-maşină), care a marcat epoca industrială, va fi înlocuită cu ceea ce în limba engleză Bell a numit *game between persons* (în limba germană: *Spiel zwischen Personen*), cu "jocul între persoane", în sensul că relaţiile dintre oameni vor deveni problema esenţială a viitorului. A învăţa să trăieşti cu alţii este însă foarte greu. Adânci diferenţe de mentalităţi, de cultură, tendinţe agresive, dorinţa de dominare, acapararea puterii etc. sunt numai câteva din "deficienţele" în sfera umană, lăsate

moştenire de trecut, iar eliminarea lor s-ar putea să presupună o întreagă epocă istorică, o întreagă perioadă de tranziţie în sfera valorilor umane. Este însă limpede că într-o lume în care începe să se treacă de la relaţia om-natură şi om-maşină la cea denumită om-om, problemele educaţiei intelectuale şi sociale devin esenţiale. Este dificil de trăit uneori şi în doi, va spune D. Bell, glumind pe seama viitorului, dar unii cu alţii şi încă în mod constructiv şi creator, pe seama unor valori umane înalte?

Rămâne cert faptul că o nouă educaţie este necesară pentru a face faţă epocii postindustriale, căci trebuie învăţat un nou mod de a trăi. Mai mult decât informaţiile stocate vor conta acum "calea de a cunoaşte", formarea (învăţarea) capacităţilor umane şi apariţia unei noi dimensiuni spirituale. Toate acestea sunt probleme deschise ale viitorului, cărora nu li s-a dat încă un răspuns complet, şi ele privesc în mod esenţial adolescenţa, placa turnantă a vârstelor, acel moment în care individul încetează să mai fie copil şi începe să se insereze activ şi efectiv în sfera producţiei şi a vieţii sociale, adică tocmai în ceea ce are societatea mai puţin static. Copiii, dar mai ales adolescenţii şi tinerii, vor trebui să înveţe alte lucruri decât în trecut,cu alte metode şi tehnici şi, mai ales, să-şi însuşească un alt mod de a gândi şi a simţi, care trebuie construit, imaginat sau luat de undeva şi, cel puţin asupra unora dintre surse, este posibil să medităm de pe acum; de pildă, asupra dezvoltării intelectuale şi a formării atitudinilor, în care experienţa acumulată pare a spune deja destule lucruri semnificative. Şansele de viitor ale adolescenţei constau tocmai în a descifra, din noianul informaţiilor didactice şi educative acumulate, pe cele în stare să se constituie în fundament al formaţiei viitoare. Un exemplu de anticipare a viitorului îl constituie eforturile ce se fac în prezent în toată lumea pentru a realiza ceea ce se numeşte adesea " a doua alfabetizare", adică învăţarea asistată de calculator. Ea reprezintă un bun exemplu de înţelegere a complicatelor probleme formative pe care le pune în faţa adolescenţei societatea viitoare şi el nu este singurul, cum vom vedea.

2. O imagine toffleriană asupra viitorului adolescenţei

Oameni rămân şi azi în urma "obiectelor" produse de ei. Noile unelte de producţie pun problema însuşirii unor deprinderi de muncă inexistente anterior. Nici relaţiile dintre oameni nu se mai potrivesc şi, până la urmă, întreaga societate se schimbă. Dar nu dintr-o dată. În vreme ce unele sectoare sau oameni vor fi "la vârf", altele, respectiv alţii, vor rămâne în urmă. Sub raport uman, schimbările sunt inevitabile şi ele încep încă din copilărie. **Alvin Toffler** pune această problemă în celebrele lui lucrări: *Şocul viitorului* şi *Al treilea val*. În prima insistă asupra caracterului de criză al întânlirii cu "noul", asupra pericolelor potenţiale pe care le prezintă atomizarea specializării (închiderea în limite înguste şi cât mai precise a minţii), asupra tendinţei de a repune în funcţie deprinderile anterioare depăşite (întoarcerea spre trecut), a căutării soluţiilor simple şi unice.

Istoria evoluează într-un anume sens, iar după ea oamenii "adulmecă" direcţiile în care ar putea evolua, deoarece stabilitatea " a murit" şi totul depinde de capacitatea de previziune. Iar de prevăzut, se prevede în toate felurile: înainte, înapoi şi "în lături". Toate direcţiile sunt imaginabile, inclusiv cele reale, dar discernerea lor din ansamblul celorlalte nu este deloc sigură. Adolescentul se află şi el în situaţia întregii societăţi, dar într-un mod mai dramatic. El trebuie să aleagă în condiţii de nelinişte generală, de presiune din partea părinţilor, de ameninţare cu recrutarea şi armata, care îl obligă să amâne totul tocmai atunci când acest lucru este foarte periculos pentru el, deoarece timpul nu-i permite. Îl prescază şi sistemul de învăţământ, a cărui desuetudine - după Toffler - este dezvăluită zi de zi cu o forţă tot mai mare. Este obligat să aleagă o carieră, un sistem de valori şi un stil de viaţă.

Adolescenţa, care nu poate rezista stresului, recurge la droguri, la violenţă, la comportamente aberante, care nu rezolvă problemele ei, dar le amână sau dă iluzia soluţionării lor. Sunt forme periculoase de fugă din faţa vieţii, care nu pot duce decât la amplificarea reacţiilor dezadaptative. În acest caz, refuzul, specializarea îngustă, nostalgia trecutului şi suprasimplificarea apar ca tehnici clasice de rezistenţă la suprasolicitare. Apar la toată lumea, mai acut la adolescenţi, într-o formă specifică, cu accent pe violenţă sau apatie, amăgire şi iluzie. Patologia mentală devine un fenomen curent, iar logoterapia (terapia prin cuvânt) una din formele cele mai frecvente ale terapiei.

Soluţia o va schiţa **Toffler** în *Al treilea val*, în subcapitolul: Un nou mod de a creşte tânăra generaţie. Iată observaţiile lui. Copilul de mâine va creşte în mijlocul unei societăţi care va fi cu mult mai puţin centrată pe el, o atenţie sporită va fi acordată vârstei a treia (a cărei pondere va creşte în masa populaţiei). Speranţa, împlinirea visurilor proprii prin copii vor fi mai mici (a devenit limpede pentru mulţi că urmaşii n-o vor duce mai bine). În aceste condiţii, "copilul de mâine va vedea lumina zilei într-o societate ce, probabil, nu va mai fi obsedată, ba poate nici nu va fi grozav de interesată de nevoile, cerinţele, dezvoltarea psihologică şi satisfacţia instantanee a copiilor". Concluzia trasă până la urmă de Toffler este că "pedagogia de mâine va recomanda o copilărie mai structurată şi mai exigentă". Importantă concluzie, cu remarca necesară că fenomenul este real mai demult în câmpul educaţiei.

În privinţa adolescenţei, Toffler mai afirmă şi că ea "nu va mai fi un proces atât de lung şi de anevoios cum este astăzi pentru atâţia". Ei au fost răsfăţaţi în anii '60, o duc mai greu astăzi şi vor face, probabil, parte în viitor din familii care vor munci la domiciliu sau în case electronice. Vor fi, probabil, antrenaţi direct în sarcinile de muncă ale familiei, primind de la o vârstă fragedă responsabilităţi sporite.

Toffler anticipează, în general, o copilărie şi o adolescenţă "mai scurte", dar "mai responsabile şi mai productive". În aceste condiţii, copiii şi adolescenţii vor fi, probabil, mai puţin receptivi la presiunea covârstnicilor.

"Purgatoriul" adolescenței prelungite în școli, specifică vremii noastre, va înceta, astfel maturizarea va fi, probabil, mai rapidă, va crește rolul educativ al familiei, generațiile se vor amesteca, învățământul va fi împletit cu munca.

3. Diagnoza doctorului Viktor Frankel și prognoza doctorului Streithofen

Marele handicap al societății postindustriale este că ea nu și-a creat încă valorile care să o facă să merite să existe. Aceste valori trebuie să fie ale oamenilor, nu ale logicii și nici ale matematicii, nu ale calculatoarelor și nici ale roboților. În prezent însă, nu prea sunt semne că astfel de valori sunt pe aproape, dimpotrivă, cele posibile par că se îndepărtează chiar de noi. Cele de consum și-au epuizat forța și, o dată cu aceasta, sensul însăși al societății respective este pus sub semnul întrebării. Rămân, desigur, altele (conformismul, noi exacerbări senzoriale etc.), dar forța lor este minimă și nu pot fi considerate decât paleative ale adevăratelor soluții.

Și cine poate fi mai lovită de această realitate valorică decât adolescența? Imaginea ei, mărșăluind dinspre așezările rotunde africane, dinspre iurtele stepelor sau satelor Asiei și Europei spre marea industrie și, mai departe, spre sofisticatele mașini ale epocii viitoare, este dezolantă sub raport subiectiv. Obiectiv, se trece de la un nivel tehnic la altul, se merge vertical,dar, sub raport valoric, se coboară: de la sensurile majore ale tranziției (apartenență la grup, munca etc.) spre deprecierea și înlocuirea lor cu surogate, iar pentru viitor suntem avertizați că abia trebuie făurite altele.

Să sperăm că ele vor apărea la timp, dar pentru moment este necesar să urmărim consecințele pierderii valorilor pentru adolescenți și tineri, azi, în vremea noastră.

Viktor E. Frankel, profesor de neurologie și psihiatrie la Universitatea din Viena, constată o schimbare esențială în evoluția dominantelor adolescenților și tinerilor.* Pe primul plan, la pacienți, nu mai sunt problemele sexuale (ca pe vremea lui Freud), nici complexul de inferioritate (din vremea lui Adler), ci cele ale sensului vieții combinate cu ceea ce autorul a numit, în 1955, "vacuum existențial". Și acest *existentielle Vakuum* este prezent pretutindeni în lumea de azi, chiar și în țările în curs de dezvoltare.

Vakuumul provine din faptul că omul nu este condus de instincte ca animalele, iar tradițiile au dispărut și cu ele valorile tradiționale (acestea spuneau cum trebuie acționat în toate situațiile de viață) și în acest caz adolescenții ori procedează ca alții și atunci devin conformiști sau, dimpotrivă, fac numai ceea ce li se impune.

---

* **V.E. Frankel**. *Der Junge mensch auf der Suche Sinn*. În: Die Jugend und ihre Zukunfschancen. Hamburg, 1979, p. 180.

Drogomania are legătură cu pierderea sensului vieții, au dovedit-o cercetările efectuate de diferiți autori. La fel stau lucrurile și în cazul dependenței de alcool, al agresiunii cu caracter penal, al criminalității și depresiunii.

Soluția pentru doctor Viktor E. Frankel este clară și ea a fost, de asemenea, probată: oamenii tineri trebuie să aibă ce face, să facă ceea ce merită făcut. Dar nu numai atât, ci ei să aibă și o reprezentare a modelului uman pe care trebuie să-l urmeze.

Cercetările făcute în Idaho (S.U.A.) au arătat că 93% din cei ce au încercat să se sinucidă din cauza pierderii sensului vieții erau sănătoși în rest și cu o situație economică și socială normală și atunci problema se pune și așa: este pierderea sensului vieții o boală? Tânărul, scăpat de sub îndrumarea tradiției, trebuie să-și găsească singur un țel în viață și dacă are curajul să și-o curme atunci să aibă și tăria să aștepte până îi va găsi un sens. Trebuie apoi avut în vedere faptul că nevoia de bază a omului este aceea de a avea în viața proprie un țel. De acesta el este frustat adesea de societate, fapt ignorat însă de știință. "Criza de sens" este cunoscută nu numai la tineri, ci și la oamenii de vârstă mijlocie. Ea apare adesea la sfârșitul săptămânii, așa numita nevroză de duminică (între 26 și 37% din subiecții cercetați erau în această situație). Șomerii suferă nu numai din pricina pierderii locului de muncă, ci și și din pricină că aceasta reprezintă în sine un sens al vieții. Acesta poate fi găsit în orice: în muncă sau în iubire, todeauna există un ideal spre care să tindem; până și tragediile personale se pot transforma în triumf, dar munca rămâne sensul cel mai profund al existenței.

Aceste idei au fost expuse de renumitul profesor Viktor E. Frankel la simpozionul pe tema tineretului, ținut la Castelul Gracht din Köln, în 1979. Așa se face că cel de-al doilea referat, ținut de doctor Heinrich Basilius Streithofen, a fost un fel de răspuns dat colegului său, încă din titlu: *Viața nu va fi lipsită de sens în anul 2000.* Subtitlul este și el semnificativ: Despre înțelesul muncii.* Ni se pare util să stăruim și asupra ideilor lui Streithofen.

Doctorul Frankel urmărise îndelung această problemă și implicațiile ei în existența tinerilor pe aproape toate meridianele globului. Pentru Frankel, tinerii lumii de azi apăreau în căutarea unui "înțeles". Pentru viitor, doctor Streithofen crede că este posibil de găsit acest sens.

Streithofen începe printr-un atac frontal asupra prognozelor științifice: "Cercetătorii viitorului vor să ne facă să credem că în anul 2000 numai puțini oameni vor trebui să muncească. Eu nu împărtășesc optimismul lor. Munca face parte din condiția umană. Ea este, de asemenea, un element constitutiv al fericirii oamenilor".

Problema pusă ne ia prin surprindere, cu atât mai mult cu cât ea este legitimă psihologic, dar nu este deloc sigur că și istoric lucrurile vor sta la fel. Dacă mai puțin de 4% din populația lumii poate hrăni toți oamenii și alți 10% pot produce toate bunurile

---

* **H.B. Streithofen**. *Das Leben ist nicht sinnlos im Jahre 2000 - Vom sinn der Arbeit.* În: Die Jungend und ihre Zukunftschancen. Hamburg, 1979, p. 200.

industriale, atunci chiar dacă dublul lor vor crea programe şi tehnică pentru ei, restul va putea trăi şi fără muncă. Nu înseamnă că vor şi dori acest lucru, deşi, judecând după psihologia oamenilor de azi, destui o vor dori. Tocmai aceasta este problema educaţiei contemporane şi nu putem să nu fim de acord cu Streithofen când spune că tehnologia va ajuta mult omul în viitor, dar acesta va munci în anul 2000 şi mai târziu. Nu pentru că argumentele lui sunt perfecte. Dimpotrivă, acestea vin "din trecut", exprimând o dorinţă şi convingerea bazată pe ea. Dar dacă oamenii vor face de aici înainte istoria, atunci în acest sens vor trebui să o facă. Adică, vor continua să educe în spiritul muncii şi să-i asigure un câmp real de satisfacere, căci fără ea oamenii ar înceta să mai fie oameni.

Desigur, idealul muncii se formează în adolescenţă mai ales (dar şi în copilărie sau mai târziu), dar înţelegem pe deplin de ce un simpozion care are ca temă tinerctul şi şansele lui viitoare insistă atât de mult asupra căutării înţelesului vieţii şi al muncii. Diagnoza se leagă de prognoză, iar aceasta din urmă leagă viitorul de trecut, căci munca a fost şi va fi mereu esenţa omului şi singura soluţie la ceea ce H. Lübbe numeşte *Orientierungskrise*, doctor V.E. Frankel *Sinnlosigketsgefühl* şi *existentielle Vakuum*.

4. Educaţia permanentă şi implicaţiile ei asupra adolescenţei

În societăţile tradiţionale, ideea educaţiei permanente n-ar fi avut un sens deplin. Încă din copilărie fiecare învăţa tot ceea ce era necesar pentru întreaga viaţă şi, mai târziu, nu făcea altceva decât să repete lucruri însuşite deja. Desigur, acestea puteau fi învăţate mai bine sau mai rău, unele prin practicare efectivă, altele văzute numai la alţii, mai în vârstă. Se poate admite, şi acest fapt este necesar, că nici o societate nu este complet imobilă, aşa încât o anumită instruire continua şi la vârsta adultă, dar inovaţiile erau atât de puţine şi de fireşti, încât nu se punea problema unei educaţii speciale a adulţilor. Nu numai în societăţile primitive sau tradiţionale, ci şi în cele moderne, dar cu o evoluţie lentă, lucrurile nu stau altfel. Şi, în acest caz, esenţialul se învaţă tot la vârsta copilăriei sau adolescenţei, se prelungeşte perioada de şcolarizare eventual, dar nu se pune problema ca şi adulţii să fie reinstruiţi, această vârstă îi găseşte gata formaţi (ca muncitori, ca ţărani etc.). Ulterior, tot restul vieţii, ei nu fac altceva decât să practice ceea ce au învăţat în copilărie sau, mai târziu, în şcolile organizate.

Ce se întâmplă însă în societăţile dinamice, cu o rată accelerată a schimbărilor şi la intervale mici de timp? Mai întâi, educaţia primită la vârsta copilăriei şi a adolescenţei de la părinţi este potrivită pentru trecut, nu şi pentru viitor, decât într-o măsură mică (sub raport informaţional). Părinţii fac întotdeauna educaţie copiilor, fie că aceasta este potrivită, fie că nu şi, de aceea, o parte din ea, cel puţin în condiţii de tranziţă rapidă, este nepotrivită, neadaptativă şi, mai curând sau mai târziu, copilul sau adolescentul va trebui să renunţe la ea, adică să se obişnuiască să înveţe altceva, mai potrivit cu noile cerinţe. Dar şi ceea ce îşi însuşeşte copilul direct din viaţă se dovedeşte până la urmă insuficient, fiindcă nici "învăţarea prezentului" nu asigură adaptarea în condiţiile viitorului. Nu numai viaţa, ci şi şcoala,

informaţiile teoretice, deprinderile practice etc. se dovedesc insuficiente pentru toată viaţa. Răsturnările intervenite în dezvoltarea ştiinţei, progresul tehnic rapid şi adesea imprevizibil, politicile economice şi sociale, aflate şi ele într-un proces alert de evoluţie şi transformare, fac să nu mai fie suficientă perioada şcolarizării din copilărie, adolescenţă şi chiar tinereţe. Cândva, omenirii i-a fost suficientă copilăria pentru a-şi forma adulţii şi, din acest motiv, trecerea de la copilărie la starea de adult se făcea relativ rapid, în perioade scurte de timp, în cursul a ceea ce noi am numit "adolescenţe condensate". Epoca industrială a solicitat o perioadă de pregătire mai îndelungată pentru trecerea de la copilărie la starea de adult şi această nevoie a schimbat conţinutul educaţiei în copilărie şi a reclamat apariţia unei alte vârste, care să continue această pregătire - adolescenţa. De fapt, o adolescenţă şcolară, care s-a prelungit continuu, apărând necesitatea unui concept nou, cel de adolescenţă târzie (18-21 de ani), în care individul continuă să înveţe pentru viaţă.

Revoluţia tehnico-ştiinţifică prelungeşte însă şi mai mult pregătirea indivizilor şi o face, de fapt, tot timpul necesară. În aceste condiţii se schimbă chiar conţinutul şi dinamica vârstelor. În Japonia de odinioară, cu vârsta de 40 de ani începea senectutea. În lumea de azi, cei ce învaţă continuu au o dinamică nervoasă cu totul diferită de cea biologică. Au apărut "bătrânii cu comportamente tinereşti" şi acest fapt ne obligă la o regândire a întregii probleme a vârstelor. În societatea industrială, adolescenţa îşi avea un rol foarte precis din punct de vedere social: ea pregătea individul pentru o societate care avea nevoi mai mari de instruire decât cea tradiţională, dar care totuşi nu obliga la o educaţie permanentă. Societatea postindustrială prelungeşte această necesitate de-a lungul întregii vieţi şi, în noile condiţii, o altă problemă se conturează în privinţa teoriei vârstelor. Avem de-a face cu o prelungire a adolescenţei, cu o dilatare a ei până la sfârşitul vieţii sau, în aceste condiţii, ea nu mai are nici un sens? Va trebui probabil să decidem între a vorbi de prelungirea adolescenţei sau de dispariţia ei din pricina pierderii oricărei semnificaţii. Lăsăm această problemă, cu toată importanţa ei, deocamdată, fără răspuns, pentru a insista asupra aspectelor social-istorice ale acestui proces de trecere de la educaţia limitată şi definitivă a adolescenţei epocii industriale la educaţia permanentă a omului, în condiţiile trecerii la societatea postindustrială. Concretul este, în acest caz, deosebit de semnificativ pentru ilustrarea procesului de "zbatere" socială, de confruntare, improvizaţie şi strădanie de depăşire a dificultăţilor care nu apar în ordinea presupusă de viitorologi şi, nu de puţine ori, sunt greu de surprins şi caracterizat.

Începuturile educaţiei adulţilor se leagă de epoca industrială, deoarece aceasta a organizat pregătirea lor în momentul în care a avut nevoie de oameni mai bine instruiţi, când maşinile nou create nu mai puteau fi dominate exclusiv de forţa musculară a indivizilor formaţi de cultura tradiţională. I-a trebuit un timp şi acestei societăţi pentru a-şi pune la punct un sistem şcolar capabil să-i pregătească oamenii de care avea nevoie. Dar şi după aceea, capriciile dezvoltării tehnicii, fluctuaţiile evoluţiei economice şi alţi factori au făcut necesară "pregătirea târzie" pentru munca industrială a unor oameni luaţi din lumea agrară nu la vârsta copilăriei şi nici a adolescenţei, ci, după treizeci sau chiar patruzeci de ani. Aceasta nu a fost o educaţie a adulţilor, în sensul

celei preconizate azi, ci una de nevoie, de conjunctură, adesea improvizată şi, în toate cazurile, limitată, elementară. Funcţiile adolescenţei normale erau "transferate" altor vârste şi nu putea fi vorba de o educaţie a adulţilor în sensul de azi. Aceasta din urmă se adresează unor oameni instruiţi de regulă şi urmăreşte acomodarea la un alt gen de cerinţe decât cele ale societăţii industriale. Nu mai avem de-a face cu ceea ce germanii numeau, altădată, *Abendschulen* (şcolile serale), *Sonntagsschulen* (şcolile de duminică), iar englezi *Mechanics Institutes* (şcolile tehnice) şi *Workers Colleges* (şcolile muncitoreşti) şi nici cu şcolile de scurtă durată atât de prezente în viaţa ţărilor în curs de dezvoltare, ci cu forme mai complexe şi mai rafinate. Trecerea spre epoca postindustrială (care are loc şi în ţările în curs de dezvoltare, chiar dacă în ritmuri şi în forme diferite de cele din ţările avansate) a determinat o adevărată explozie a preocupărilor pentru educaţia adulţilor şi un şoc real în cele mai diverse domenii ale ştiinţelor sociale. Acum nu se mai pune numai problema "instrumentării" superioare a forţei de muncă, ci şi una ceva mai complicată, a reformării ei şi a întregii societăţi în ceea ce priveşte valorile şi aspiraţiile, cultura lor în general. În aceste noi condiţii, filosofii sunt obligaţi să reia problematica valorilor, politologii să dea noi semnificaţii relaţiilor dintre ideologie şi cultură, economiştii să reevalueze sensul cheltuielilor culturale, iar pedagogii şi psihologii să-şi reuneasca eforturile pentru conturarea unor tehnici formative mai eficiente.

Consecinţele pentru înţelegerea adolescenţei sunt mari. Dacă conţinutul adolescenţei migrează "în sus" şi "în jos" de-a lungul vârstelor biologice, aşa cum am văzut în capitolele precedente, dacă acelaşi conţinut se poate transfera şi altor vârste, atunci adolescenţa epocii industriale şi-a pierdut încă una din caracteristici, care se referă la instrucţia profesională intensă. "Vârsta studiilor", cum o numise Compayré, nu mai este specifică unei anumite etape, ci tuturor şi din această pricină, ca nu mai poate caracteriza una din ele. Ceea ce se petrece azi sub ochii noştri este începutul unei schimbări esenţiale, determinate de trecerea spre societatea postindustrială. În aceste condiţii, apar germenii unor schimbări radicale chiar şi în structura şi conţinutul vârstelor umane. Este un moment de regândire a adolescenţei, un moment în care vechile caracterizări apar ca incomplete, când nu sunt total depăşite. Acum nu se mai pune problema adâncirii cunoaşterii adolescenţei industriale, ci acea a descălării germenilor adolescenţei postindustriale, în care lucrurile trebuie luate de la început. Noi constante vor fi formulate, pornind de la schimbările reale ale conţinutului vârstei, de asemenea, noi durate şi noi moduri de a le gândi şi înţelege.

5. Un alt mod de a gândi dezvoltarea intelectuală a adolescentului

Cercetările efectuate pe copii dovediseră mai demult, încă din vremea lui A. Binet, că vârsta mentală nu coincide cu cea cronologică; deci este posibil, să avem de-a face cu o dezvoltare mai mică sau mai mare a intelectului decât ne-am aştepta pornind de la anii de viaţă ai copilului. Ulterior, "breşa" s-a lărgit şi în spaţiul ei au apărut tot felul de teste capabile să pună în evidenţă dezvoltarea intelectuală a unui individ în raport cu "media", cu majoritatea indivizilor de aceeaşi vârstă, aparţinând unei culturi. Este limpede că separarea vârstei mentale de cea cronologică a însemnat o recunoaştere de fapt a relativei independenţe a celor doi factori. Depăşirea vârstei "în sus" a devenit o preocupare pentru ştiinţă, un domeniu aparte al psihologiei, care a evoluat până azi. Copiii dotaţi sunt selectaţi din timp şi instruiţi special pentru a parcurge mult mai rapid treptele realizării profesionale. Şcolile pentru "micii matematicieni" şi cele de artă, mai ales, selectează tot mai eficient potenţiale talente ale diverselor naţiuni şi faptul trebuie considerat o realizare educativă de excepţie. La celălalt pol, copii cu intelect aflat sub nivelul vârstei cronologice sau la limitele inferioare ale lui, au justificat apariţia şcolilor sau a claselor speciale, organizate astfel încât să-i poată ajuta să se dezvolte după puterile lor.

Dar marea majoritate a elevilor o formează cei "normali", adică cei cu o dezvoltare intelectuală obişnuită, şi se pune problema dacă nu este cu putinţă o astfel de organizare a instrucţiei şcolare încât ei să ajungă la performanţele celor dotaţi sau supradotaţi. Este aceasta o himeră sau o ipoteză de lucru cu totul reală? Răspunsul este pozitiv; este posibil de obţinut performanţe mult mai mari în şcoală decât cele la care s-a ajuns până acum, dar schimbând metodele şi tehnicile de instruire şi, mai ales, modul de a înţelege intelectul uman în general. Într-adevăr, dacă am putea lua un adolescent mediu din epocile trecute să-l comparăm cu unul de azi, atunci ultimul ar apărea - la aceleaşi teste - ca supradotat, deşi nu este cazul. Ceea ce i-ar deosebi nu ar fi dotarea intelectuală, ci utilizarea acesteia mai eficient în vremea noastră. Nu ne rămâne decât să reluăm mental comparaţia în perspectiva viitorului şi vom avea un rezultat similar: adolescenţii medii ai viitorului vor apărea ca supradotaţi în raport cu cei de azi datorită noilor tehnici educaţionale, care vor permite performanţe intelectuale mai mari decât cele de azi. Înţelegerea creierului uman ca un fel de muşchi special, capabil de antrenamente specifice şi de realizări necunoscute şi nebănuite este una din marile convingeri ale educatorilor înaintaţi din vremea noastră şi ea explică apariţia şi evoluţia rapidă a "tehnologiilor intelectuale", asupra cărora este necesar să stăruim puţin, deoarece ele permit, într-un anume sens, istoric, un fel de "învăţare a supradotării", aşa cum o cunoaştem azi.

Istoria acestei atitudini noi a început cu separarea vârstelor mentale de cele cronologice, dar şi cu o nouă înţelegere a înseşi capacităţilor intelectuale ale omului.

După J. Piaget, la 11-12 ani, începe o nouă vârstă a copilăriei. Acum este "cucerit" un nou mod de a raționa "care nu se mai referă exclusiv la obiecte sau realități direct reprezentabile, ci la "ipoteze", adică la propoziții din care pot fi trase concluziile necesare, fără ca subiectul să se pronunțe asupra veridicității sau falsității lor înainte de a examina rezultatul acestor implicații".*

Pe lângă operațiile concrete apar și cele "propoziționale". Acum se poate vorbi de formarea unui adevărat "spirit experimental". Educația tradițională atribuia copilului o structură mentală identică cu cea a adultului, dar acestea sunt diferite, de unde și ideea unei instrucții "pe măsură", pornind de la posibilitățile reale și de a le antrena în direcția dorită, utilizând tehnici de formare netradiționale, netributare viziunilor anchilozate ale trecutului, privind posibilitățile și limitele creierului uman.

Sub raport formal, Claparéde, Piaget și alți psihologi s-au grupat în jurul Institutului "Jean Jeacques Rousseau" de la Geneva, preconizând pentru fiecare copil o educație "pe măsură" și, din acest punct de vedere, ei sunt continuatorii lui Rousseau în același sens în care sunt și teoreticienii "educației nondirective" (Rogers, Pagés etc.). În gândirea lor apare însă mai limpede calitatea de excepție a "sursei interioare" a dezvoltării. În legătură cu existența acestei surse, s-a pus și se pune problema originii ei. Și în acest ultim caz problema trebuie elaborată mai departe, căci una este înțelegerea dezvoltării interne ca pe un produs al unui anumit program biologic și cu totul altceva acceptarea ideii că orice dezvoltare este rezultatul unui anume mod de structurare a informațiilor și capacităților mentale.

Astfel s-au pus bazele unor serii de cercetări cu mari implicații pentru fizionomia intelectuală a diferitelor vârste. Firește, problema n-a fost pe deplin rezolvată. Dacă se poate învăța orice, la orice vârstă, cu condiția respectării anumitor reguli (Brunner) aceasta nu infirmă faptul că fiecare epocă istorică își are caracteristicile ei în ceea ce privește "vârstele mentale". La polul opus trecutului, în viitor, problema se pune în chip similar. A fost o vreme când adolescenții nu-și puteau însuși operațiile formale pentru motivul că ele nu apăruseră încă în societate, dar este posibilă și o epocă în care se va ajunge la operații "supraformale" sau de alt gen, care vor trebui însușite la vârsta care face trecerea de la copilărie la adolescență.

Poate că este mai simplu să acceptăm ideea că și concepția lui Piaget este un "amestec" de specific social-istoric și general uman. Constructivismul, posibilitățile deosebite ale adolescenței, potențele vârstei, în general, țin de specia umană, dar fizionomia concretă a adolescenței ține de specificul fiecărei epoci istorice. Să nu uităm că tocmai "operațiile propoziționale" sunt produsul unei anumite dezvoltări a logicii și a matematicii în perioada contemporană și că noi evoluții ar putea dovedi că nu acestea sunt achizițiile esențiale ale adolescenței, ci altele mai subtile. Vârsta rațiunii, la Rousseau, nu cuprinde detaliile stabilite de Piaget și din cauză că acestea nu fuseseră

---

* **J. Piaget.** *Psihologie și pedagogie*. București, Editura Didactică și Pedagogică, 1972, p.32.

conştientizate de el. Dar cine ne poate asigura că suntem în ultimul stadiu de evoluţie, că noi descoperiri nu vor înclina serios balanţa cunoaşterii spre concretul logic, spre figurativ? Şi că nu vor fi descoperite potenţe importante de socializare, din acest motiv, la vârste mai mici, care vor fi considerate astfel "vârste de trecere" şi nu ale copilăriei, cum sunt considerate azi.

J. Piaget rămâne, desigur, un mare gânditor şi experimentalist al secolului nostru, dar realizările sale nu pot fi separate de epoca în care a trăit şi a cercetat. El a cunoscut adolescenţa şi celelalte vâste în epoca industrială şi, în limitele acesteia, este valabil ceea ce a realizat. Transferul acestor realizări în alte epoci şi condiţii rămâne o problemă total deschisă. Avertismentul sociologilor dat după marile mişcări ale tinerilor şi adolescenţilor din Franţa anilor '60, rămâne pe deplin justificat: "Această categorie socială (tineretul - n.n) nu există, cu aceste caracteristici şi în masă, decât în ţările puternic industrializate, a căror tendinţă constantă şi obiectivă constă în amânarea vârstei de inserţie a indivizilor în exerciţiul activităţilor economice şi sociale; cu cât societatea se industrializează mai mult, cu atât mai mult întârzie intrarea tinerilor în societate şi în producţie".* Nu putem să nu fim de acord cu această remarcă impusă de situaţia tinerilor din 1968. Adăugăm doar faptul că este vorba nu numai de Franţa şi nu numai de anul 1968.

6. Adolescenţa ca potenţă

În ordine istorică, antropologiei culturale îi revine meritul de a fi zdruncinat serios mentalitatea privind "fixitatea vârstelor". Preocupându-se de analiza unor culturi, aflate pe trepte diferite de evoluţie şi în arii geografice variate, antropologii şi-au dat seama primii de faptul că oamenii de aceleaşi vârste diferă mult între ei, că fiecare societate îşi are copilăria şi adolescenţa ei, că vechiul concept de vârstă trebuie serios revizuit. Şi poate că nu este lipsit de interes să stăruim ceva mai mult asupra contribuţiei lor.

În anul 1921, când Ruth Benedict şi-a început cercetările ei de antropologie, termenul de cultură, în sensul de comportamente învăţate, care se transmit de la o generaţie la alta, de la părinţi la copii, mai era încă unul de strictă specialitate. Cel puţin, aşa consideră M. Mead în prefaţa celei de-a şasea ediţii a celebrei lucrări a lui **R. Benedict**, intitulată *Modelele culturale*. Mead adaugă însă şi faptul, deosebit de important, că utilizarea cu uşurinţă a acestui termen azi este, în mare măsură, consecinţa firească a impactului teoretic pe care l-a avut această carte.

Fireşte, nimeni nu impune o definiţie doar pentru simplul motiv că o formulează, ci pentru că, prin ea şi cu ajutorul ei, se poate adânci înţelesul unui anumit fenomen, proces sau domeniu. Meritul cel mare al cărţii la care se referă

---

* **Georges Fouchard et Maurice Davranche**. *Enquête sur la jeunesse*. Paris, Gallimard, 1968.

M.Mead nu constă în definiţia culturii, căci existau cu zecile încă de pe atunci, ci în abordarea comparativă a fenomenului ca atare, în înţelegerea personalităţii ca punct central al unei culturi. Într-adevăr, culturile nu există fără oameni vii, ci doar atâta timp cât sunt animate de ei. Aceştia le construiesc şi le "suportă", adică sunt forţaţi de ele, reflectând specificul lor. De aceea, definirea culturii în perspectiva personalităţii, pornind de la comporatamentele însuşite şi desfăşurate, se justifică pe deplin. Consecinţele sunt importante.

Dacă o anumită cultură poate fi definită în funcţie de comportamente, atunci acestea sunt specifice ei şi numai ei. Deci, are sens să vorbim de personalităţi specifice diferitelor culturi şi, firește, şi caracteristici de vârstă care diferă de la o cultură la alta. Personalitatea de bază, extinderea acestui concept la orânduiri, culturi şi grupuri sociale constituie una din direcţiile cele mai fecunde ale cercetărilor în sfera umană din vremea noastră.

Iată şi a doua consecinţă care ne interesează.

Dacă personalitatea diferă de la o cultură la alta, atunci este necesar să distingem două aspecte sau componente ale ei: potenţele biologice cu care se naşte orce individ - care sunt deci general umane - şi modalităţile în care o anumită cultură le utilizează. Concluzia care se impune este că din momentul încheierii antropogenezei şi până azi omul a rămas acelaşi sub raport biologic, dar utilizarea potenţelor sale biologice în diferite culturi, epoci şi, prin extindere, în ţări, instituţii, colectivităţi etc. este foarte diferită. Aşadar, biologic, omul este o potenţă sau, mai exact spus, un evantai de potenţe, pe care le materializează în cele mai diferite chipuri epocile pe care le traversează din cele mai vechi timpuri şi până azi. "Arcul potenţelor umane", o dată separat de concretizările sale istorice, aruncă o lumină fabuloasă asupra înţelegerii adolescenţelor şi a vârstelor în general. Ca specie, indivizii sunt aceiaşi, dar istoria va face din ei practic orice. De la primii oameni cunoscuţi şi până azi, mulţimea variantelor concrete în care se prezintă psihologia lor este deconcertantă, dar întrutotul explicabilă. Ce sens are, în aceste condiţii, să vorbim de vârste în societăţile primitive sau de principii didactice şi educative general valabile aşa cum sunt ele tratate în manualele de psihologie actuale? Vârsta şcolară mică, mijlocie şi mare sunt fără sens pentru analiza istorică, iar senectutea diferă şi ea în mod esenţial de la o epocă la alta. Este evident că societatea primitivă nu a avut aceleaşi vârste umane ca şi cea de azi, că în aceeaşi societate epocile istorice diferă profund între ele şi că chiar sensul aceleiaşi vârste poate diferi de la o societate la alta, după etapa de tranziţă în care se află un anume grup sau pătură socială etc.

Pe baza aceleaşi premise ne mai punem încă două întrebări. Prima: cum trebuie apreciată o anume vârstă concretă, cercetată într-o anumită epocă istorică, ţară, grup social etc. în raport cu potenţele de specie ale tuturor indivizilor? A doua: dacă societăţile au vârste specifice, nu este normal să avem în vedere schimbări importante şi în această privinţă în societatea viitoare, fie că o numin postindustrială, fie altfel?

Admiţând că specia umană este o realitate, suntem nevoiţi să admitem şi că există şi caracteristici ale acesteia pe care le întânlim la toţi indivizii, de pildă: mersul biped, capacitatea de a învăţa cel puţin o limbă, de a gândi etc. Fiecare societate, clasă, grup social etc. valorifică diferit aceste potenţe, iar la scara industriei, din ce în ce mai profund. Acumularea culturii coincide cu creşterea posibilităţii de a pune în valoare potenţele naturale, de specie, iar în viitor, o dată cu sporirea fondului cultural al umanităţii se va amplifica şi nivelul de valorificare a acestor potenţe. Dacă primul factor creşte la infinit, este normal să acceptăm ideea că şi gradul de valorificare va fi la infinit progresiv. Unui nivel constant de potenţe ale speciei îi vor corespunde grade tot mai înalte de utilizare, ca în schema de mai jos:

Potenţe umane, de specie
- epoca postindustrială
- epoca industrială
- epoca feudală
- epoca sclavagistă
- epoca primitivă

Dar, aşa cum am văzut, există nu numai caracteristici de epocă, ci şi variante de valorificare în interiorul fiecăreia. În raport cu norma medie, unii indivizi sunt favorizaţi şi alţii nu, unii se dezvoltă mult, depăşindu-şi chiar epoca, iar alţii nu ajung nici la nivelul mediu. Vom vedea deci în raport cu o constantă, considerată "norma medie", diferite grade de valorizare a potenţelor adolescenţei în aceeaşi societate sau cultură, ca în schema de mai jos:

Norma medie
- Utilizarea maximă cu putinţă
- Grade intermediare
- Subutilizarea extremă

Aşa ni-l putem mai uşor explica pe Oblomov în raport cu Andrei Bolconski, în aceeaşi cultură şi în aceeaşi epocă istorică, dar şi pe Lazarillo de Tormes şi Julien Sorel în perioade istorice diferite. Devine evident faptul că în culturile tradiţionale nu există o criză a adolescenţei şi că ea apare abia în epoca industrială, dar nu este sigur că va mai fi prezentă în epocile care vin. În general, în societăţile unitare sub raport cultural, participarea la viaţa culturală nu cunoaşte crizele societăţii moderne. Simbolurile şi regulile de viaţă ale comunităţii sunt preluate de timpuriu de indivizi şi criza de identitate specifică adolescenţei moderne, nu mai intervine. În Mexic, de pildă, copiii preiau frecvent responsabilitatea întreţinerii unei familii de la vârsta de 13 ani, deci de la începutul adolescenţei, în Thailanda, chiar mai devreme, în multe ţări aflate în lupta pentru independenţă, copiii de la 10 ani devin luptători. În cultura Arapeş (Noua Guinee), studiată de M. Mead, atât fetele cât şi băieţii sunt crescuţi în spiritul muncii şi al responsabilităţii.

Dar va fi oare societatea postindustrială una unitară? Puţin probabil. Deşi potenţele umane vor fi, în general, superior utilizate, tipurile adolescentine şi seriile pe care se bazează vor fi probabil la fel de numeroase.

7. Adolescența ca fenomen pulsatoriu

În vremurile de restriște, nu numai adolescența, ci și celelalte vârste se estompează. Din enormul eșafodaj al psihologiei umane rămân doar pilonii de bază. Rând pe rând dispar sau trec în stare latentă informații care, în noile condiții, nu mai au nici o semnificație, deprinderi care nu-și mai găsesc terenul de manifestare, trăsături de caracter care se dovedesc dezadaptative. În situații extreme, nevoile de bază, obișnuite în istoria unei anumite societăți, grup social, familie etc. își schimbă locul în "piramida lui Maslow". Ele nu mai sunt subordonate celorlalte etaje, sofisticate și subtile, ale psihologiei umane, ci devin dominante, subjugând întreaga viață spirituală a omului.

De obicei, patru sunt nevoile care trec pe primul plan: hrana, adăpostul, îmbrăcămintea și apărarea vieții. Împreună, ele asigură supraviețuirea și satisfacerii lor se subordonează toate eforturile omului, indiferent de vârsta lui. Din acest motiv, comportamentele umane sunt, în esență, aceleași: se caută hrană prin toate mijloacele, apoi locul de odihnă, îmbrăcămintea și se iau măsurile posibile pentru apărare.

Desigur, oamenii nu se comportă la fel nici în aceste condiții, între altele și din pricina experienței lor anterioare și, în modul în care urmăresc rezolvarea nevoilor lor elementare, poți surprinde adesea nu numai specificul epocii lor, ci și cultura indivizilor, inclusiv vârstele lor. Dar nu totdeauna. Situațiile limită nu lasă loc prea mare pentru manifestarea caracteristicilor personale și nici a experienței anterioare.

Iată de ce Simplicissimus nu ne este prezentat cu trăsături tipice de adolescență, nu pentru că nu le are, ci pentru că nu pot apărea. Scriitorul le consideră, firesc, în stare latentă, gata să se manifeste oricând, dar și posibil să nu se manifeste niciodată. Din acest punct de vedere, Grimmelschausen ne dă un exemplu tipic privind modul în care se îmbină cerințele interne ale adolescenței cu condițiile externe. Sunt societăți în care adolescența este prezentă și sunt altele în care ea nu există. Ce se întâmplă însă într-o societate în care apar condiții restrictive în ceea ce privește manifestarea ei? Atunci acestea se restrâng și multe din ele trec în stare latentă. Ici, colo, întâmplător, îi mai apar semnele și încadrarea lor în limite cronologice exacte nu are sens. Din acest motiv, Simplicissimus n-are vârstă cronologică, ea n-ar sluji la nimic, nu ne-ar comunica nici o informație, este absolut indiferent dacă manifestările lui s-ar lega de vârsta de doisprezece sau de cea de cincisprezece ani.

Nu numai Simplicissimus este în această situație, ci și mulți alți eroi la care ne-am referit în demersul nostru.

Alta este problema destinului adolescenței total latente. Se consumă ea în tăcere, pierind definitiv, sau are tendința de a irupe la prima ocazie, adică atunci când condițiile externe nu mai sunt restrictive. Societățile primitive nu văd adolescența și n-o recunosc social ca pe o perioadă, etapă distinctivă, dar psihologic ea se "consumă normal". Societățile aflate în condiții limită (război, foamete, molime etc.) pot recunoaște existența

ei, dar nu-i permit manifestarea, o trec în planul latent. Cea consumată normal nu revine, dar cea oprită să se manifeste? Cel puțin în unele cazuri, s-ar putea să fie firească reapariția ei. Mai târziu, ipoteza adolescențelor târzii se justifică, în societățile care permit formarea conștiinței că nu a fost trăită. Formele eventuale de trăire târzie a adolescenței prezintă un mare interes pentru explicarea comportamentului uman, s-ar putea ca totul să se reducă la regrete, la nostalgii, alteori s-ar putea să se manifeste și în plan real.

Fără să vrem, ne gândim la Giovanni Papini ("eu n-am avut copilărie") și la comportamentul părinților din al doilea val față de copiii lor, a căror deviză educativă este: "eu n-am avut condiții, cel puțin ei să-și trăiască copilăria".

În primul caz, avem explicația unui eșec spiritual, în al doilea a comportamentului educativ al generației, cu mari implicații economice și sociale, ba chiar cu consecințe istorice pentru evoluția unui anumit popor.

Problema este mult prea importantă pentru a nu fi măcar menționată. Ceea ce rămâne însă esențial pentru lucrarea noastră este faptul că, la scara istoriei, adolescența "pulsează" apărând uneori în toată amploarea ei, alteori restrângându-se sau trecând chiar în stare latentă. Modul în care reflectă o anumită cultură acest fenomen este o altă problemă: îl recunoaște sau nu, prezintă importanță pentru ea sau nu, se reflectă acest lucru în psihologia altor vârste și în psihologia altor oameni care "asistă" la tribulațiile adolescentine (ca părinți, legiuitori, educatori etc.) sau nu. Rămâne cert doar faptul că adolescența a fost și rămâne un fenomen antropologic pulsatoriu. Sub raport social, el are la bază potențe biologice de specie, care asigură condiția obiectivă a acestor pulsații, dar nu și amploarea și calitatea conținutului lor.

Ajungând la această concluzie putem reveni acum pentru a relua problema dificultăților ce apar atunci când se pune problema aprecierii descoperirilor în sfera umană. A spune că adolescența este, în esența ei, o potență pulsatorie are o importanță excepțională pentru politica educativă a societății, pentru planificarea dezvoltării oamenilor, dar nu acum, ci în momentul în care aceștia vor fi mai puțini dominați de lucruri, de obiecte - după formularea lui Marx. Căci, atât timp cât vom avea nevoi, considerate esențiale, în sfera materială: frigiderele, moda pantofilor sau tipurile de mașini, acestea ne vor apărea infinit mai importante decât descoperirile în sfera spirituală a omului. Pe acestea din urmă, va trece mult timp până să le putem utiliza.

ANDRIEȘ C. LUCIAN
Nr 2768
Biblioteca Personală

CUPRINS

CÂTEVA ÎNTREBĂRI ŞI UNELE LĂMURIRI NECESARE 5

CAPITOLUL I - ÎN CĂUTAREA ADOLESCENŢEI 9

1. O vârstă descoperită de câteva ori 14
2. Deruta clasificărilor 18
3. Inexactitate subtilă şi o încercare de clarificare 23
4. Ideea diversităţii adolescenţei şi semnificaţia ei istorică 28

CAPITOLUL II - ADOLESCENŢA PREINDUSTRIALĂ 33

1. Adolescenţe condensate - exemplul tribului Mandica 34
2. Adolescenţe celebre 38
3. Adolescenţa în lupta pentru putere şi pericolul predominării modelelor negative 40
4. Spectacolul lumii în faţa adolescenţei 43
5. Adolescenţe prelungite - modelul picaresc 47
6. Sălbăticia adolescenţei în condiţii de război sau exemplul lui Simplicius Simplicissimus 51
7. O imagine sumară a adolescenţei elaborată de teoreticienii epocii preindustriale 54
8. Ipostazele adolescenţei preindustriale 57

CAPITOLUL III - ADOLESCENŢA ÎN EPOCA INDUSTRIALĂ 61

A. Diversitatea adolescenţei în literatură 63
1. O adolescenţă între două modele culturale 63
2. Portretul umanist al copilăriei şi adolescenţei la Dickens 68
3. Adolescenţa - maşină de parvenire. Dinu Păturică şi un confrate englez 71
4. Seria adolescenţelor vinovate 74
5. Ciudatul efect invers al degradării morale asupra adolescenţei: Alioşa Karamazov ...77
6. Seria adolescenţelor industriale în opera lui Dreiser 79
7. Momente esenţiale în evoluţia adolescenţei din vremea noastră oglindite în literatură 90
8. Utopia exemplarităţii 95
B. Modelele senectuţii şi semnificaţia lor 99
C. Diversitatea adolescenţei în cercetarea socială 107
1. Câteva ilustrări din cercetări efectuate în alte ţări 107
2. Situaţia specifică în România 114
D. Evoluţia adolescenţei de-a lungul epocii industriale 134
1. Aspecte globale 134
2. Tipuri şi variante adolescentine 141
3. Trăsăturile umane dezirabile pentru adolescenţa epocii industriale şi câteva modele dezirabile 144

CAPITOLUL IV - ADOLESCENŢA POSTINDUSTRIALĂ 147

1. Un punct de pornire posibil 148
2. O imagine toffleriană asupra viitorului adolescenţei 151
3. Diagnoza doctorului Frankel şi prognoza doctorului Streithofen 153
4. Educaţia permanentă şi implicaţiile ei asupra adolescenţei 155
5. Un alt mod de a gândi dezvoltarea intelectuală a adolescentului 158
6. Adolescenţa ca potenţă 160
7. Adolescenţa ca fenomen pulsatoriu 163

ANDRIEŞ C. LUCIAN
Nr 2768
Biblioteca Personală

Cda 94 Tipografia Fundației „România de Mâine“
Palatul Sporturilor și Culturii
Parcul Tineretului
București

La scara istoriei, adolescența "pulsează", apărând uneori în toată amploarea ei, alteori restrângându-se sau trecând chiar în stare latentă. Modul în care reflectă o anumită cultură acest fenomen este o altă problemă: îl recunoaște sau nu, prezintă importanță pentru ea sau nu, se reflectă acest lucru în psihologia altor vârste și în psihologia altor oameni care "asistă" la tribulațiile adolescentine (ca părinți, legiuitori, educatori etc.) sau nu. Cert este doar faptul că adolescența a fost și rămâne un fenomen antropologic pulsatoriu. Sub raport social, el are la bază potențe biologice de specie, care asigură condiția obiectivă a acestor pulsații, dar nu și amploarea și calitatea conținutului lor.

Lei 6300

I.S.B.N. 973-9202-50-0